

PLATO'S EU

PHILOSOPHICAL LEARNING APPLIED TO ONLINE SURROUNDINGS IN EU

MANUÁL

FILOZOFICKÁ KUCHÁRKA:

Recepty, ktoré vám pomôžu
zostať v digitálnom svete v
bezpečí a so zdravým rozumom

Autori:

Vojko Strahovnik, Urška Jeglič, Jonas Miklavčič, Marko Weilguny, Daniela Kováčová, Barbora Bađurová, Bruno Ćurko, Filip Škifić.

Dizajn a rozloženie:

Prirodoslovno - grafička škola Zadar

Obrázky a umelecké diela :

Pixabay, Insight, authors.

Podakovanie

Radi by sme poďakovali všetkým študentom/kám, učiteľom/kám, pedagógom/ičkám, výskumníkom/čkám a všetkým ostatným, ktorí sa zapojili do projektu a svojimi nápadmi, spätnou väzbou a povzbudením prispeli k vypracovaniu tohto manuálu.

Autorské práva

Materiály môžu byť použité podľa:

Creative Commons License Non-Commercial Share Alike

Vylúčenie zodpovednosti

Vznik tejto publikácie bol spolufinancovaný z grantového programu Erasmus+ Európskej únie v rámci projektu č. 2021-1-SK01- KA220-SCH-000034395. Táto publikácia odráža iba názory autorského kolektívu. Európska komisia ani národná finančná agentúra projektu nezodpovedajú za obsah ani nezodpovedajú za žiadne straty alebo škody vyplývajúce z používania tejto publikácie.

CONTENTS

Bežné „pasce“ digitálneho sveta: Nenechajte sa oklamať! 1

ČASŤ 1 3 3 **Filozofické koncepty**

Pravda a poznanie 4

Čo je pravda a čo poznanie? 4

Výzva post-pravdy a fenomén „bullshit“ 5

Ako nám pravda a poznanie môžu pomôcť pri riešení problémov éry post-pravdy a nezmyslov? 6

Zaujatosť a predsudok 7

Čo je zaujatosť a predsudok? 7

Problém zaujatosti a predsudkov online 8

Ako nám môže pochopenie zaujatosti a predsudkov pomôcť riešiť ich online? 8

Falošný vs. skutočný / obraz verzus realita 10

Čo je skutočné a čo falošné? 10

Ťažkosť pri rozlišovaní medzi falošným a skutočným 10

Ako môže správny spôsob vyjadrovania riešiť to, čo je skutočné? 11

Pevné vety 11

Otvorené vety 11

Súkromné vs. verejné 12

Problém súhry medzi súkromnými a verejnými a digitálnymi stopami 14

Ako môžeme využiť naše znalosti o rozdieloch medzi súkromným a verejným pri našej účasti v online prostredí? 14

Násilie a ujma 16

Čo je násilie a ujma? 16

Digitálne aspekty ujmy a násilia 17

Ako nám môže filozofický prístup k ubližovaniu a násiliu pomôcť vyrovnať sa s problémami v digitálnej sfére? 18

Dôveryhodnosť a autorita 19

Čo je dôveryhodnosť a autorita? 19

Problémy s dôveryhodnosťou a autoritou v digitálnej sfére? 20

Ako nám môže pomôcť dôveryhodnosť a autorita? 22

Vlastníctvo a práva 24

Čo je vlastníctvo a aké sú práva? 24

Problém vlastníctva a práv v digitálnom svete: digitálne súkromie a digitálne uchovávanie 25

Ako nám môže filozofia pomôcť pochopiť digitálne vlastníctvo a digitálne uchovávanie? 26

Ja a Identita 27

Čo je to Ja? Čo je identita? 27

Výzva porozumieť sebe a svojej identite 28

Ako môžeme poznať sami seba prostredníctvom filozofických prístupov? 28

Ja a identita v online prostredí 29

Sloboda 31

Sloboda prejavu a konania 31

Problém slobody v modernej spoločnosti (internet a sloboda prejavu) 31

Ako nám môže filozofia pomôcť pri riešení moderných problémov slobody? 32

Zodpovednosť a anonymita 33

Byť anonymný alebo byť zodpovedný 33

Koncept morálnej hmly a anonymných zločinov v modernej spoločnosti 33

Ako nám môže filozofia pomôcť prekonať morálnu hmlu? 34

ČASŤ 2

36

Filozofické metódy

36

Argument a argumentácia 37

Čo je argument a čo je argumentácia? 37

Výzva falošných dilem a binárnych argumentov 38

Ako nám pravda a poznanie môžu pomôcť pri riešení falošných dilem a binárnych argumentov? 38

Zdravý rozum 40

Čo je zdravý rozum? 40

Aké sú naozaj hlúpe nápady? 40

Definícia 43

Čo je definícia a ako vytvoriť (dobrú) definíciu? 43

Problém nesprávnych definícií v digitálnom veku 44

Ako aplikovať definovanie ako filozofickú metódu v digitálnom veku 44

Kritické myslenie 46

Čo je kritické myslenie? 46

Problém nekritického myslenia v digitálnom svete 47

Kritické myslenie ako mediálna gramotnosť v digitálnom svete 47

Identifikovanie omylov 49

Čo sú to logické omyly? 49

Aký je problém „echo komôr“? 50

Ako by sme mohli aplikovať porozumenie logickým omylom na problém „echo komôr“? 50

Testovanie hypotéz 51

Čo je to hypotéza a testovacia hypotéza? 51

Problémy testovania hypotéz v kontexte digitálneho sveta 52

Ako nám testovanie hypotéz môže pomôcť vyriešiť problémy digitálneho sveta? 55

Paradoxy 56

Čo sú to paradoxy? 56

Čo je to „skreslenie istotou“ či „ilúzia riešiteľnosti“? 57

Ako nám pochopenie paradoxov môže pomôcť vysporiadať sa so skreslením istotou? 58

Skepticizmus 59

Čo je skepsa? 59

Problém falošných správ, pseudovedy a manipulácie na internete 59

Ako nám môže skepticizmus pomôcť pri riešení modernej éry dezinformácií a smrti zdravého rozumu? 60

Analýza 61

Čo je analýza? 61

Problém dezinformácií a dezinformácií online 62

Ako nám môže pochopenie analýzy pomôcť vysporiadať sa s dezinformáciami a dezinformáciami v digitálnej sfére 62

Hermeneutický kruh 63

Čo je hermeneutika a hermeneutický kruh? 63

Problémy hermeneutického kruhu? 64

Ako nám môže hermeneutický kruh pomôcť vyriešiť problémy digitálneho sveta? 66

ČASŤ 3 **Filozofické nástroje**

67

67

Prípady, kontrastné prípady a myšlienkové experimenty 68

Čo sú to prípady, kontrastné prípady a myšlienkové experimenty 68

Problém súkromia a dohľadu 69

Ako nám môžu prípady, kontrastné prípady a myšlienkové experimenty pomôcť pri riešení problémov dohľadu a súkromia? 70

Aforizmus a irónia 71

Čo je aforizmus a čo irónia? 71

Problém univerzálnej pravdy a určitého poznania? 71

Ako môže irónia a aforizmy viesť k lepšej argumentácii a lepšiemu pochopeniu našej reality? 72

Aporia 73

Čo je aporia? 73

Súčasný problém online obťažovania 73

Ako môže aporia pomôcť s online obťažovaním a povzbudiť nás, aby sme prijali rôzne perspektívy? 74

Analógia 75

Čo je analógia? 75

Problém falošnej analógie 76

Ako nám môže analógia pomôcť vyriešiť problémy digitálneho sveta? 77

Ockhamova britva 79

Čo je Ockhamova britva? 79

Problém konšpiračných teórií a hoaxov v digitálnej sfére 80

Ako nám pochopenie Ockhamovej britvy môže pomôcť vysporiadať sa s konšpiračnými teóriami a hoaxmi v digitálnej sfére? 81

Vysvetlenie a typy vysvetlení 82

Aké je vysvetlenie a aké typy vysvetlení poznáme? 82

Problémy s vysvetlením 84

Ako nám môže vysvetlenie a jeho rôzne typy pomôcť vyriešiť problémy digitálneho sveta? 86

Humeova vidlica 87

Čo je Humeova vidlica? 87

Čo je zaujatosť na základe vlastného príbehu? 88

Ako nám môže pochopenie Humeovej vidlice pomôcť filtrovať dostupné informácie (online)? 89

Kritika a dekonštrukcia 90

Čo je to kritika a čo je dekonštrukcia? A čo s tým má spoločné kritické myslenie? 90

Je kritika a dekonštrukcia problémom alebo riešením v digitálnom svete? 91

Kritika a dekonštrukcia ako problém v digitálnom svete 91

Princíp zhovievavosti 92

Aký je princíp zhovievavosti? 92

Problémy digitálnej sféry a aplikácia princípu zhovievavosti 93

Prečo je princíp zhovievavosti dôležitým nástrojom pre participáciu v online prostredí? 94

Objektívne vs. subjektívne 95

Čo je objektívne a subjektívne? 95

Názor alebo skutočnosť alebo možno dokonca alternatívna skutočnosť? 96

Ako môžeme využiť chápanie objektívneho a subjektívneho na filtrovanie názorov a faktov? 98

Bludný a cnostný kruh 99

Čo je to bludný kruh? 99

Problém konšpiračných teórií, epistemických bublín a echo komôr 100

Ako nám môže premýšľanie o bludných a cnostných kruhoch pomôcť vyrovnať sa s epistemickými bublinami a ozvenami? 101

REFERENCIE A ĎALŠIE ZDROJ 102

Bežné „pasce“ digitálneho sveta: Nenechajte sa oklamať!

Táto príručka s názvom *Filozofická kuchárka: Recepty, ktoré vám pomôžu zostať v digitálnom svete v bezpečí a so zdravým rozumom* obsahuje archív filozofických metód, nástrojov a konceptov, ktoré sú prezentované ako možné prostriedky na riešenie výziev online prostredia. Je napísaná spôsobom, ktorý je prístupný ako študentstvu, tak i širokej verejnosti.

Aj keď digitálny svet a online kultúra ponúkajú mnohé výhody a dokladajú cestu významného vývoja, sú popretkávané pascami a výzvami. Ako prvé spomeňme len niektoré z najbežnejších. Prvým je takzvané informačné preťaženie, ktoré sa týka množstva informácií dostupných online; vzhľadom na to je v tom všetkom hluku ľahké nechať sa zahltiť a mať problém odfiltrovať relevantné a presné informácie. Digitálny svet zahŕňa aj niekoľko dôležitých otázok týkajúcich sa ochrany osobných údajov, pretože osobné údaje možno ľahko zhromažďovať, zdieľať a niekedy aj využívať bez súhlasu. Okrem toho existuje riziko narušenia údajov, hackingu, krádeže identity a iných kybernetických hrozieb. Internetový svet je domovom rôznych podvodov, pokusov o phishing a iných podvodných aktivít. Ďalej, keďže digitálny svet ponúka nekonečné rozptýlenie, ako sú sociálne médiá, hranie hier a online zábava, môže sa zmeniť na návykové správanie a ťažkosti s efektívnym riadením času. Anonymita v online prostredí môže viesť k zvýšenému počtu prípadov kyberšikany a online obťažovania, čo spôsobuje emocionálne utrpenie a ovplyvňuje duševnú pohodu. Online algoritmy založené na AI často prispôbujú obsah na základe užívateľských preferencií, čo vedie k vytvoreniu filtračných bublín a echo komôr. To môže obmedziť vystavenie rôznym perspektívam, posilniť predsudky a brániť kritickému mysleniu. Epistemická bublina označuje situáciu, v ktorej sú jednotlivci vystavení iba informáciám, perspektívam a presvedčeniam, ktoré sú v súlade s ich existujúcimi názormi a pohľadom. Vyskytuje sa vtedy, keď sa ľudia obklopujú rovnako zmýšľajúcimi jednotlivcami alebo sa primárne zaoberajú zdrojmi, ktoré posilňujú ich predchádzajúce presvedčenie, čo vedie k obmedzenému a skreslenému chápaniu sveta. Echo komora ďalej zahŕňa aktívne odfiltrovanie nesúhlasných názorov. To môže tiež viesť k posilneniu predsudkov, nedostatku vystavenia rôznym perspektívam a zníženej schopnosti kriticky hodnotiť a zvažovať alternatívne stanoviská. Aby ste sa vyhli pádu do epistemickej bubliny je dôležité aktívne vyhľadávať rôzne zdroje informácií, zaoberať sa rôznymi perspektívami a spochybňovať vlastné presvedčenia. Podporou intelektuálnej zvedavosti a prijatím rôznych pohľadov môžu jednotlivci rozšíriť svoje chápanie, zlepšiť schopnosti kritického myslenia a podporiť komplexnejšiu a informovanejšiu perspektívu.

Na zvládnutie všetkých týchto pascí je nevyhnutné precvičovať si digitálnu gramotnosť, dbať na online správanie, chrániť osobné informácie, udržiavať zdravú rovnováhu medzi online a offline aktivitami a byť informovaný o digitálnych rizikách a zároveň o osvedčených postupoch pre online bezpečnosť. Podpora digitálnej gramotnosti, kritického myslenia a empatie môže umožniť mladým ľuďom sa bezpečne a zodpovedne pohybovať v online svete. Táto filozofická kuchárka predstavuje spôsob, akým môže filozofia so svojimi kľúčovými konceptmi, metódami a nástrojmi pomôcť dosiahnuť tento cieľ.

Manuál sa teda skladá z troch častí. Časť 1 sa zameriava na filozofické koncepty, zatiaľ čo časti 2 a 3 sa zaoberajú filozofickými metódami a nástrojmi. Každá časť má niekoľko kapitol a každá kapitola má rovnakú štruktúru. Najprv je stručne definovaný a popísaný zvolený koncept, metóda alebo nástroj. Nasledujúca časť obsahuje identifikáciu a rozpracovanie konkrétneho problému alebo výzvy, ktoré digitálny svet vyvoláva (napr. falošné správy, nenávisťné prejavy, obavy o súkromie). Záverečná časť každej kapitoly potom rozvádza, ako nám konkrétny filozofický koncept/metóda/nástroj môže pomôcť vyriešiť alebo lepšie pochopiť daný problém/otázku/jav.

Autorský kolektív

ČASŤ 1

Filozofické koncepty

Pravda a poznanie

Čo je pravda a čo poznanie?

Pravda sa zvyčajne chápe vo vzťahu k výrokom alebo presvedčeniam, ako v prípade, keď poviem, že môj výrok alebo moje presvedčenie, že vonku prší, je pravdivé. Najpriamejším spôsobom ho možno ďalej rozpracovať ako zhodu medzi vyhlásením alebo presvedčením a objektívnou realitou alebo faktami, ktoré predstavuje. Moje tvrdenie, že vonku práve prší, je pravdivé, v prípade, že by bol svet naozaj taký, že prší. Inými slovami, keď vyhlásenie alebo presvedčenie presne opisuje alebo zodpovedá tomu, ako veci v skutočnosti sú, považuje sa to za pravdivé. Vo filozofii sa toto chápanie pravdy označuje ako korešpondenčná teória pravdy. Existujú aj iné teórie, ako je pragmatická teória (pravda vo vzťahu k praktickým dôsledkom alebo užitočnosti presvedčenia alebo tvrdenia; napr. v tomto zmysle možno za pravdivú považovať vedeckú teóriu, ktorá dôsledne vytvára presné predpovede) a teóriu koherencie (pravda je funkciou vnútornej konzistentnosti a koherencie súboru presvedčení alebo tvrdení; niečo sa považuje za pravdivé, ak to dobre zapadá do iných presvedčení alebo vyhlásení).

Znalosť je zvyčajne definovaná ako opodstatnená skutočná viera. Osoba niečo vie, napr. že na stole pred ňou je fľaša vody, keď má o tom presvedčenie, jej presvedčenie je pravdivé a má dobré dôvody na to, aby toto presvedčenie prijala alebo zastávala (dôkazy alebo dôvody presvedčenia). Všetky tri prvky sa zdajú nevyhnutné. (Napr. nemôžem vedieť niečo, čomu neverím, nemôžem vedieť niečo, čo nie je pravda (môžem tomu veriť, ale toto sa nenazýva poznanie) a niečo neviem, ak len hádam alebo mám skutočnú vieru len náhodou). Tento druh vedomostí sa zvyčajne označuje ako deklaratívne poznanie alebo „vedomosť-že“ (napr. Sara vie, že na stole pred ňou je fľaša). Ďalším typom vedomostí sú procedurálne znalosti alebo “znalosti ako” („knowledge-how“), napr. vedieť jazdiť na bicykli alebo meniť pneumatiku na aute. To posledné sa týka vedomostí o tom, ako vykonávať špecifickú zručnosť alebo úlohu, a často si vyžaduje prax na jej získanie.

Výzva post-pravdy a fenomén „bullshit“

Pojem *post-pravda* sa vzťahuje na kultúrne alebo politické prostredie, v ktorom sú objektívne fakty a empirické údaje hodnotené menej ako emocionálne apely, osobné presvedčenia alebo názory. Pravda sa v post-pravdivom svete stáva relatívnou a subjektívnou, niekedy prevažujúcou apelmi na osobné pocity, predsudky alebo ideológie. Koncept post-pravdy nadobudol význam v poslednom kultúrnom a politickom diskurze a médiách, najmä vo veku sociálnych médií a internetovej komunikácie, keď sa dezinformácie a podvody môžu rýchlo šíriť. Naratívy, rétorika a presvedčovacie stratégie sú v post-pravdivom svete často zdôrazňované pred overiteľnými faktami a údajmi. Post-pravda neznamena nemožnosť pravdy, alebo že všetky informácie sú nevyhnutne nesprávne. Namiesto toho naznačuje situáciu, v ktorej možno pravdu a fakty zmanipulovať alebo zľahčovať v prospech naratívov, ktoré rezonujú s už existujúcimi názormi alebo emóciami ľudí. To všetko môže viesť k rozmazaniu hranice medzi skutočnosťou (alebo vedomosťami) a názorom, čo sťažuje vytvorenie spoločného chápania reality.

„Bullshit“ (kecy) je hovorový výraz, ktorý sa často používa na opis informácií alebo vyhlásení, ktoré sú klamlivé, zavádzajúce, zveličené alebo jednoducho nie sú pravdivé. Tento výraz si získal popularitu vďaka vplyvnej eseji filozofa Harryho Frankfurta „On Bullshit“ (2005), v ktorej skúma povahu a vlastnosti kecov. Frankfurt naznačuje, že klamár pozná pravdu, ale úmyselne ju skresľuje, zatiaľ čo blázon sa nestará o pravdivosť alebo nepravdivosť svojich tvrdení. Viac ich zaujíma formovanie vnímania alebo manipulácia s druhými prostredníctvom presvedčivého jazyka alebo tvrdení, ktorým chýba pevný základ. Bullshitteri/ky sú zvyčajne ľahostajní/é k pochopeniu publika alebo k presnosti ich vlastných vyhlásení. Viac sa zameriavajú na vytváranie dojmu, udržiavanie imidžu alebo presadzovanie vlastnej agendy. Kecy v podstate zahŕňajú komunikáciu, ktorej chýba úprimnosť, integrita alebo skutočný záväzok k pravdivosti. Frankfurtova téza je tiež taká, že západná spoločnosť je čoraz viac presiaknutá kecami. Kecy sú o presadzovaní vecí, ktorým v istom zmysle neveríme ani my sami. Nie je to lož, pretože kecy ostávajú nezmyslom, či už sú pravdivé alebo nepravdivé. Je to veľmi zvláštny vzťah k pravde, kde záleží len na tom, aby ste boli „verní“ svojej túžbe potvrdiť alebo vysloviť nejaké vyhlásenie, zatiaľ čo jeho pravdivosť je pre vás irelevantná. Je to skrátka zmes neúcty k čestnosti, nezmyslov, nezájmu, klamaní a sebaklamu. Frankfurt tiež vyzdvihuje našu angažovanosť v komunite bullshittingu, či už tým, že k nemu aktívne prispievame, alebo tým, že ho neuznávame, alebo ho tolerujeme medzi nami.

Oba javy sú prítomné v digitálnom svete a často je ťažké ich odhaliť.

Ako nám pravda a poznanie môžu pomôcť pri riešení problémov éry post-pravdy a nezmyslov?

Pravda a vedomosti zohrávajú kľúčovú úlohu pri riešení výziev, ktoré prináša éra post-pravdy, a v boji proti nezmyslom. Po prvé, zameranie sa na pojmy pravdy a poznania a ich využívanie ako súčasť kritického myslenia pomáha jednotlivcom rozlíšiť medzi spoľahlivými informáciami a dezinformáciami. Dôležitá je aj mediálna, informačná a digitálna gramotnosť, pretože potom môže lepšie pochopiť, ako sa informácie vytvárajú, šíria a vyhodnocujú, a tak možno ľahšie rozpoznať klamlivý alebo zavádzajúci obsah a urobiť informovaný úsudok o správnosti tvrdení. Pravda je základom takzvaného overovania faktov a verifikácie. Často je veľmi užitočné zapojiť sa do overovania faktov, s ktorými sme sa stretli v digitálnom svete, a skúmať ich dôkazy. To môže zabrániť šíreniu dezinformácií. Zodpovednosť je tiež dôležitá, čo znamená, že je potrebné brať jednotlivcov a inštitúcie na zodpovednosť za ich tvrdenia a spochybňovať ich praktiky, ak sú klamlivé. Človek si musí dávať pozor aj na svoje predsudky. A napokon, všeobecným cieľom je vytvoriť a podporovať kultúru pravdy, to znamená spoločenstvo, ktoré si cení pravdu, vedomosti a intelektuálnu integritu. To zahŕňa podporu otvoreného a čestného dialógu, podnecovanie úctyhodných a na dôkazoch založených diskusií a podporu spoločného úsilia o poznanie. Zdôrazňovanie dôležitosti pravdy v rôznych aspektoch spoločnosti môže pomôcť pôsobiť proti vplyvu post-pravdivých tendencií.

Zaujatosť a predsudok

Čo je zaujatosť a predsudok?

Pojmy „zaujatosť“ a „predsudok“ majú zvyčajne negatívne konotácie a sú často spojené s pripisovaním nepriaznivých vlastností určitým ľuďom na základe určitých podobných črt, čo vedie k falošným zovšeobecneniam, logickým omylom. Napríklad tvrdenia, že všetky blondínky sú hlúpe, všetci muži sú agresori, ženy nevedia čítať mapy, všetci ľudia z južných krajín sú leniví, sú príkladom predsudkov alebo zaujatosti. Problém pramení z falošného zovšeobecňovania toho, aby sa zakladalo na solídnych empirických dôkazoch alebo logike. Napríklad môžeme ľahko dokázať, že existuje aspoň jedna inteligentná blondína, muž, ktorý nie je agresor, žena, ktorá vie čítať mapu atď. Vyhnúť sa zaujatosti sa zdá byť veľmi dôležité nielen pri každodennej interakcii s ľuďmi, ale toto riziko sa môže objaviť aj pri výskume, kde môžu byť napríklad rôzne skreslené prieskumy, analýza a interpretácia údajov, čo môže viesť k skreslenej interpretácii reality.

Kognitívnu zaujatosť možno charakterizovať ako systematické chyby v subjektívnom uvažovaní o svete, ktoré sú rozšírené. Žiaľ, „jednotlivci sa im ťažko vyhýbajú a v skutočnosti môžu viesť rôznych jednotlivcov k subjektívne odlišným interpretáciám objektívnych faktov.“ (Britannica: Kognitívna zaujatosť, 2023)

Slovníková charakteristika predsudkov hovorí, že ide o „nepriaznivý alebo nepriateľský postoj voči skupine alebo jej jednotlivým členom, spravidla bez odôvodnenia alebo bez dostatočného dôkazu. Charakterizujú ho iracionálne, stereotypné presvedčenia“. (Britannica: Prejudice, 2023) Často sa orientuje na etnickú skupinu a súvisí s rasizmom, ale môže existovať aj voči určitým ľuďom na základe ich charakteristík, ako je váha, pohlavie, sexuálna orientácia atď.

Čo sa týka povahy predsudkov alebo zaujatosti, zdá sa, že súvisí s takzvaným „kontrolovaným“ a „automatickým“ spracovaním informácií. Tieto myšlienky sa objavili najmä v 70. rokoch 20. storočia. Uvedené dva typy spracovania informácií možno charakterizovať takto:

- kontrolované spracovanie je dobrovoľné, vyžaduje pozornosť a má obmedzenú kapacitu,
- automatické spracovanie prebieha bez pozornosti, má takmer neobmedzenú kapacitu, je ťažké ho dobrovoľne potlačiť.“ (Brownstein, 2019; Payne & Gawronski 2010; pozri tiež Bargh 1994).

Fazio (1995) a kolektív ukázali, že postoje možno chápať ako aktivované buď riadenými, alebo automatickými procesmi. Automatické spracovanie súvisí so zaujatosťou a predsudkami, pretože nám ponúka okamžité vyhodnotenie situácie bez veľkého racionálneho uvažovania a reflexie.

Zdá sa, že je dôležité osvojiť si zručnosť odhaľovania týchto hrozieb predsudkov a zaujatého chápania sveta, aby sme sa vyhli škodám a falošnému vnímaniu reality.

Problém zaujatosti a predsudkov online

Zaujatost a predsudky môžeme vnímať aj online. Napríklad v internetových diskusiách je možné vidieť nenávistné, rasistické, sexistické atď. názory. Niektoré falošné správy tiež manipulujú publikum, aby uverili v zmanipulované ospravedlnenie nerovnosti na základe etnicity, pohlavia, rasy, sexuálnej orientácie, veku atď.

Nechať zmanipulovať sa môžeme aj existenciou kognitívnej zaujatosti, ktorá vedie k nejasnému nekritickému mysleniu. Nové technológie môžu, žiaľ, prispieť aj k formovaniu zaujatých postojov k určitým ľuďom. Napríklad hlboké falzifikáty (deep fakes), falošné obrázky atď. môžu viesť k manipulácii, pričom ľudí s určitými charakteristikami predstavujú ako zločincov, hrozbu, menej inteligentných atď.

Zaujatost však ovplyvňuje aj digitálne technológie, napríklad UI (umelá inteligencia) je ovplyvnená zaujatostou predchádzajúcich rozhodnutí ľudí, keďže využíva hlboké učenie napr. posudzovanie prípadov v medicíne, výber kandidátov na prácu, na pôžičky atď. Niektorí/é zástancovia/kyne umelej inteligencie tvrdia, že umelá inteligencia môže byť nestranná, pretože ju možno naprogramovať a nemá žiadne emócie, takže ju nemožno tak ľahko ovplyvniť, hoci je to do určitej miery pravda, v súčasnom stave je možné vidieť skreslenie aj v rozhodnutiach UI, keďže sú ovplyvnené ľudskými faktormi. Zdá sa, že umelá inteligencia má veľký potenciál pomôcť ľudstvu a už sa používa pri posudzovaní kandidátov na prácu, ktorí by mali dostať pôžičku, súdnych sporov atď. Avšak, ako už bolo spomenuté, všetky tieto oblasti vykazujú neobjektívne názory, preto musíme použiť kritické myslenie na posúdenie ich rozhodnutia.

Ako nám môže pochopenie zaujatosti a predsudkov pomôcť riešiť ich online?

Pochopenie existencie zaujatosti a predsudkov, ako je opísané vyššie, nám môže pomôcť lepšie si uvedomiť manipuláciu a toho, že sa môžeme dostať do pasce falošných iracionálnych úsudkov. Je dôležité vedieť, že my ľudia z povahy nášho myslenia sme v nebezpečenstve zaujatého postoja voči iným. Je dôležité uplatňovať kritické racionálne myslenie a argumentáciu, aby sme sa vyhli poškodzovaniu iných nespravodlivým a neférovým zaobchádzaním na základe falošných zovšeobecnení, ktoré sa môžu vyskytnúť nielen offline, ale môžu sa šíriť aj online. Jednou z výziev je aj znásobovanie zaujatosti UI atď. Pochopením a identifikovaním zaujatosti a predsudkov je však možné predchádzať ich negatívnym dopadom. Dá sa to ilustrovať metaforou nosenia poškodených okuliarov, ktoré manipulujú s naším zrakom tak, že veci okolo seba vnímame inak, ale ak si to uvedomíme, vyhneme sa rozhodovaniu o tom, či si sadnúť do auta a šoférovať počas ich nosenia.

*Man With Broken Eyeglasses Stock Photo - Stiahnuť obrázok teraz - Eyeglasses, Broken, Damaged - iStock
(istockphoto.com)*

Falošný vs. skutočný / obraz verzus realita

Čo je skutočné a čo falošné?

V našom každodennom živote sme konfrontovaní s rozdielom medzi skutočným a falošným. Dobrým príkladom sú skutočné a falošné správy a iné správy, ktoré dostávame. Aby boli správy skutočné, musia mať overený a dôveryhodný obsah, zatiaľ čo falošné správy obsahujú nepravdivé a neoverené informácie vrátane zovšeobecnení.

Čo je skutočné, je predmetom teórie koherencie, ktorá tvrdí, že skutočné je len to, čo zodpovedá skutočnosti. Slabinou tejto teórie však je, že pojem pravdy je regulačným ideálom, ktorý je možné realizovať len v jednotnej a sofistikovanej vede, ktorá je na hony vzdialená čiastkovým systémom viery skutočne existujúcej ľudskej spoločnosti. Pragmatická teória na druhej strane tvrdí, že čo je užitočné, je pravda. Odporcovia protestujú, že údajné spájanie pravdy a užitočnosti je zhubné. Človek ako morálna bytosť je povinný hľadať pravdu bez ohľadu na užitočnosť.

Nepravda je protikladom pravdy a vzťahuje sa na nedostatočné alebo nesprávne, dokonca aj nepravdivé fakty. Nepravdivé môžu byť správy, ale aj náš obraz o sebe pred inými ľuďmi a naše správanie v spoločnosti. Vieme aj o sfaľovaných dokumentoch a sfaľovaných zdrojových produktoch. Je tiež dôležité vedieť, že to, čo je „falošné“, môže byť také úmyselne alebo neúmyselne.

Ťažkosť pri rozlišovaní medzi falošným a skutočným

Žijeme v dobe marketingu, v dobe, kedy je prvýkrát v histórii príliš veľa vecí, alebo oveľa viac, než ľudia potrebujú na prežitie. V záplave informácií je ťažké rozlíšiť medzi skutočnými a falošnými produktmi, medzi reklamou a iným obsahom. Svoju úlohu zohráva aj chronický nedostatok času, preto prijímame a využívame prvé informácie či produkt, ktorý sa nám ponúka alebo ktorý nám ponúkajú marketingové siete pomocou algoritmov, ktoré starostlivo zbierajú informácie o nás a našich záujmoch.

Problém, ktorému dnešní ľudia čelia, je, že falošné produkty v skutočnom živote sú tak podobné skutočným, že je ťažké ich rozlíšiť. Okrem toho sú niektoré dôležité skutočné správy dobre zašifrované a cenzurované, takže o nich široká verejnosť nevie. Môžeme teda len hádať, čo si medzi sebou hovoria významné hlavy štátov a aká je v skutočnosti situácia na vojnových frontoch. Dobrým príkladom toho je vojna na Ukrajine, ktorá je tiež o kybernetickom boji. Máme dočinenia s dvomi protichodnými stranami, ktoré využívajú vojnové dáta vlastným spôsobom, pričom poukazujú na dezinformácie druhej strany. To vyvoláva otázku: Čo je skutočné? Žijeme v skutočnejšom alebo falošnejšom svete? Čo môžeme my sami urobiť, aby sme zabránili šíreniu dezinformácií?

Skutočné informácie o súčasnej vojne na Ukrajine s najväčšou pravdepodobnosťou prídu časom. Podobne ako aj informácie o predchádzajúcich vojnách, najmä 2. svetovej. Napriek tomu sme my ľudia vždy vyzývaní hľadať pravdu a zo všetkých síl sa v každodennom živote snažiť pracovať s overenými informáciami alebo venovať pozornosť dikcii pri opise udalostí súvisiacich s vojnou.

Ako môže správny spôsob vyjadrovania riešiť to, čo je skutočné?

Šíreniu dezinformácií sa môžeme vyhnúť dôkladnou kontrolou. Videli sme, že nie všetky informácie (napr. o vojne) sa dajú overiť. Aby sme sa vyhli šíreniu dezinformácií, môžeme zmeniť iba dikciu výrazu. Namiesto tvrdenia a obhajoby neoverených faktov by sme mali používať slová, ktoré pripúšťajú možnosť, že vyjadrené informácie nemusia byť pravdivé. Takže namiesto pevných viet by sme mali používať viac vety s otvoreným koncom. Niektoré príklady sú uvedené nižšie.

Pevné vety	Otvorené vety
Som presvedčený, že Rusko vojnu prehráva.	Zdá sa mi, že Rusko prehráva vojnu, ale nemôžem to povedať s úplnou istotou..
Ruské úrady informovali, že neďaleko leteckej základne v Sevastopole na polostrove Krym bolo zostrelené lietadlo..	Rusi píšú, že neďaleko leteckej základne Sevastopol na Krymskom polostrove bolo zostrelené lietadlo.
Pápež Pius XII. a Hitler sa nenávideli.	Archívne dokumenty z 2. svetovej vojny uvádzajú, že pápež Pius XII. a Hitler nemali k sebe najlepšiu vzťah.

Súkromné vs. verejné

Čo je súkromné a čo verejné?

Vo filozofickom diskurze je rozlišovanie medzi súkromnými a verejnými oblasťami kľúčové pre pochopenie mnohých etických, politických a sociálnych javov. Cieľom tejto kapitoly je poskytnúť úvod do konceptuálnej dichotómie medzi súkromným a verejným.

Súkromné sa vzťahuje na príslušnosť alebo na použitie len vo vzťahu k jednej konkrétnej osobe alebo skupine ľudí. Často naznačuje veci, nad ktorými máme dostatočnú kontrolu, aby sme ich, ak si to želáme, držali mimo dohľadu ostatných. Verejné sa na druhej strane vzťahuje alebo týka ľudí ako celku. Verejné sa teda zaoberá vecami, ktoré sú viditeľné, dostupné a aspoň v istom zmysle dostupné všetkým.

Súkromná sféra sa často týka jednotlivca alebo malej skupiny, napríklad rodiny. Sem patria osobné voľby, individuálne hodnoty a intímne vzťahy. Súkromná sféra je vnímaná ako oblasť, kde sa jednotlivci môžu slobodne vyjadrovať bez zasahovania iných. Zahŕňa veci ako osobné myšlienky, pocity a činy, ktoré sa zvyčajne považujú za „vlastnú vec“. Kľúčom je osobná kontrola nad tým, čo zostáva súkromné, a potom zdieľané so všetkými ostatnými.

Niektoré príklady súkromných sfér môžu zahŕňať vašu vlastnú spálňu, vaše pocity voči konkrétnej osobe alebo váš osobný denník. Niektoré dôležité filozofické obavy v tomto kontexte súvisia s pojmami:

1. **Autonómia:** Právo na samosprávu a osobné rozhodnutia bez vonkajšej kontroly.
2. **Intimita:** Vzťah a interakcie s blízkou rodinou a priateľmi bez zbytočného odhaľovania.
3. **Utajenie:** Etické úvahy týkajúce sa dôvernosti alebo utajenia vecí.

Verejná sféra sa na druhej strane vzťahuje na oblasti spoločenského života, kde sa jednotlivci stretávajú a napríklad diskutujú a identifikujú spoločenské problémy a spoločne pracujú na riešeníach. To môže zahŕňať verejné fóra, vládne orgány, komunitné organizácie a iné miesta, kde sa ľudia stretávajú, aby sa zapojili do dialógu a rozhodovania, ktoré má vplyv na širšiu komunitu..

Príklady verejnej sféry zahŕňajú stretnutie na radnici, na ktorom sa diskutuje o problémoch komunity alebo o zákonoch a politikách, ktoré riadia spoločnosť. V tomto zmysle môžu filozofické obavy týkajúce sa verejnej sféry zahŕňať otázky:

1. **Demokracia:** Proces, v ktorom ľudia kolektívne prijímajú rozhodnutia a sami si vládnu..
2. **Spravodlivosť:** Spravodlivosť a rovnosť pri rozdeľovaní zdrojov, príležitostí a zaobchádzania s jednotlivcami

3. Transparentnosť: Otvorenosť v riadení, rozhodovací proces a dostupnosť informácií.

Treba však zdôrazniť, že hoci verejná sféra vo všeobecnosti zahŕňa priestor otvorenosti, ktorý umožňuje prístup k informáciám, čo je predpokladom spolupráce jednotlivcov, verejná sféra v širšom zmysle označuje priestor, kde môžu naše myšlienky a činy byť verejne prístupné a viditeľné pre všetkých. V tomto zmysle môžeme rozlišovať fyzické verejné priestory a virtuálne.

Fyzické verejné priestory môžu zahŕňať ulice alebo parky, kde sú naše aktivity viditeľné pre každého okoloidúceho. Môže zahŕňať nákupné centrá, knižnice alebo verejnú dopravu. Tieto priestory sú verejné v tom zmysle, že vzhľadom na bezprostrednú blízkosť iných ľudí nie je možné, aby naše aktivity boli vždy súkromné.

Virtuálne verejné priestory odkazujú na platformy sociálnych médií, platformy na zdieľanie videa, platformy na živé vysielanie atď. Príspevky na takýchto platformách nie sú súkromné práve preto, že sú zdieľané s inými ľuďmi, a teda sú „verejné“. Naše príspevky môžu byť dobrovoľné (tweet o našom názore na blížiacu sa voľbu, naša fotografia na nedávnom večierku alebo profesionálny popis na webovej stránke spoločnosti, pre ktorú pracujeme), ale môžu byť aj nedobrovoľné v tom zmysle, že môžeme byť označení na fotke priateľa/ky, ktorý to zverejnil, môžeme byť odfotografovaní v parku alebo naše zverejnené informácie môžu byť použité na účely, na ktoré sme nedali súhlas.

Nie vždy participujeme na virtuálnom verejnom priestore úplne dobrovoľne, v neposlednom rade preto, že dnes existujú hybridné verejné priestory. Účast' na verejných podujatiach, ako sú koncerty, športové hry alebo politické zhromaždenia, môže viesť k odhaleniu prostredníctvom televízie, online správ alebo sociálnych médií, a aj keď sme sa dobrovoľne zúčastnili na fyzických verejných priestoroch, často si neuvedomujeme, že sme sa rovnako zúčastnili na virtuálnych verejných priestoroch.

Problém súhry medzi súkromnými a verejnými a digitálnymi stopami

Ako sme videli vyššie, rozdiel medzi súkromným a verejným nie je vždy jasný. Mnohé problémy sa prekrývajú aj inak a vytvárajú zložité filozofické otázky. Tie môžu zahŕňať:

- 1. Právo na súkromie:** Ako vyvažujeme právo jednotlivca na súkromie s potrebou spoločnosti na bezpečnosť alebo informácie? Mala by mať napríklad vláda prístup k osobným telefónnym záznamom v mene národnej bezpečnosti?
- 2. Etická zodpovednosť:** Kde končí osobná zodpovednosť a kde začína verejná zodpovednosť? Napríklad, ak vidíte niekoho vyhadzovať odpadky v parku, je to vaša súkromná záležitosť alebo verejná záležitosť?
- 3. Sociálne vplyvy:** Ako verejné politiky a spoločenské očakávania formujú súkromné presvedčenia, činy a hodnoty?

Digitálna stopa alebo digitálny odtlačok sa týka údajov, ktoré zostali pri online interakciách, či už prostredníctvom sociálnych médií, prehliadania webu, online nákupov alebo dokonca výmeny e-mailov. Vo všetkých interakciách a činnostiach, ktoré vykonávame online, existujú informačné záznamy, ktoré webové aplikácie využívajú na svoje účely, ale môžu byť použité aj na nechcené účely.

Táto stopa sa úzko spája so súkromnými aj verejnými priestormi, keďže súkromné prehliadanie alebo osobné správy môžu byť sledované poskytovateľmi služieb a verejné interakcie na sociálnych platformách sa stávajú súčasťou dostupnej online osobnosti. Zložitá súhra medzi súkromnými a verejnými digitálnymi stopami vyvoláva hlboké etické problémy. Obavy o súkromie sa objavujú, pretože k osobným údajom v súkromných priestoroch je možné pristupovať alebo ich predávať bez výslovného súhlasu. Vo verejných doménach môže digitálna stopa viesť k skúmaniu, posudzovaniu alebo zneužitiu informácií, čo vyvoláva otázky o zodpovednosti a bezúhonnosti. Digitálna stopa tak pôsobí ako zrkadlo odrážajúce osobné voľby aj spoločenské normy s dôsledkami, ktoré siahajú k otázkam autonómie, transparentnosti, zodpovednosti a krehkej rovnováhy medzi individuálnymi právami a kolektívnymi úvahami.

Ako môžeme využiť naše znalosti o rozdieloch medzi súkromným a verejným pri našej účasti v online prostredí?

Naša účasť vo virtuálnom svete priamo súvisí s naším chápaním súkromného a verejného priestoru. Mali by sme si byť vedomí ich dôsledkov, najmä pokiaľ ide o:

- 1. Ochrana osobných informácií:** Rozpoznajte, aké informácie sú osobné a citlivé, ako sú heslá, adresy a finančné podrobnosti, a buďte opatrní, kde a ako tieto informácie zdieľate, uvedomte si, že na verejné platformy môžu pristupovať aj iní.

2. Pochopenie nastavení ochrany osobných údajov: Využite nastavenia ochrany osobných údajov na sociálnych médiách na kontrolu toho, kto môže vidieť vaše príspevky, fotografie a osobné informácie. Pamätajte, že niektoré informácie môžu byť stále viditeľné pre samotnú platformu alebo sa môžu stať verejnými, ak ich zdieľa niekto s odlišnými nastaveniami ochrany osobných údajov

3. Zapájanie sa do online diskusií: Zvážte aj názory a informácie, ktoré zdieľate v súkromných rozhovoroch alebo uzavretých skupinách, a uveďte si, že verejné fóra a sekcie komentárov sú viditeľné pre mnohých a to, čo zdieľate, môže mať širšie dôsledky.

4. Posúdenie dôveryhodnosti zdroja. Pri súkromných výmenách informácií možno môžete zdieľať neoverené informácie s priateľmi/kami alebo rodinou. Vo verejných nastaveniach sa uistite, že informácie, ktoré zdieľate alebo na ktoré reagujete, sú presné a pochádzajú z dôveryhodných zdrojov, aby ste predišli šíreniu dezinformácií. Majte na pamäti, že verejnými zdrojmi v online prostredí môže byť „ktokoľvek“. Takže vaše zdroje môžu byť často nespoľahlivé.

5. Digitálnu etiketu a správanie: V súkromných rozhovoroch sa môžete zapájať viac neformálne. Vo verejných online priestoroch dodržiavajte správnu digitálnu etiketu a pamätajte na svoj jazyk a správanie, pretože sa to odráža na vašej online osobnosti. Pri vyjadrovaní názoru sa vyhýbajte diskusiám, ktoré môžu byť interpretované, aj keď nesprávne, ako nenávisťné prejavy, šikanovanie alebo obťažovanie.

6. Zváženie budúcich dôsledkov: Pamätajte, že aj v súkromnom nastavení možno informácie snímať alebo posilať ďalej. Zamyslite sa nad tým, ako by vaše online aktivity vo verejných priestoroch mohli ovplyvniť budúce príležitosti, ako je prijatie na vysokú školu alebo zamestnanie.

7. Pochopenie právnych a etických hraníc: Aj pri súkromných výmenách stále platia zákony ako autorské práva alebo obťažovanie. Verejné online aktivity podliehajú právnej kontrole, takže pochopenie základných právnych povinností a práv je nevyhnutné.

Pochopenie rozdielu medzi súkromnými a verejnými doménami, najmä v kontexte internetu, je kľúčové z filozofického a etického hľadiska. Nabáda nás, aby sme sa zamysleli nad povahou autonómie, súhlasu, zodpovednosti a transparentnosti. Rozhodnutia, ktoré robíme pri ochrane osobných údajov, zapájaní sa do online diskusií, využívaní nastavení ochrany osobných údajov a dokonca aj našej digitálnej etikety, majú etické dôsledky. Tieto rozhodnutia odrážajú naše hodnoty, naše chápanie našich práv a povinností a náš záväzok voči širším spoločenským normám spravodlivosti, rešpektu a bezúhonnosti. Pri navigácii v komplexnej súhre medzi súkromnou a verejnou sférou online sme neustále vyzývaní, aby sme vyvážili individuálne slobody s kolektívnou zodpovednosťou, osobný prejav s verejnou zodpovednosťou a súkromie so zdieľanými hodnotami, ktoré sú základom našej digitálnej komunity. Tento prepletený vzťah zvyrazňuje spletité a mnohostranné etické prostredie, ktorým prechádzame v našich online interakciách, a podčiarkuje potrebu premyslenej a uváženej angažovanosti.

Násilie a ujma

Čo je násilie a ujma?

Zdá sa, že pojmy násilia a ujmy, ublíženia, či škody spolu úzko súvisia a sú ako dve strany jednej mince. Násilie má potenciál viesť k ujme. Škody sú zároveň často spôsobené určitými formami násilia. Násilie možno charakterizovať ako „použitie fyzickej sily na poškodenie niekoho, poškodenie majetku atď. a tiež ako „veľká deštruktívna sila alebo energia.“ (Enc. Britannica: Násilie) Na druhej strane možno ujmu chápať ako „fyzické alebo duševné poškodenie alebo zranenie: niečo, čo niekomu alebo niečomu spôsobí zranenie, zlomenie, poškodenie, vedie k tomu, že je menej hodnotné alebo úspešné atď.“ (Britannica: Harm).

Zdá sa, že slová ubližovanie a násilie nie sú len čisto deskriptívne, ale obsahujú aj normatívne aspekty. Problém ujmy je jednou z ústredných kategórií etiky. Téma násilia a ubližovania je filozoficky veľmi podnetná. Vynárajú sa otázky ako napríklad – kedy môže byť ublíženie a násilie ospravedlniteľné? Ktorá ujma je relevantnejšia? Aké morálne relevantné znaky existujú, pokiaľ ide o ujmu? Koho ujma je relevantnejšia? Napríklad v environmentálnej etike sa vynárajú otázky ako – Má ubližovanie živým bytostiam rovnakú váhu? Je napríklad rovnako zlé ublížiť psovi a stromu? V biomedicínskej etike sa vynárajú otázky poškodzovania ľudských bytostí v rôznych stavoch a kritérium posudzovania takýchto prípadov. Napríklad plod, osoba v kóme, zdravý dospelý atď. V sociálnej filozofii existujú otázky týkajúce sa autority a legitímneho použitia násilia. Napríklad vo vzťahu k tzv. spoločnému dobru, zamedzeniu nestability štátu, spoločnosti, v prípade vojny a pod. Tiež otázky týkajúce sa škody napríklad na majetku.

Ešte dôležitejšie je, že existujú základné filozofické otázky – Čo je vôbec ujma? Ako má byť definovaná? A čo násilie – čo rozumieme pod pojmom násilie? Čo sa považuje za násilie?

Existujú rôzne problémy súvisiace s násilím, ako je pacifizmus, problém znásilňovania a rodové otázky, pornografia, terorizmus, občianska neposlušnosť, revolučné zmeny, rôzne sociálne problémy súvisiace s históriou ako kolonializmus atď.

Potom sú tu otázky týkajúce sa aktívneho a pasívneho ubližovania a či medzi nimi existuje nejaký morálne relevantný rozdiel. (pozri napr. Woollard, Howard-Snyder, 2021) Na ilustráciu problému spôsobenia ujmy a prihliadaniu ujme je možné uviesť napríklad prípad, keď pozorujeme zločinca ako útočí na inú osobu bez toho, aby sme obeti pomohli. Osoba, ktorá sa pozerá, nespôsobuje ujmu priamo, ale umožňuje ju. Podobne môžu nastať prípady, keď neexistuje morálny činiteľ, ale škoda je spôsobená napr. prírodnými silami atď. V etike je zaujímavá diskusia o hodnotení takýchto prípadov, tzv. „konzekvencialisti veria, že škodiť nie je o nič horšie ako len ubližovať, zatiaľ čo nekonzekvencialisti takmer všeobecne nesúhlasia.“ (Woollard, Howard-Snyder, 2021) Čo si o tom myslíte? Alebo je napríklad to, že necháme UI (umelú inteligenciu) a iné digitálne nástroje „robiť“ aktivity, ktoré môžu spôsobiť škodu, príkladom pasívneho ublíženia

Jedným z prístupov etiky zaoberajúcou sa ujmou je utilitarizmus ako forma konzekvencializmu, kde, v klasickom prístupe, je hlavným kritériom ujmy bolesť. Klasická deontológia sa zaoberá aj ujmou, napríklad Kant radí neublížovať osobám, ktoré sú racionálnymi (ľudskými) bytosťami.

Problematiku ujmy v sociálnej filozofii analyzoval napríklad utilitaristický liberálny filozof J. S. Mill, ktorý navrhol takzvaný princíp ujmy, podľa ktorého „štát môže oprávnene zasahovať proti jednotlivcovi len vtedy, ak zásahom predchádzame škode“. (Folland, 2021). Štát by tak napríklad nemal zasahovať proti mimotelovému oplodneniu alebo vydávaniu kontroverzných kníh a pod., ak sú neškodné. (Folland, 2021) Podobne by zrejme nemalo byť zasahované ani proti digitálnym nástrojom, ak nespôsobujú škodu, ujmu. Ale spôsobujú?

Problém násilia však nie je zaujímavý len z hľadiska filozofie, etiky, ale viaceré disciplíny sa zaoberajú rôznymi aspektmi danej témy, napríklad psychológia, pedagogika, politológia, právo atď. Zaujímavá je aj otázka týkajúca sa ubližovania súvisiaca so sebaobranou (pozri napr. Frowe, Parry, 2021).

Digitálne aspekty ujmy a násilia

V digitálnej sfére existujú rôzne spôsoby prejavu ubližovania, ujmy a násilia. Násilie a ujma môžu byť zaznamenané a zobrazené v niekoľkých formách a online videá so škodlivými činmi majú potenciál, aby sa masovo šírili. To môže mať rôzne dôsledky. Môže pomôcť identifikovať a sledovať zločinca. Ľuďom, ktorí ho sledujú, však môže aj uškodiť.

Zároveň prebieha diskusia o účinkoch násilných videohier (pozri napr. Greitemeyer, 2019), filmov a videí s násilným obsahom najmä na deti a prípadnej podpory necitlivosti a ďalšieho šírenia škodlivého správania, ako je šikanovanie a iné formy násilia voči iným ľudským bytosťami, zvieratám, prírodným bytosťami, majetku atď.

Používanie digitálnych technológií môže viesť k rôznym škodlivým dôsledkom, napríklad k závislosti (napr. na sociálnych médiách, mobilných telefónoch vo všeobecnosti...). Tiež rôzne aspekty správy údajov môžu spôsobiť ujmu a viesť napríklad k narušeniu súkromia, strate majetku atď. Existuje tiež vysoký počet prípadov online šikanovania.

Ako nám môže filozofický prístup k ubližovaniu a násiliu pomôcť vyrovnať sa s problémami v digitálnej sfére?

Ako je načrtnuté vyššie, téma digitálnej ujmy a násilia môže a mala by sa analyzovať z filozofického a etického hľadiska. Otázka v digitálnej ére napríklad súvisí nielen s problémami uvedenými vyššie, ale aj s problémom zodpovednosti – kto má byť zodpovedný vo veľkom reťazci prispievateľov k obsahu v digitálnej sfére? Navyše, otázka je ešte komplikovanejšia pri pridávaní UI do mixu. Kto je zodpovedný za škody spôsobené digitálnymi technológiami? Používateľ/ka, dizajnér/ka, programátor/ka, firma, šéf/ka firmy, UI niekto iný? V akom zmysle sú zodpovední? Kto môže byť braný na zodpovednosť? A do akej miery? Môžeme použiť prístup J. S. Mill a princíp ujmy? Môžeme aplikovať princípy takzvaného nekonzekvencializmu so zameraním skôr na motívy alebo princípy konzekvencializmu zameraného na dopad ujmy? Alebo musíme vytvoriť nové morálne pravidlá? Ako posudzovať prípady, keď niekto v digitálnej sfére ubližovaniu prihliada?

(Obrázok: Pixabay)

Dôveryhodnosť a autorita

Čo je dôveryhodnosť a autorita?

Dôveryhodnosť je nespochybniteľné spoliehanie sa na charakter, schopnosti, silu alebo pravdivosť niekoho alebo niečoho. Nieкто alebo niečo sa pre nás stáva dôveryhodným na základe splnenia viacerých parametrov. S pojmom dôveryhodnosti tak úzko súvisí aj pojem autority ako niekoho alebo niečoho, čo je alebo by malo byť nejakým spôsobom dôveryhodné. Pojem autority sa však nedá ľahko ustáliť – jej hranica sa stala elastickou a mení sa podľa miesta v kontexte konkrétnej teórie. V spoločenských vedách je dominantné chápanie autority také, že ju chápe ako vlastnosť osoby, funkcie, úradu alebo vlády, ktorá autorizuje (robí legitímne) rozhodnutia a príkazy vydávané v ich mene. Autorita sa používa na opis nejakého skutočného systému moci alebo sociálnej kontroly, ktorý je považovaný za legitímny tými, ktorých zahŕňa.

V politickej filozofii sa pojem autorita používa na definovanie vzťahu medzi vládcom/kyňou a ovládaným/ou a na odlíšenie tohto vzťahu od iných vzťahov. Politickú moc vykonáva štát – v mnohých ohľadoch kontroluje životy svojich občanov. Politickí filozofi a filozofky sa pýtajú: Kedy je autorita legitímna? V závislosti od chápania autority môže byť táto otázka rovnaká ako otázka, kedy je nátlak zo strany niekoho, kto sa považuje za autoritu, legitímny. Kedy máme povinnosť poslúchať autoritu?

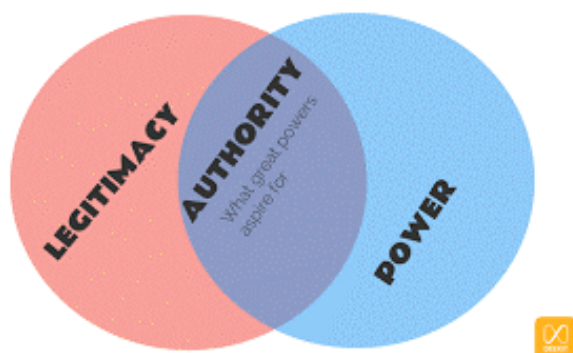
Významná politická filozofka Hannah Arendt odlíšila autoritu od moci, od nátlaku silou a od presvedčania argumentom.

Podľa tejto autorky je autorita:

- De facto vzťah (je to právo rozhodnúť sa a nie právomoc rozhodnúť).
- Mať de facto autoritu si vyžaduje, aby mal štát moc donútiť práve tých, ktorí nechcú rešpektovať požiadavky
- Autorita môže existovať bez moci
- Vzťahuje sa aj na vzťahy mimo politiky a v náboženstve, školstve, rodine
- Ide o zvláštny komunikačný vzťah medzi rečníkom/čkou a jeho/jej prejavom a publikom a ich odpoveďou

Podľa niektorých autorov možno rozlišovať medzi tromi základnými typmi legitímnej autority:

- 1) ako ospravedlniteľný nátlak – mimoriadne krehký koncept – môže ho uplatniť štát len vtedy, keď okupuje územie získané ako vojnovú korisť
- 2) ako možnosť vymáhania povinností - orgán je oprávnený vydávať príkazy
- 3) ako právo vládnuť - autorita má povolenie vydávať príkazy a pravidlá a tiež nútiť ostatných, aby ich poslúchali.

Problémy s dôveryhodnosťou a autoritou v digitálnej sfére?

Prvý problém môže súvisieť s rozdielom medzi politickou autoritou ako normatívnym konceptom (alebo morálne legitímnou autoritou) a politickou autoritou ako nenormatívnym konceptom (alebo de facto autoritou). Povedať, že štát má autoritu v normatívnom zmysle, znamená povedať niečo normatívne o vzťahu medzi štátom a jeho subjektmi. De facto autorita je odlišná od politickej moci. Politická autorita sa vzťahuje na schopnosť držiteľov autority prinútiť ostatných, aby konali tak, ako chcú, aj keď občania nechcú robiť to, čo držitelia autority požadujú od autority. Politická moc (držiteľ autority) pôsobí v oblasti hrozieb a ponúk. Štát má de facto autoritu alebo legitímnu autoritu, pretože má moc nútiť občanov. Je to nevyhnutné pre schopnosť štátu udržiavať verejný poriadok a zabezpečiť tých, ktorí ho považujú za autoritu, že bude môcť robiť to, čo robiť má.

Ďalší problém spočíva v rozdiel medzi teoretickou a praktickou autoritou. Teoretická autorita v konkrétnej oblasti intelektuálneho skúmania je odborníkom v tejto oblasti. Teoretické authority fungujú predovšetkým tak, že laikovi poskytujú rady, ktoré laik môže slobodne prijať alebo odmietnuť. Úsudky teoretických autorít dávajú ľuďom dôvody veriť, zatiaľ čo rozsudky praktických (politických) autorít sa zvyčajne berú ako dôvody na konanie. Teoretické authority zvyčajne neukladajú povinnosti iným, hoci môžu poradiť, čo je povinnosťou osoby. Praktické (politické) orgány vydávajú smernice, ktoré dávajú ľuďom dôvody konať, nie dôvody veriť. Úlohou praktických (politických) autorít je prinútiť ľudí, aby konali určitým spôsobom s cieľom riešiť rôzne problémy kolektívnej akcie, ako sú rôzne typy problémov s koordináciou, bezpečnostné problémy a problémy s parazitovaním.

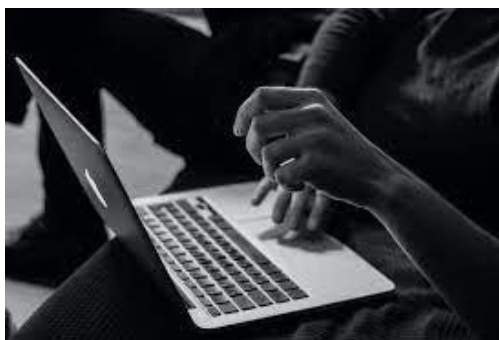
Ďalšia aktuálna téma sa týka diskusie o nezlučiteľnosti morálnej autonómie a politickej autority. Základnou myšlienkou je, že je nezlučiteľné, aby subjekt poslúchal príkazy autority jednoducho preto, že je to príkaz autority. Politické záväzky vyplývajúce z autority nemožno plne odôvodniť. Podriadenie sa autorite si vyžaduje vzdať sa práva konať podľa vlastného úsudku (nebyť morálne autonómny). Povinnosť autonómie je teda nezlučiteľná s povinnosťou poslúchať politickú autoritu. Rešpektovanie politických záväzkov závisí od legitimacy autority – legitimita závisí od súhlasu. V prípade absencie súhlasu štát nemá právo nútiť občanov, aby plnili jeho pokyny. Občania by mali zvážiť otázku svojej poslušnosti od prípadu k prípadu.

Významný politický filozof Joseph Raz ponúkol inšpiratívne ospravedlnenie autority. Raz používa príklad regulácie cestnej premávky predpismi. Prax autority spočíva v pochopení dôvodov vydávania nariadení a v zodpovednom konaní občanov. Ukazuje, že výhody poskytované štátom sú prínosom pre každého občana. Občania môžu mať svoje vlastné predstavy o štýle a rýchlosti jazdy, ale predpisy robia tieto osobné predstavy irelevantnými. Za nedodržanie hrozí pokuta. Občania sa môžu k predpisom vyjadrovať (mať vlastný názor)..

Ako nám môže pomôcť dôveryhodnosť a autorita?

Keď sme doteraz zaviedli pojmy dôveryhodnosť a autorita, mohli by sme nadobudnúť dojem, že ide o vzájomne súvisiace pojmy, ktoré nie sú užitočné pre problémy digitálneho sveta. Nemohli sme sa však viac mýliť. V niekoľkých kapitolách tejto publikácie sme spomenuli, akú úlohu zohráva kritické myslenie, schopnosť argumentovať a pracovať s informáciami a výber ich zdrojov, pri rozvoji a stabilizácii demokratickej spoločnosti.

Digitálny svet sa stal pre mnohých z nás kľúčovým zdrojom informácií vďaka svojej rýchlosti, interaktivite a rozmanitosti. V súčasnosti je na svete viac ako 1,9 miliardy webových stránok. Na internete je teda možné nájsť prakticky čokoľvek. Ako však vieme, čo z tohto širokého spektra informácií možno považovať za dôveryhodné? Ako vieme, koho názor by mal mať pre nás váhu na určitú tému?

Predtým, ako sa rozhodnete použiť akýkoľvek zdroj nájdený na internete, je užitočné dodržiavať niekoľko pokynov:

- Dôkladne preskúmajte webovú stránku (u renomovaných stránok je uvedený autor/správca),
- zistiť cieľ a účel stránky, komu je stránka určená,
- identifikovať autora,
- uvedomovať si objektivitu (odlišovať fakty od názorov),
- včasnosť, kedy boli informácie získané, zverejnené,
- porovnať získané informácie s inými zdrojmi, napr. encyklopédiami alebo vyjadreniami odborníkov v danej oblasti (http://library.cutn.sk/Slovak/?page=internet_use_policy)
- Pracujte s primárnymi zdrojmi v online prostredí, ako sú:
  - Verejné prieskumy
  - Výskumné údaje
  - Rozhovory
  - Údaje štatistického úradu
  - Vládne dokumenty
  - Audio, video nahrávky
  - Výskumné články, monografie
  - Tlačové agentúry.

Ak takto v prvom kroku preskúmame zdroj zverejnených informácií, ak si uvedomíme, či spôsob podávania informácií priamo útočí na naše emócie, alebo naopak apeluje na náš rozum, ak si uvedomíme, že autor/ka článku je dôveryhodným odborníkom/čkou – teda autoritou – v danej oblasti, máme všetky dôvody považovať informácie za dôveryhodné. To však neznamená, že aj takéto informácie netreba kriticky reflektovať. Ako vieme, každý, dokonca aj odborník/čka na slovo vzatý/á, sa môže myliť a nikomu by sa nemala dávať slepá dôvera. Určite nie ľuďom, ktorých znalosť problematiky je výsledkom ich vlastného internetového „výskumu“ a pre ktorých je pojem „argument“ urážkou.

Vlastníctvo a práva

Čo je vlastníctvo a aké sú práva?

Vlastníctvo vo filozofii sa vzťahuje na koncepciu kontroly, vlastníctva alebo práv nad niečím, či už ide o fyzické predmety, nápady alebo iné entity. Filozofické diskusie o majetku často skúmajú povahu majetku a jeho etické dôsledky. Filozofia hľadá odpovede na otázky ako:

- Čo vlastne vlastníme?
- Sú vedomosti a skúsenosti to jediné, čo skutočne vlastníme?
- Ako môžeme vlastniť materiálne veci?
- Aké máme práva na veci, o ktorých si myslíme, že sú naše?

Na súčasné otázky o právach a majetku v reálnom a digitálnom svete môžeme odpovedať zodpovedaním vyššie uvedených otázok. Tu je niekoľko zaujímavých výkladov pojmov práva a vlastníctvo v dejinách filozofie.

Anglický filozof John Locke (1632 - 1704) tvrdil, že jednotlivci majú prirodzené právo nadobudnúť a vlastniť majetok svojou prácou. Podľa Locka, keď človek spojí svoju prácu s nevlastnenými zdrojmi, získa legitímne vlastníctvo výsledného produktu.

Karl Marx (1818 - 1883) spochybnil myšlienku súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov. Marx tvrdil, že súkromné vlastníctvo udržiava sociálne nerovnosti a obhajoval kolektívne vlastníctvo a zrušenie súkromného vlastníctva v prospech spoločného vlastníctva.

Jean-Paul Sartre (1905 - 1980) a ďalší existencialistickí filozofi zdôrazňujú vzťah medzi majetkom a osobnou identitou. Tvrdia, že jednotlivci môžu zažiť pocit vlastníctva nad svojimi voľbami, činmi a samotnou existenciou. Vlastníctvo v tomto kontexte odkazuje na myšlienku osobnej zodpovednosti a autenticity.

Právne systémy definujú a chránia vlastnícke práva, zatiaľ čo etické úvahy sa zaoberajú otázkami spravodlivosti, distribúcie a sociálnej zodpovednosti vlastníkov voči ostatným. Tieto perspektívy poskytujú rôzne šošovky, prostredníctvom ktorých možno chápať a hodnotiť vlastnosť. Pojem vlastníctva vo filozofii sa prelína so širšími diskusiami o individuálnych právach, sociálnej spravodlivosti, ekonomických systémoch a osobnej autonómii.

Problém vlastníctva a práv v digitálnom svete: digitálne súkromie a digitálne uchovávanie

Otázka vlastníctva a práv v digitálnom svete je zložitá a neustále sa vyvíjajúca a zahŕňa širokú škálu právnych, etických a technologických výziev. Kľúčové otázky, kde potrebujeme filozofiu, sú:

Digitálne technológie uľahčili vytváranie, zdieľanie a reprodukciu práv duševného vlastníctva, akými sú hudba, filmy, softvér a písaný obsah. To vyvolalo otázky týkajúce sa porušovania autorských práv, pirátstva a férového používania (fair use). Vyvažovanie práv tvorcov obsahu so záujmami spotrebiteľov a verejnou sférou je neustálou výzvou. Ak použijeme Lockovu filozofiu, je jasné, že keď človek spojí svoju prácu s nevlastnenými zdrojmi, získa legitímne vlastníctvo výsledného produktu. Ale ak počúvame Marxa, potom určitá hudba, filmy a softvér môžu byť vo verejnej sfére, zadarmo pre všetkých.

Keďže všetci vedíme viac svojho osobného a pracovného života online, otázka digitálneho súkromia sa stáva prvoradou. Otázky vlastníctva, súhlasu a kontroly údajov viedli k diskusiám o nariadeniach o ochrane osobných údajov a zákonoch o ochrane údajov. Digitálne súkromie je najčastejšie o tom, ako sa dá slobodne šíriť osobný obsah v digitálnom svete. Toto je dnes veľmi dôležitá etická otázka. Jedným z kľúčových etických princípov v digitálnom súkromí je koncept informovaného súhlasu. Jednotlivci by mali mať právo vedieť, aké údaje sa o nich zhromažďujú, ako sa budú používať, a možnosť vyjadriť súhlas s postupmi zhromažďovania údajov alebo sa od nich odhlásiť. V prípadoch, keď spoločnosti alebo organizácie neposkytnú jasné informácie alebo zmanipulujú používateľov, aby poskytli súhlas, sa vynárajú etické obavy. Informovaný súhlas je nevyhnutný na rešpektovanie individuálnej autonómie, zabezpečenie etického správania a ochranu práv a blahobytu jednotlivcov. Digitálne súkromie je dôležité aj pre vás. Musíme si uvedomiť, s čím v digitálnom svete súhlasíme. Často klikneme na „Súhlasím“, aby sme dostali hru alebo si pozreli film bez toho, aby sme si prečítali, s čím súhlasíme. Problém digitálneho súkromia je spojený s otázkami digitálnej identity a súvisiacich práv. Krádeže identity online, odcudzenie identity a digitálne osobnosti môžu rozmazať hranice vlastníctva a reprezentácie. Musíme byť opatrní a musíme vedieť, s kým zdieľame svoju digitálnu identitu. Postarajte sa o svoju digitálnu identitu, pretože je vaša.

Ďalšou výzvou je zabezpečenie dlhodobej dostupnosti a ochrany digitálnych aktív, najmä v rýchlo sa meniacom technologickom prostredí. Je pravda, že skutočná fyzická identita je pre nás dnes čoraz menej dôležitá a digitálna identita, čiže identita s digitálnym svetom, je čoraz dôležitejšia?

Vynárajú sa otázky, kto by mal byť zodpovedný za zachovanie digitálneho dedičstva. Tento problém sa často nazýva Digital Preservation - digitálne uchovávanie. Digitálne uchovávanie možno považovať za filozofický problém, ak sa naň pozeráme v širšom kontexte vedomostí, kultúry a ochrany ľudského dedičstva. Vynárajú sa filozofické otázky o povahe informácie a jej časovosti. Ako definujeme pretrvávanie a autentickosť digitálnych znalostí v neustále sa meniacom digitálnom prostredí? Filozofické diskusie skúmajú, ako digitálne uchovávanie prispieva ku kontinuite kultúry a prenosu vedomostí medzi generáciami. Aká je úloha digitálnych artefaktov pri formovaní kolektívnej pamäte a identity? Do akej miery je teraz naša celková (skutočná) identita prepojená s našou digitálnou identitou? Ak sme v digitálnom svete všetci len globálnymi digitálnymi identitami, nakoľko je ohrozená naša lokálna, národná identita? Strácame samých seba, ak zabúdame na časť svojej skutočnej, povedzme, fyzickej identity? Toto je veľmi zložitá filozofická otázka. Pri všetkej tejto zložitosti filozofických problémov si môžete položiť etickú otázku: Ak je niečo voľne dostupné na internete, ale viete, že je to digitálna krádež, zaplatíte za uvedený obsah alebo využijete šancu a použijete ho zadarmo? Teraz ste v etickej dileme. Digitálno-analógová etická dilema.

Ako nám môže filozofia pomôcť pochopiť digitálne vlastníctvo a digitálne uchovávanie?

V kontexte digitálneho vlastníctva sú obzvlášť dôležité filozofické štúdie vlastníckych práv a vlastníckych koncepcií. Digitálne aktíva sa môžu riadiť rôznymi teóriami vlastníctva, od teórií utilitárnej distribúcie až po Lockove koncepty akvizície na základe práce. Otázky, ako je to, či možno skutočne „vlastniť“ digitálny obsah, vzhľadom na jeho nesúperiaci a ľahko replikovateľný charakter, možno objasniť prostredníctvom filozofických úvah. Morálny základ digitálneho vlastníctva a rovnováhu medzi súkromím a bezpečnosťou možno hodnotiť pomocou etických teórií, ako je utilitarizmus, deontológia a etika cnosti. Filozofické úvahy o existencii, nestálosti a čase sú mimoriadne relevantné pre oblasť digitálneho uchovávania. Existujú obavy týkajúce sa povahy ich informačného obsahu, ich trvalosti v čase a ontológie digitálnych objektov. Naše chápanie toho, ako digitálne entity pretrvávajú alebo sa menia, je ovplyvnené filozofickými diskusiami o identite a perzistencii, ako aj metafyzikou informácií. Diskusie o digitálnom uchovávaní ovplyvňujú aj etické otázky. Deontologické hľadiská môžu zdôrazniť povinnosti voči budúcim generáciám alebo výrobcom digitálnych diel, ale utilitárne štúdie môžu posúdiť celkový spoločenský prínos, ktorý prináša udržiavanie určitého digitálneho obsahu. Dôležitosť uchovávania digitálnych artefaktov ako príkladov ľudskej vynaliezavosti a kultúrneho dedičstva môžu poukázať aj na existencialistickú filozofiu. Filozofia tak poskytuje silný koncepčný rámec na pochopenie zložitých problémov digitálneho vlastníctva a uchovávania. Zaoberaním sa základnými filozofickými otázkami sa môžeme dozvedieť viac o povahe digitálnych aktív, právach a povinnostiach s nimi spojených a morálnych princípoch, ktorými sa riadi ich správa pre budúce generácie.

Ja a Identita

Čo je to Ja? Čo je identita?

Otázky seba a identity fascinujú mysliteľov/ky, filozofov/ky a vedcov/kyne už tisícročia a tvoria základ diskusií o tom, čo znamená existovať, byť vedomý a byť človekom. V tejto kapitole sa pozrieme na to, čo je ja a identita, ako sa dá spoznať a ako súvisí ja a identita s online prostredím.

Pojem „Ja“ je zložitý a bol skúmaný v rôznych disciplínach, ako je filozofia, psychológia, neuroveda a dokonca aj teológia. Vo svojom jadre sa pojem „ja“ týka individuálneho vedomia bytosti, uvedomenia si a skúsenostného vnímania vlastnej bytosti, vedomostí a hodnôt jednotlivca. Filozofi/ky dlho uvažovali o tom, či je ja statické alebo neustále sa meniace. Je „ja“, ktoré dnes rozpoznávame, rovnaké ako to, s ktorým sme sa identifikovali včera? Alebo je to v neustálom pohybe, formované našimi skúsenosťami, emóciami a neúprosným pochodom času?

V tandeme s ja je pojem identity. Zatiaľ čo ja sa potýka s problémami vedomia a vnímania, identita sa týka nálepiek, rolí a atribútov, ktoré si pripisujeme a ktoré nám pripisuje spoločnosť. Môžu sa týkať rasy, pohlavia, kultúry, povolania alebo nespočetných iných deskriptorov. Takto sa možno identifikovať ako afroameričan, nemeč, lekár, žena, matka, moslim atď. Teraz môžeme povedať, že ľudské bytosti majú rôzne identity, ktoré sú vzájomne prepojené. Koherentný diskurz je diskurz, ktorý umožňuje integráciu rôznych identít a podľa Umuta Oezkirimliho (2000, 230-233) je tiež možné vydláždiť cestu k pochopeniu redefinovanej identity, ktorá si vyžaduje rôzne konštrukcie identít. Tie sa budujú v stretnutiach a komunikácii a formujú sa v konkrétnych historických situáciách. Ľudia si v priebehu života vytvárajú určité identity a niektoré typy identít sa môžu rokmi meniť (napr. neveriaci/a sa stáva veriacim/cou, školák/čka zamestnancom/kyňou atď.).

Z filozofického hľadiska je identita miestom, kde sa osobný naratív prelína s kolektívnym diskurzom. Tu sa tiež prelína identita a ja. Filozof John Locke napríklad postuloval „teóriu pamäte“ identity, pričom navrhol, že osobná identita je zakorenená v kontinuite vedomia, zatiaľ čo David Hume veril, že identita je zväzok skúseností bez vlastného ja.

Výzva porozumieť sebe a svojej identite

Od mladého veku ľudia začínajú pochybovať o svojom pôvode. Filozofické otázky typu “Kto som?” a “Odkiaľ pochádzam?” sa stávajú ešte relevantnejšími počas dospievania. Mladí ľudia (a dokonca aj niektorí starší) dnes len veľmi ťažko odpovedajú na otázky, ktoré im boli položené. Sociálne siete diktujú trendy, ktoré sú pominuteľné a rýchlo prijaté, čo vedie k veľkému zmätku pri identifikácii.

Druhá výzva súvisí s ľudskou potrebou prijatia, ktorá bola pre ľudí počas evolúcie možnosťou prežitia. Ľudia často napodobňujú iných a vzdávajú sa od ich jedinečnej a esenciálnej identity, pretože sa obávajú, že spoločnosť, do ktorej chcú patriť, ich neprijme takých, akí sú. Často pri tom potláčajú to pravé, možno sa aj maskujú a boja sa povedať to, čo sa im páči. Mladí ľudia často popierajú, že počúvajú určitú hudbu alebo sa obliekajú tak, ako je to momentálne v móde, aj keď im tento štýl nevyhovuje alebo sa im veľmi nepáči.

To posledné a pocit, že nie som dosť dobrý/á taký/á, aký/á som, privádza mladých ľudí do zúfalstva a takzvanej krízy identity, ktorá vedie k veľkému zmätku, depresii a neustálemu hľadaniu vyššieho zmyslu života. Často mladí ľudia nedokážu robiť dôležité životné rozhodnutia alebo sú pod veľkým tlakom, aby ich urobili. Často ani sami nevedia, čo pre seba chcú, čo je istým spôsobom aj dôsledok moderného sveta, ktorý prostredníctvom virtuálnej reklamy a riešení mladým ľuďom diktuje, čo je pre nich dobré a čo potrebujú, aby boli šťastní a naplnení.

Ako môžeme poznať sami seba prostredníctvom filozofických prístupov?

Filozofia ponúka množstvo nástrojov, ktoré nám pomôžu spoznať samých seba, pomôcť nám môžu aj prístupy z iných disciplín. Prvá vec, ktorú môžeme urobiť, je stiahnuť sa na chvíľu do samoty a oddať sa tichu. Až keď sme sa naučili byť sami so sebou, počúvať sa a pomenovať svoje prania a pocity, dokážeme sa spoznať. K tomu nám môžu pomôcť rôzne dotazníky. Musíme byť úprimní v odpovediach na otázky o tom, kto sme a čo chceme. Naše odpovede by nemali vyzerať tak, že sa snažíme potešiť ostatných.

Pritom si môžeme položiť nasledujúce otázky:

- Kto som?
- Čo milujem?
- V čom som dobrý/á?
- Aké mám talenty?
- Čo chcem robiť?
- Aké sú moje najdôležitejšie hodnoty?

Dôležité je tiež vyskúšať čo najviac vecí. Môžeme sa zapájať do rôznych debát a trénovať sa, aby sme si vytvorili vlastné názory na základe toho, kto sme a za čím stojíme. Musíme sa tiež uistiť, že svoje názory dokážeme odôvodniť.

Ja a identita v online prostredí

V našom prepojenom digitálnom veku sa online prostredie stalo neoddeliteľnou súčasťou modernej existencie a ponúka nové dimenzie odvekým filozofickým predstavám o sebe a identite. Od virtuálnych identít po avatarov, online priestor poskytuje jedinečnú platformu, kde sa spochybňuje a rozširuje tradičné chápanie seba samého.

Online prostredie umožňuje vytváranie virtuálnych identít, kde jednotlivci môžu prezentovať svoje verzie, ktoré môžu byť buď rozšírením ich offline identít, alebo niečím úplne iným. Virtuálna identita ponúka príležitosť vytvoriť digitálnu osobnosť, ktorá je v súlade s individuálnymi aspiráciami, fantáziami alebo želaným vnímaním verejnosti. Táto digitálna sebareprezentácia môže byť prepracovanejšia, dobrodružnejšia alebo dokonca autentickejšia než to, čo sa prezentuje v každodenných offline interakciách.

Avatary, najmä v herných alebo virtuálnych svetoch, pridávajú do tohto diskurzu ďalšiu vrstvu. Avatar slúži ako digitálne stelesnenie, reprezentácia vo virtuálnej sfére, ktorá môže mať svoju vlastnú osobnosť, vzhľad a príbeh. Pre mnohých sa avatary stávajú hlboko osobnými rozšíreniami samých seba. Ponúkajú priestor na skúmanie – rôznych pohlaví, druhov, schopností a rolí – ktoré môže byť vo fyzickom svete nedosiahnuteľné alebo náročné na skúmanie.

Tiež uľahčuje správu viacerých identít. Osoba si môže udržiavať rôzne osoby na rôznych platformách: profesionál na LinkedIn, fotograf na Instagrame, politický komentátor na Twitteri a hráč na Twitchi. Každá z týchto identít môže byť odlišná a môže vyhovovať rôznym aspektom ľudského života, no všetky spolu harmonicky koexistujú v digitálnej sfére. Táto rozmanitosť umožňuje jednotlivcom pohybovať sa v rôznych priestoroch a prispôbiť svoju identitu špecifickým normám a očakávaniam každej platformy.

Aj keď je flexibilita online sebareprezentácie posilňujúca, nie je bez komplikácií. Rozdiel medzi online a offline sa môže niekedy rozmazať, čo vedie k existenciálnym dilemám. Tlak na udržanie dokonalej online osobnosti môže byť navyše psychicky náročný. Existuje tiež nebezpečenstvo kooptovania, manipulácie alebo zneužitia vlastnej virtuálnej identity, čo vedie k obavám o súkromie a digitálnu bezpečnosť.

Filozoficky nás online sféra vyzýva, aby sme prehodnotili hranice reality. Ak virtuálne interakcie a skúsenosti človeka vedú k skutočným emóciám, postrehom a osobnému rastu, možno ich považovať za menej „skutočné“ ako offline zážitky? Ako sa naša digitálna a fyzická realita prelína, čiary vymedzujúce seba a identitu naprieč týmito rovinami sa stávajú čoraz pórovitejšími.

Záverom možno povedať, že online prostredie slúži ako zrkadlo, odrážajúce možnosti aj výzvy modernej doby. Vyzýva nás, aby sme konfrontovali a rekonceptualizovali predstavy o sebe a identite, ponúkajúc plátno, kde sa starodávne a futuristické hladko zbiehajú. Ako prechádzame touto digitálnou érou, nie sme len účastníkmi, ale aj architektmi/kami, ktorí/é neustále vytvárajú, zdokonaľujú a nanovo definujú viacrozmernú tapisériu ľudskej identity.

Sloboda

Sloboda prejavu a konania

Existuje veľa definícií slobody a mnohí filozofi/ky sa pýtali, či existuje niečo ako slobodná vôľa. Thomas Hobbes tvrdil, že sloboda spočíva v tom, že neexistuje žiadna vonkajšia prekážka pre agenta, ktorý robí to, čo chce, a David Hume si myslel, že slobodná vôľa je jednoducho sila konať alebo nekonať. Všetci súhlasia s tým, že slobodná vôľa je jedinečná schopnosť človeka, ktorá im umožňuje kontrolovať svoje činy. Slobodu možno rozdeliť do dvoch pojmov a to je sloboda vôle na jednej strane a sloboda konania na strane druhej. Sloboda vôle má prednosť pred slobodou konania a je nevyhnutnou podmienkou slobodného konania. Akcie zohľadňujú určité dôsledky a slobodné konanie zahŕňa zodpovednosť. Podľa dominantného pohľadu na vzťah medzi slobodnou vôľou a morálnou zodpovednosťou, ak agent nemá slobodnú vôľu, potom tento agent nie je morálne zodpovedný za svoje činy. Nemôžeme byť zodpovední za konanie, ktoré sme sa nerozhodli urobiť. Na druhej strane, John Stuart Mill a mnohí ďalší filozofi/ky si myslia, že sloboda sa zastaví, keď poruší záujmy iných ľudí. Verí, že sloboda prejavu je právom komunity a nielen naším osobným. Nič také ako neobmedzená sloboda bez následkov neexistuje, pretože naša sloboda môže ubližovať iným. Niektorí/é filozofi/ky si mysleli, že neexistuje nič také ako slobodná vôľa v tom zmysle, že každý čin má súbor dôvodov, ktoré vedú k tomuto javu. V takom prípade by sa sloboda človeka dala nájsť v hľadaní dôvodov a túžob, ktoré stoja za našimi činmi a menej rozhodnom. Existuje tiež sloboda prejavu, ktorá je základným právom každej ľudskej bytosti, no často sa porušuje na celom svete. Kedy je čas urobiť hranicu medzi slobodou prejavu a nenávisťnými prejavmi? Mali by sme vždy brániť niekoho slobodu prejavu alebo by sme mali obmedziť naše spôsoby komunikácie na internete? Podme zistiť viac o tomto probléme.

Problém slobody v modernej spoločnosti (internet a sloboda prejavu)

Všeobecná deklarácia ľudských práv poukazuje na to, že každý má právo na slobodu presvedčenia a prejavu a že toto právo zahŕňa slobodu zastávať názory bez zasahovania a slobodu vyhľadávať, prijímať a šíriť informácie a myšlienky prostredníctvom akýchkoľvek médií a bez ohľadu na hraníc (Roksandić Vilička a Mamić 2018: 331). Sloboda prejavu je základným ľudským právom a nikdy by sa nemalo porušovať, ak chceme demokratickú spoločnosť. Ale problém je stále rovnaký a to definovanie slobody, ľudských práv a hranice medzi využívaním a zneužívaním našej slobody. Internet v súčasnosti umožňuje používateľom zdieľať svoje myšlienky s veľkým počtom iných používateľov a môže vytvoriť bezpečné miesto na precvičenie vašej slobody. Práve sloboda prejavu, ktorú internet poskytuje, ako aj možnosť artikulovať myšlienky, postoje, predstavy, postoje a presvedčenia bez ohľadu na hranice, v reálnom čase a bez priestorových obmedzení, vedie k zneužitiu s vážnymi následkami

(Roksandić, Vilička a Mamić 2018: 353). Otázkou je, čo robiť s nenávisťnými prejavmi na internete a niektorými ďalšími aktivitami, ktoré propagujú a povzbudzujú nemorálne činy, keďže demokratická spoločnosť musí brániť naše právo vyjadrovať svoje myšlienky a tiež chrániť našu online identitu, ktorá môže byť taká explicitná, ako chceme. To nás vedie k otázke rovnováhy medzi neobmedzenou slobodou médií a potenciálnymi škodami vyplývajúcimi z tejto neobmedzenej slobody, alebo inými slovami, Popperov „paradox tolerancie“: máme tolerovať to, čo by sa tolerovať nemalo? (Turčilo 2014: 4). Ďalším problémom modernej spoločnosti týkajúcim sa slobody je neustála manipulatívna prax, ktorú možno nájsť online a to prostredníctvom súčasných sledovacích systémov (kontrola našich túžob prostredníctvom „cookies“ a predaj našich osobných údajov za trochu digitálneho návalu dopamínu).

Ako nám môže filozofia pomôcť pri riešení moderných problémov slobody?

Pri riešení problému trochu neriešiteľných online problémov v oblasti etiky – ako je pornografia, pedofília, neoverené informácie, vulgárnosť a nenávisťné prejavy, majú teoretici dva extrémne uhly pohľadu. Prvý vychádza z toho, že cenzúra a kontrola obsahu na internete je nevyhnutná a druhý bod vychádza zo skutočnosti, že žijeme v demokracii a zavádzanie obmedzení je radikálnym opatrením (Ružić 2008: 110). Existuje určitý mechanizmus, ktorým sa online komunita reguluje, ale internet môže byť skutočne nebezpečným priestorom, v ktorom môže niekto zneužiť svoju slobodu a ublížiť iným ľuďom ešte horšie ako v „reálnom živote“. Naša sloboda musí byť ohraničená a to je sloboda iných a ich vlastných myšlienok, záujmov a túžob. Na druhej strane sa internet stal svetom dezinformácií a oblasťou, v ktorej sme obeťami neustálej manipulácie. Stávame sa obeťami konzumu, pretože sme bombardovaní vecami, ktoré chceme, ale nepotrebujeme, a každý náš krok je označený prostredníctvom webových „cookies“. Ak uvažujeme ako Spinoza alebo mnohí/é iní/é filozofi/ky a pozorne sa pozrieme na podmienky našej slobody, zistíme, že nás neustále určujú veľké spoločnosti alebo niektorí/é influenceri/ky, ktorí/é túžia po pozornosti a manipulujú konanie. Môžeme byť slobodní, len ak vieme, kedy nie sme.

Zodpovednosť a anonymita

Byť anonymný alebo byť zodpovedný

Byť anonymný znamená, že vaša identita je tajná a neznáma. Môže to znamenať niečo urobiť alebo o tom hovoriť bez toho, aby ste prezradili, kto ste. Zodpovednosť je niečo, čo jednotlivcovi chýba, ak je jeho identita skrytá. Je to niešť dôsledky za svoje činy a stáť si za niečím, čo robíte. Na jednej strane môže anonymita ponúkať formy bezpečnosti a na druhej strane môže popierať formy zodpovednosti. Slovo „zodpovednosť“ je prekvapivo moderné¹. Vo všetkých moderných európskych jazykoch sa „zodpovednosť“ nachádza až koncom 18. storočia. Zaujímavý je aj pôvod slova. Pôvodné filozofické použitie „zodpovednosti“ bolo politické. To odráža pôvod slova. Toto slovo bolo použité pre vládu, ktorá je zodpovedná ľuďom.

Otázka týkajúca sa súvislosti medzi anonymitou a zodpovednosťou smeruje k činnostiam, ktoré ľudia robia anonymne a ktoré pravdepodobne inak nerobia (najmä na internete). Dilema anonymity – čo budem robiť, ak sa moje činy nebudú spájať so mnou – je dnes dostupná pre viac ľudí a jej účinky sa ľahšie šíria (Jordan 2019: 4). Anonymita je často nesprávne chápaná ako forma súkromia alebo naopak, ale tieto dva pojmy sú veľmi odlišné a majú odlišné morálne základy. Na objasnenie kontrastu: anonymita zahŕňa túžbu skryť identitu páchatel'a činov, ktoré môžu mať škodlivé verejné dôsledky, zatiaľ čo súkromie je len požiadavka, aby verejnosť nezasahovala do myšlienok alebo činov jednotlivca, ktoré nemajú žiadne praktické verejné dôsledky alebo význam (Lucas 2013: 111). Iné je, či sú vaše osobné údaje chránené alebo neznáme a naše kroky môžu byť v súvislosti s týmto rozdielom radikálne odlišné.

Koncept morálnej hmly a anonymných zločinov v modernej spoločnosti

Už sme videli, ako môže byť individuálna sloboda zneužitá a poškodzovať iných, ale teraz uvidíme, ako anonymné okolnosti môžu vyvinúť deviantnejšie správanie a čo môže normálna ľudská bytosť robiť s povolením alebo bez zodpovednosti. To nevyhnutne neznamená, že anonymita spôsobuje, že jednotlivci sa zapájajú do problematickejšieho správania, ale skôr to, že ich stavia do iného stavu, ktorý ovplyvňuje ich vnímanie a morálne dispozície, čo vedie k odlišnému rozhodovaniu. Tieto okolnosti si môžeme predstaviť ako morálnu hmlu, ktorá sa objaví, keď nepotrebujeme niešť zodpovednosť za svoje činy alebo je naša identita neznáma. Tento koncept bol predstavený v knihe *Evil Online* od Deana Cockinga a Jeroena Van den Hovena (2018) a popisuje tento všeobecný problém nášho oceňovania, ako je naše oceňovanie obmedzené, skreslené alebo úplne mimo zamerania. Je to situácia, keď je ťažké zistiť, čo je správne alebo nesprávne. Tvrdili, že inak morálne kompetentní a orientovaní ľudia sa môžu na internete správať otrasne, pretože ich schopnosti vidieť hodnotu a nehodnotu sú (ešte viac) zahmlené (Cocking a Van den Hoven 2022: 69).

¹Viac o tom na: <https://iep.utm.edu/responsi/>

Vznik tejto publikácie bol spolufinancovaný z grantového programu Erasmus+ Európskej únie v rámci projektu č. 2021-1-SK01- KA220-SCH-000034395. Táto publikácia odráža iba názory autorského kolektívu. Európska komisia ani národná finančná agentúra projektu nezodpovedajú za obsah ani nezodpovedajú za žiadne straty alebo škody vyplývajúce z používania tejto publikácie.

Tento koncept môže vysvetliť, ako sa ľudia správajú, keď je všetko dovolené, a možno ho spojiť s experimentom v Stanfordskej väznici, kde ľudia prijali svoju rolu dozorcov a stali sa extrémne násilnými voči ostatným – väzňom, ktorí sami mohli byť dozorcami. Bol tu ďalší podobný experiment, v ktorom môžeme skúmať anonymnú krutosť, ktorú v sebe ľudia majú. Ide o Milgramov experiment, pri ktorom ľudia poslúchli príkaz, ktorý nepotrebovali, a to, aby ľudia utrpeli elektrický šok (až 450 voltov, aj keď výkriky neboli skutočné). Ľudia, ktorí utrpeli traumy, nakoniec mlčali a predstierali smrť. Uskutočnilo sa dokonca aj umelecké predstavenie o podobnej sociálnej situácii s krutosťou na zvieratách. Volalo sa to Helena a bola to umelecká inštalácia Marca Evaristtiho v Trapholt Museum v roku 2000. Predstavením bola miestnosť s 10 mixérmi, z ktorých každý obsahoval zlatú ryбку. Ryby boli zraniteľné voči každému návštevníkovi výstavy, ktorý sa rozhodol zapnúť mixér a zabiť ich. Všetky tieto experimenty otvárajú diskusiu o tom, ako sú okolnosti (zodpovednosť) podmienkou pre morálne konanie a ako môžeme byť lepšími ľudskými bytosťami tým, že budeme vždy reflektovať svoje činy a spoliehame sa na nejaké filozofické morálne teórie a imperatívy, ktoré boli vynájdené dávno pred internetom.

Ako nám môže filozofia pomôcť prekonať morálnu hmlu?

Lee Rainie a ďalší vedci z Pew Research Center² dospeli k záveru, že jasná väčšina (59 %) účastníkov tvrdí, že ľudia by mali mať možnosť používať internet úplne anonymne a 86 % používateľov internetu sa pokúsilo zostať anonymnými online a urobili aspoň jeden krok, aby sa pokúsili zamaskovať svoje správanie alebo sa vyhnúť sledovaniu. Prečo chcú ľudia maskovať svoje správanie a uprednostňujú hmlistú realitu? Pokúsime sa nájsť nejaké odpovede uchopením dvoch morálnych teórií alebo imperatívov od dvoch slávnych filozofov, aby sme sa vysporiadali so súčasnou morálnou hmlou, ktorú nám všetkým môže poskytnúť anonymita. Prvým je koncept Davida Huma „vziať si topánky druhého“, aby ste videli, aké to je byť nimi, a aby ste cítili, čo cítia ostatní. Tento druh mechanickej empatie môže byť dobrou radou pre ľudí, aby morálne preskúmali svoje správanie online, najmä ak niekoho šikanujú alebo hackujú niečí účet, a najmä ak propagujú nenávistné prejavy. Ak by sme boli urazení, smutní alebo frustrovaní, keby niekto urobil presne to isté, potom by sme to nemali robiť, aj keď nepoznáme následky a naša identita je úplne neznáma. Druhým je kategorický imperatív, ktorý ako prvý predstavil Immanuel Kant a mohol by byť veľmi užitočným morálnym kompasom v online správaní. Predstavte si svet, v ktorom sa váš (alebo niekoho iného) online akt stane univerzálnym zákonom a všetci si navzájom robia presne to isté. Bol by ten svet dobrý svet? Asi nie preto, že by tým veľa ľudí trpelo. Kant si myslí, že by sme mali vždy konať tak, ako by sa to mohlo stať univerzálnym zákonom a urobiť našu komunitu lepšou pre všetkých nielen pre nás.

² Viac o tom na: https://www.academia.edu/9994676/Anonymity_Privacy_and_Security_Online

Aj keď anonymita môže byť ideálnym nástrojom pre zločincov, aby konali a robili niečo, čo nie je morálne prijateľné, anonymita môže byť zároveň aj veľmi užitočná a teda nie je všetko čiernebiele. Atribúty anonymity, vrátane minimálnej zodpovednosti, disinhibície a deindividuácie, môžu povzbudiť robustnú politickú reč, poskytnúť bezpečnosť pred represáliami, umožniť slobodu vyjadrovať sa slobodne a vytvoriť silný pocit skupinovej identity (Bodle 2013: 30). Anonymita môže poskytnúť priestor aj na oznamovanie trestných činov alebo môže byť zbraňou pri riešení niektorých foriem represívnych režimov. Nezáleží na tom, ako to robíme, ale na tom, čo robíme a prečo to robíme, a filozofia zostane vždy dobrým nástrojom, ktorý nám pomôže nájsť cestu v hmlistom digitálnom svete.

ČASŤ 2

Filozofické metódy

Argument a argumentácia

Čo je argument a čo je argumentácia?

Kritické myslenie je široký pojem, ktorý sa vzťahuje na činnosti súvisiace s procesmi myslenia, ako je spochybňovanie, skúmanie, uvažovanie, argumentovanie, ospravedlňovanie, artikulovanie, presvedčanie, debata, analyzovanie, testovanie, predpovedanie, plánovanie, rozhodovanie atď. sa vhodne riadi (dobrými) dôvodmi, a nie napr. túžbami, predsudkami, strachmi, výstrednosťami atď. Kritické myslenie možno dať do kontrastu s nekritickým myslením. Často je to tak v našom každodennom myslení, aspoň v niektorých jeho častiach, ktoré sú často iracionálne a nelogické, podliehajú chybám a skresleniam, alebo sú jednoducho nekoherentné. Naproti tomu kritické myslenie sa vyznačuje tým, že je založené na kritériách, ktoré zabezpečujú jeho jasnosť, presnosť a primeranosť (v zmysle argumentov, definícií, vysvetlení). Snažíme sa tak vedome regulovať vlastné myslenie a reflektovať ho, uvedomiť si (skryté) domnienky, možné omyly a pod. a zdokonaľovať sa vo svetle týchto aspektov. Jedným zo spôsobov, ako to dosiahnuť, je zamerať sa najskôr na základy rozumnej argumentácie. Musíme nájsť dobré dôvody pre naše tvrdenia alebo adekvátne odpovedať na otázku, prečo zastávame konkrétny názor alebo prečo si to myslíme.

Argument je štruktúra, v ktorej je konkrétne tvrdenie odôvodnené spôsobom podporeným dôvodmi na jeho prijatie. V argumente dôvody ospravedlňujú (tj. podporujú, zdôvodňujú, dokazujú, preukazujú) záver a táto podpora presvedčí racionálneho človeka, aby záver prijal. Tu je jednoduchý príklad argumentu. Všetci muži sú smrteľní. Sokrates je muž. Preto je Sokrates smrteľný. Aby sme dospeli k forme a pochopeniu argumentu, môžeme začať odpoveďou na nasledujúce otázky. Aké sú premisy (a aké sú predpoklady argumentácie), ktoré majú podporiť tvrdený záver? Aký je konečný záver hádky alebo čo je to, že sa nás niekto v hádke snaží presadiť alebo presvedčiť? Aké závery sa používajú v argumentácii a ako vedú od predpokladov k záveru? Argumentácia pozostáva z formulovania argumentov, skladania a spájania argumentov a vytvárania protiargumentov. Argumentácia je teda proces vytvárania, predkladania a vyhodnocovania argumentov logickým a presvedčivým spôsobom. Zahŕňa uvažovanie, analýzu dôkazov, identifikáciu logických omylov a rétorických nástrojov a umožňuje systematickú a produktívnu výmenu myšlienok a odôvodneného diskurzu. Dôkazy sa používajú na preukázanie dôveryhodnosti a relevantnosti argumentu. Zúčastnené strany môžu prezentovať svoje argumenty, protiargumenty a dôkazy na podporu svojich pozícií pri riešení potenciálnych námietok a výziev. Cieľom je podporovať intelektuálny rast, podporovať otvorenosť a uľahčovať konštruktívny dialóg podporovaním odôvodneného diskurzu založeného na dôkazoch.

Výzva falošných dilem a binárnych argumentov

S čím sa človek často stretáva v digitálnom svete, je prítomnosť falošných dichotómií alebo binárnych argumentov. Falošná dilema, známa aj ako falošná dichotómia alebo falošná voľba, je logický omyl, ktorý nastáva, keď niekto predloží obmedzený súbor možností alebo alternatív, ako keby to boli jediné možnosti, pričom prehliada alebo vylučuje iné životaschopné možnosti. Zvyčajne mylne naznačuje, že existujú iba dve vzájomne sa vylučujúce možnosti, pričom v skutočnosti môžu existovať ďalšie platné alternatívy (ako v prípade diskusie o účinnosti a primeranosti očkovania proti Covid-19). Často sa používa ako presvedčivá taktika na manipuláciu alebo zjednodušenie zložitých problémov, obmedzenie kritického myslenia a prinútenie jednotlivcov prijať jednu možnosť pred druhou. Prezentácia možností ako extrémnych alebo polárnych protikladov je v digitálnom svete rozšíreným fenoménom, pretože je ľahké rozdeliť ľudí podľa línie pre a proti. Starodávny prípad, ktorý pekne demonštruje nebezpečenstvo falošného dilemového myslenia, je príbeh o súde kráľa Šalamúna. V príbehu prišli pred Šalamúna dve ženy, aby urovnali spor o tom, kto je pravou matkou dieťaťa; každá z nich tvrdí, že je matkou. Šalamún navrhuje rozdeliť dieťa na polovicu mečom. Takže dilema bola, že buď si vec vyriešia samy, alebo sa dieťa rozreže na polovicu. Jedna zo žien dilemu prijala, a hoci vyriešenie sporu nebolo pravdepodobné, akceptovala, že dieťa bude rozrezané na polovicu. Druhá dilemu odmietla a prosila dieťa, aby bolo za každú cenu zachránené. Šalamún potom túto milú ženu vyhlásil za pravú matku a podal jej dieťa, pretože múdro zistil, že je to pravá matka. Iné, aktuálnejšie príklady a tie, ktoré súvisia s digitálnym svetom, sú diskusia o klimatických zmenách, debaty o právach zvierat, debaty o morálnej pravdepodobnosti potratov. V prvom uvedenom prípade jedna strana tvrdí, že ľudská činnosť je jedinou príčinou zmeny klímy, pričom zdôrazňuje dôležitosť znižovania emisií uhlíka a prechodu na obnoviteľné zdroje energie. Druhá strana tvrdí, že zmena klímy je prirodzený jav a popiera ľudský príspevok, čo naznačuje, že nie sú potrebné žiadne opatrenia. Často sa prehliadajú ďalšie aspekty (napr. ľudská činnosť a prírodné faktory prispievajúce ku klimatickým zmenám a môžu existovať aj iné dobré dôvody na zmenu spôsobu života a nášho postoja k prírodnému prostrediu).

Ako nám pravda a poznanie môžu pomôcť pri riešení falošných dilem a binárnych argumentov?

Kritické myslenie nám môže pomôcť odhaliť takéto falošné dilemy, najmä ak sa zameriame na tlaky v argumentoch alebo naratívoch, s ktorými sa stretávame v digitálnom svete. Identifikácia falošného omylu dilemy znamená rozpoznanie prítomnosti obmedzeného počtu možností prezentovaných ako jediné realizovateľné možnosti, zatiaľ čo ignorovanie alebo odmietnutie iných realizovateľných alternatív. Náznakom, že v práci môže nastať falošná dilema, je inak zložitá situácia, keď sú k dispozícii iba dve možnosti, ktoré sú často reprezentované ako protiklady alebo extrémny (pojmy ako „buď/alebo“, „čierna alebo biela“, alebo „s nami alebo proti nám“). Čo je tiež často prítomné, je prílišné zjednodušenie a chýbajúca gradácia.

Falošné dilemy často prehliadajú možnosť stupňov medzi prezentovanými možnosťami. Predstavujú ostrý kontrast bez toho, aby sa zohľadnil potenciál pre medzistupne alebo rôzne úrovne (napr. jednoduché tvrdenie, že je morálne (ne)prípustné konzumovať mäso, by mohlo umožniť jemnejšiu formuláciu, ako v prípade, že by sme mohli znížiť konzumácia mäsa v značnej miere a že by to malo mnoho žiaducich dôsledkov). Falošné dilemy často používajú emocionálny jazyk, možnosti prezentované vo falošnej dileme nemusia mať dostatočné opodstatnenie alebo dôkazy na podporu ich exkluzivity. Spoliehajú sa viac na rétoriku alebo presvedčanie ako na logické uvažovanie a spoľahlivé dôkazy a zameranie sa na kritické myslenie nám pomáha toto všetko odhaliť

Zdravý rozum

Čo je zdravý rozum?

Zdravý rozum sa vzťahuje na základné praktické znalosti, ktoré ľudia v spoločnosti bežne zdieľajú. Často sa používa na opis schopnosti robiť správne úsudky a rozhodnutia na základe skúseností a pozorovania.

V oblasti filozofie je známy škótsky filozof Thomas Reid (1710 – 1796) svojou prácou o zdravom rozume. V jeho filozofii sa zdravý rozum vzťahuje na vrodenu schopnosť ľudskej mysle vnímať a chápať určité základné pravdy o svete, ako je existencia vonkajšieho sveta, existencia iných myslí a spoľahlivosť našich zmyslov.

Reid tvrdil, že tieto presvedčenia nie sú založené na empirickom pozorovaní alebo uvažovaní, ale sú to „prvé princípy“, ktoré sú okamžité a evidentne pravdivé. Veril, že tieto princípy sú potrebné na to, aby sme sa zapojili do sveta a dali zmysel našim skúsenostiam.

Reidove myšlienky o zdravom rozume mali vplyv na vývoj škótskej osvietenскеj filozofie a odvtedy o jeho práci diskutovali a diskutovali filozofi.

Aké sú naozaj hlúpe nápady?

Prosím, nesledujte všetky trendy.

V online svete môže byť zdravý rozum ľahko zmanipulovaný alebo podkopaný dezinformáciami, propagandou a neobjektívnymi zdrojmi informácií. Algoritmy sociálnych médií môžu navyše vytvárať „filtrované bubliny“, v ktorých ľudia vidia a zapájajú sa iba do obsahu, ktorý posilňuje ich existujúce presvedčenie, čo sťažuje rozpoznávanie a zapájanie sa do nových nápadov a perspektív, ktoré môžu spochybniť predpoklady zdravého rozumu.

Ako už bolo povedané – počuli ste o Darwinových cenách?

Darwinove ceny sú „poctou“, ktorá vtipne oceňuje jednotlivcov, ktorí prispeli k zlepšeniu ľudského genofondu tým, že sa z neho omylom odstránili vlastným hlúpym alebo neuváženým konaním. Koncept Darwinových cien vznikol v 80. rokoch minulého storočia a odvtedy si získal popularitu ako internetový mém a neformálne uznanie.

Ceny sú pomenované po Charlesovi Darwinovi, renomovanom biológovi, ktorý je známy svojou evolučnou teóriou. Myšlienka udeľovania Darwinových cien spočíva v tom, že jednotlivci, ktorí sa zapoja do obzvlášť hlúpych, nebezpečných alebo neuvážených činov, ktoré vedú

k ich vlastnej smrti, neúmyselne odstraňujú svoje vlastné gény zo zásoby potenciálnych budúcich generácií. Typickým príkladom príjemcu Darwinovej ceny by bol muž, ktorý testoval nepriestrelnú vestu a zistil, že vesta v skutočnosti nepriestrelná nie je.

Je dôležité poznamenať, že Darwinove ceny majú byť vtipné a nemali by sa brať ako seriózne vedecký alebo etický koncept. Príbehy spojené s Darwinovými cenami často zahŕňajú nezvyčajné alebo extrémne incidenty a slúžia ako varovné príbehy o dôležitosti osobnej bezpečnosti, hodnotenia rizík a zdravého rozumu.

Zatiaľ čo výzvy zdravému rozumu vždy existovali, prudký nárast rýchlo sa šíriacich trendov predstavuje oveľa aktuálnejšie nebezpečenstvo v prípadoch zanedbania zdravého rozumu.

Výzva Tide Pod: V roku 2018 sa na sociálnych médiách, najmä na YouTube, Instagrame a Twitteri, objavil nebezpečný trend, kde sa ľudia natáčali, ako jedia Tide Pods, čo sú kapsuly na pranie. To je samozrejme v rozpore so zdravým rozumom, pretože tieto produkty sú toxické a nie sú určené na ľudskú spotrebu. Tento trend viedol k mnohým hospitalizáciám a dokonca aj úmrtiam, čo si vyžiadalo varovania od zdravotníckych pracovníkov a spoločnosti Procter & Gamble vyrábajúcej Tide Pods.

Výzva Bird Box: Výzva inšpirovaná filmom Netflix „Bird Box“ získala na začiatku roka 2019 trakciu predovšetkým na rôznych platformách sociálnych médií vrátane YouTube, Instagram a TikTok. Účastníci si zaviazali oči a pokúšali sa vykonávať rôzne úlohy, ako napríklad navigáciu v okolí alebo fyzické aktivity. Tento trend predstavoval významné bezpečnostné riziká v dôsledku zhoršeného videnia a možnosti nehôd.

Fire Challenge: The Fire Challenge sa objavila okolo roku 2014 a rozšírila sa na viacero platforiem sociálnych médií vrátane YouTube, Vine (ktorá bola medzičasom vypnutá) a Facebooku. Tento trend zahŕňal jednotlivcov, ktorí sa úmyselne zapalovali, zvyčajne poliali svoje telo horľavými látkami a potom ho zapálili. Cieľom bolo zachytiť čin na video a zdieľať ho online, čo predstavovalo vážne riziko popálenín a iných zranení.

Skull Breaker Challenge: Táto nebezpečná výzva, ktorá vznikla na platformách sociálnych médií začiatkom roku 2020, predovšetkým na TikTok a rýchlo sa rozšírila na ďalšie platformy vrátane Instagramu a YouTube, zahŕňala troch účastníkov stojacich vedľa seba. Dvaja jednotlivci na koncoch oklamali prostrednú osobu, aby skočila, potom im súčasne vykopli nohy spod nich, čo spôsobilo, že spadli dozadu a mohli utrpieť vážne zranenia.

Ako vám používanie zdravého rozumu pomáha predchádzať smrti alebo vážnemu zraneniu?

Vysvetľovať to je dosť zbytočné... Je to zdravý rozum.

Nejedzte prací prostriedok a nenechajte sa otráviť jedlom a nezomriete...

Ak chcete niečo jemnejšie:

Zdravý rozum môže byť užitočným východiskovým bodom pre reflexiu a rozhodovanie, ale je dôležité rozpoznať jeho obmedzenia a zaujatosti a zachovať si zmysel pre kritickú otvorenosť. Uvedomením si potenciálu dezinformácií a neobjektívnych zdrojov informácií môžeme hľadať ďalšie perspektívy a informácie, ktoré nám pomôžu pri úsudkoch a rozhodnutiach. Okrem toho, uznanie hodnoty rôznych perspektív a skúseností nám môže pomôcť spochybnit' a rozšíriť naše predpoklady zdravého rozumu, čo vedie k diferencovanejšiemu a informovanejšiemu rozhodovaniu. V konečnom dôsledku nám použitie kombinácie zdravého rozumu a kritického myslenia môže pomôcť orientovať sa v zložitosti online sveta a robiť správne úsudky a rozhodnutia založené na dôkazoch a dôvodoch. Aj keď zdravý rozum niekedy nemusí stačiť, takmer vždy by bolo dobré ho úplne neodložiť. Ak si položíte otázku: *„Je to v rozpore so zdravým rozumom?“* a ak je odpoveď *„Áno“*. – prosím, uistite sa, že máte naozaj pádne dôvody ísť proti tomu a možno máte dokonca nejakú stratégiu riadenia rizík, ktorú by ste mali použiť.

Definícia

Čo je definícia a ako vytvoriť (dobrú) definíciu?

Počas nášho obdobia vzdelávania získavame množstvo definícií. Tieto definície siahajú od chémie a biológie po informatiku a geografiu a všetko medzi tým. Položili sme si však niekedy otázku, čo je to vlastne definícia? Aký význam má definovanie kvality? Sú definície, ktoré nás učia v škole, dobre spracované a spoľahlivé? Ak niečo nedokážeme efektívne definovať, potom sme postavení pred problém. Preto musíme na začiatku poskytnúť jasné vysvetlenie. V prípade výrazu "krava" tieto znaky zahŕňajú, že ide o typ dobytky, ženského pohlavia, cicavec, kopytník, domestikované zviera, prežúvavec, má rohy a produkuje mlieko. Definícia je vyhlásenie, ktoré popisuje kľúčové vlastnosti termínu. Do definície nemôžeme zahrnúť všetky tieto slová, pretože definícia má nejaké pravidlá. Asi pred 2 400 rokmi Aristoteles stanovil definíciu základných princípov. Definícia by mala byť presná, nie príliš široká ani úzka a mala by pokrývať základné aspekty pojmu. Je dôležité vyhnúť sa kruhovým definíciám („Mačka je mačka“) a namiesto toho poskytnúť jasnú a stručnú definíciu. Je tiež potrebné vyhnúť sa negatívnym definíciám („Mačka nie je vlak“).

Definícia pozostáva z dvoch zložiek: *definiendum a definiens*. Definiendum je pojem, ktorý sa definuje, zatiaľ čo definiens je pojem, ktorý poskytuje definíciu. Definiens zahŕňa najbližšiu (vyššiu) kategóriu (*genus proximum*) a špecifický rozdiel (*diferencia specifica*), ktorý ju odlišuje od ostatných členov tejto kategórie.

Skúsme definovať futbal.

- Futbal je šport, ktorý sa hrá s loptou medzi dvoma tímami. Dá sa hrať pomocou akejkoľvek časti tela, okrem rúk od ramien po končeky prstov.

Možno môžeme pridať ešte jednu vetu, aby to bolo trochu jasnejšie;

- Hlavným cieľom je nastrieľať čo najviac gólov do súperovej bránky a dosiahnuť tak víťazstvo..

V tejto definícii futbalu je najbližšou (vyššou) kategóriou (*genus proximum*) šport a špecifický rozdiel (*diferencia specifica*) je v tom, že sa dá hrať pomocou akejkoľvek časti tela, okrem rúk od ramien po končeky prstov.

Teraz skúsme definovať kravu!

Problém nesprávnych definícií v digitálnom veku

Na internete je jednoduché nájsť neplatné alebo nesprávne definície výrazov. To platí najmä pre široko používané výrazy, ako napríklad „filozofia“. Ešte ťažšie je nájsť na internete dobré definície konkrétnych pojmov. Jedna z prvých definícií „kura“, ktorú môžeme nájsť na internete, je:

„Kura (*Gallus domesticus*) je domestikovaný druh, ktorý vzišiel z pralesa červeného, pôvodom z Indie. Čiastočne sa hybridizovali aj s inými voľne žijúcimi druhmi pralesného vtáctva (džungľa sivá, cejlónska a zelená). (Wikipedia)

Ak si toto vysvetlenie prečíta osoba, ktorá nikdy nevidela kura, nemusí jej to pomôcť pochopiť, čo je kura. V definícii sa používa rod *proximum* – domestikovaný druh. Avšak zvyšok popisu je genetická definícia. Aby toto vysvetlenie malo zmysel, potrebovali by ste znalosti o všetkých uvedených druhoch, ktoré prispeli k vývoju kurčata. Bohužiaľ, mnohé definície v digitálnom svete sú nejasné alebo neplatné. Je dôležité pochopiť, ako definovať a rozpoznať dobrú definíciu..

Keď každý deň niekoľko hodín prehliadame internet, často sa stretávame s neznámymi výrazmi a hľadáme ich definície. Často sa však stretávame s neplatnými definíciami. Ak pochopíme základné princípy logiky a význam definície, môžeme bez námahy rozlíšiť medzi platnou a neplatnou definíciou. Poďme zistiť, čo znamená definícia, *genus proximum*, *differentia specifica*. Môžeme to zjednodušiť dodržiavaním pravidiel definície a hľadaním presných a nepresných definícií na webe, pretože definícia nám môže pomôcť orientovať sa v digitálnej kakofónii informácií.

Ako aplikovať definovanie ako filozofickú metódu v digitálnom veku

V našom modernom digitálnom svete sme obklopení nespočetným množstvom informácií. Je ťažké orientovať sa v takom množstve informácií. Je ťažké rozlišovať medzi skutočnosťou a fikciou. Z administratívneho hľadiska nám schopnosť jasne definovať koncepty a uviesť ich do praxe môže pomôcť prekonať toto preťaženie informáciami. Na druhej strane je internet plný definícií, ktoré sú nepresné a neadekvátne. Preto je dôležité pochopiť schopnosť definovať.

Pozrime sa. Na webovej stránke worldhistory.org môžeme nájsť túto definíciu filozofie:

„Slovo filozofia pochádza z gréčtiny *Philo* (láska) a *Sophia* (múdrosť), a preto je doslova definované ako „láska k múdrosti“. V širšom chápaní ide o štúdium najzákladnejších a najhlbších záležitostí ľudskej existencie.“

Na najpopulárnejšej online encyklopédii (Wikipedia):

„Filozofia (v starovekej gréčtine láska k múdrosti) je systematické štúdium všeobecných a základných otázok týkajúcich sa tém ako existencia, rozum, poznanie, hodnoty, myseľ a jazyk. Je to racionálne a kritické skúmanie, ktoré odráža svoje vlastné metódy a predpoklady.”

Aké sú rozdiely medzi týmito dvoma definíciami? Čo je najbližšia (vyššia) kategória (*genus proximum*)? Aký je špecifický rozdiel (*diferencia specifica*)? Je to v oboch definíciách rovnaké? V prvej definícii je *genus proximum* „štúdium“ a v druhej definícii je „systematické štúdium“. Toto je významný rozdiel, pretože „Štúdium“ je výraz na vyššej úrovni ako „Systematické štúdium“, čo znamená, že „Štúdium“ je blízky rodom „Systematické štúdium“. Keď skúmame *genus proximum*, druhá definícia je presnejšia. V druhej vete druhej definície sa stretávame s ďalším *genus proximum*, ktorým je „racionálne a kritické skúmanie“. Ak sa pozrieme na špecifické rozdiely (*diferencia specifica*) medzi týmito dvoma definíciami, prvá definícia sa týka štúdia „najzákladnejších a najvýznamnejších aspektov ľudskej existencie“. Druhá definícia podľa Wikipédie popisuje *diferencia specifica* ako štúdium „všeobecných a základných otázok týkajúcich sa tém ako existencia, rozum, vedomosti, hodnoty, myseľ a jazyk“. V tomto kontexte je presnejšia druhá definícia. Obe definície sú prijateľné, ale druhá je o niečo lepšia. Bohužiaľ, nesprávne definície sú častejšie online. Jedným kliknutím nájdeme takúto definíciu.

““Filozofia bola vždy hľadaním duchovnej pravdy, procesom, ktorý prehĺbuje naše chápanie prírody, ľudstva a vesmíru.” (New Acropolis.org.)

Tu máme definíciu, ktorá pochádza z iného kontextu – menovite *genus proximum* je tu „hľadanie“. Filozofiu možno opísať ako hľadanie pravdy, ale nie ako duchovnú pravdu, ako sa tu píše. Ak to chceme takto definovať, musíme poskytnúť ďalšie vysvetlenie toho, čo sa myslí aj pod duchovnou pravdou. Táto definícia je však príliš úzka a nejasná. Je duchovná pravda jednoducho neviditeľnou pravdou alebo vierou, ktorú majú ľudia? Boli by chemické procesy považované za duchovnú pravdu alebo jednoducho za pravdu? Vynárajú sa ďalšie a ďalšie otázky.

Kritické myslenie

Čo je kritické myslenie?

Kritické myslenie má v posledných rokoch perách každý/á. Pojem „kritické myslenie“ sa stal tak populárnym, že ho používajú aj tí, ktorí nerozumejú tomu, čo to je. Preto je potrebné presne definovať, čo je kritické myslenie a na čo slúži.

Kritické myslenie úzko súvisí s filozofiou a logikou, pretože je založené na filozofickom uvažovaní. Formálna a neformálna logika sú základné pravidlá, podľa ktorých myslíme kriticky. Jednou z definícií kritického myslenia je „Kritické myslenie je filozofia svetla“. Bez filozofie nemôžeme hovoriť o kritickom myslení. Existujú tisíce rôznych definícií kritického myslenia, z ktorých jedna z najfunkčnejších môže byť nasledovná:

„Kritické myslenie je ten spôsob myslenia – o akomkoľvek predmete, obsahu alebo probléme – v ktorom mysliteľ zlepšuje kvalitu svojho myslenia tým, že šikovne preberá štruktúry, ktoré sú vlastné mysleniu a vnucuje im intelektuálne štandardy. (Pavol, Elder, 2002, 15)

Kritické myslenie samo osebe neobsahuje žiadne konkrétne hodnoty alebo princípy, ktoré by sme sa pokúšali presadiť vyučovaním kritického myslenia. Je to spôsob myslenia, pri ktorom by sa mal niekto vyhýbať emocionálnemu obsahu a svojvoľným zásadám. Kritické myslenie musí byť nezaujaté a založené na zdravom rozume a konzistentnom uvažovaní.

Kritické myslenie má svoje vlastné formy, a to formálnu a neformálnu logiku. Názov „formálna logika“ sa najčastejšie používa ako označenie pre „aristotelovskú“ alebo „tradičnú“ logiku. Popisuje formy správneho myslenia. Formálna logika skúma pojmy, úsudky a závery (sylogizmus, polysylogizmus, dedukčné omyly atď.). Na druhej strane „neformálna logika“ je oveľa mladšia ako formálna logika a v posledných päťdesiatich rokoch sa čoraz viac objavuje, najmä vďaka rozvoju teórií kritického myslenia. Neformálna logika je rozšírením logiky, ktorá vytvára nové kánony myslenia, ktoré sa používajú v „živej konverzácii“. Je prirodzené, že formálna logika a rétorika sa stretávajú v kritickom myslení a možno dokonca tvrdiť, že neformálna logika je výsledkom formálnych konceptov tradičnej logiky a umenia konverzácie odvodeného od rétoriky. Hoci je „hranica“ medzi formálnou a neformálnou logikou zjavne ľahko definovateľná, je ťažké ju stanoviť v „rozhovore naživo“. Je dôležité, aby nám formálna aj neformálna logika poskytovala nástroje, ktoré potrebujeme na kritické myslenie.

Problém nekritického myslenia v digitálnom svete

Digitálny svet uľahčil prístup k informáciám ako kedykoľvek predtým. Sťažilo to však aj rozlíšenie medzi spoľahlivými a nespoľahlivými informáciami. To viedlo k nárastu nekritického myslenia, čo je tendencia prijímať informácie bez otázok.

Existuje mnoho faktorov, ktoré prispievajú k nekritickému mysleniu v digitálnom svete. Jedným z faktorov je množstvo dostupných informácií. Dnes máme prístup k informáciám z celého sveta, pričom mnohé z nich sú nefiltrované a neoverené. To môže sťažiť rozhodovanie, čomu veriť. Ďalším faktorom, ktorý prispieva k nekritickému mysleniu, je jednoduchosť zdieľania informácií. Sociálne médiá tiež prispeli k problému nekritického myslenia. Platformy sociálnych médií sú navrhnuté tak, aby udržiavali záujem používateľov/iek, a jedným zo spôsobov, ako to dosiahnuť, je odporúčanie obsahu, ktorý potvrdzuje ich existujúce presvedčenie. To môže vytvoriť echo komory, kde sú ľudia vystavení iba informáciám, ktoré posilňujú ich názory. V dôsledku toho môže byť menej pravdepodobné, že budú spochybňovať alebo kriticky hodnotiť informácie, ktoré sú im prezentované.

Kritické myslenie ako mediálna gramotnosť v digitálnom svete

Mediálna gramotnosť je schopnosť aplikovať zručnosti kritického myslenia na správy, znaky a symboly sprostredkované masmédiami.

Dnes je množstvo informácií, s ktorými sa stretávame v digitálnom svete, ohromujúce a kritické myslenie nám dáva nástroje na navigáciu v takomto svete. Dá sa povedať, že pre rozvoj zručností kritického myslenia nám kritické otázky môžu pomôcť zorientovať sa v množstve týchto informácií. Keď chceme preskúmať nejaké informácie, môžeme sa opýtať:

KTO? (Kto to napísal? Kto má z informácií úžitok? Kto vie viac o predmete informácie? Aké zdroje, ak nejaké, použili autori/ky informácií? Koho sa informácie dotknú?)

ČO? (Čo mi nájdené informácie nehovoria? Chcem sa o tejto téme/informáciách dozvedieť viac? Čo ešte chcem vedieť? Čo je na týchto informáciách najdôležitejšie a čo najmenej dôležité? Aké sú najsilnejšie a najslabšie stránky informácie?)

KDE? (Kde je zdroj tejto informácie? Kde sa stala udalosť opísaná v informáciách? Kde sú argumenty, ktoré podporujú tento príbeh? Kde si môžem tieto informácie overiť? Kde som videl podobné informácie alebo úvahy?)

KEDY? (Kedy sa stalo to, čo opisujú skúmané informácie? Kedy boli napísané? Kedy boli aktualizované? Kedy môžu byť tieto informácie užitočné?)

PREČO? (Prečo to bolo napísané? Prečo mal/a autor/ka tento názor? Prečo sa mi to zobrazuje? Prečo sú tieto informácie dôležité? Prečo to ľudia potrebujú vedieť?)

Nemôžeme ignorovať ani tieto otázky:

- Ako viem, že je to pravda?
- Nakoľko je spoľahlivý?
- Môžem tomuto portálu dôverovať?
- Ako zistím, či ide o neobjektívny článok?
- Ako by som to povedal/a vlastnými slovami?
- Môžete si vziať akýkoľvek text na internete a naštudovať si informácie v ňom pomocou vyššie uvedených otázok a uvidíte, že kritické myslenie je skutočne základom mediálnej gramotnosti.

Prijemnú zábavu!

Identifikovanie omylov

Čo sú to logické omyly?

Logické omyly sú chyby v uvažovaní, ku ktorým dochádza, keď prezentované argumenty obsahujú chyby vo svojej logike alebo štruktúre, čím sú neplatné alebo nesprávne. Logické omyly môžeme rozdeliť na formálne a neformálne. Formálne sa zvyčajne nazývajú chyby a týkajú sa chýb v uvažovaní, čo znamená chyby v štruktúre deduktívnej argumentácie.³ Pojem omyly často používame na označenie chýb, ktoré nie sú príčinou chybných aplikácií logiky, ale skôr skresľujú kontext alebo obsah samotných vyhlásení. V tomto zmysle sa širší termín omyly vzťahuje technicky na neformálne omyly, ktoré nie sú priamymi chybami v zmysle nesprávneho použitia pravidiel argumentácie. Argumenty obsahujúce neformálne omyly môžu byť formálne platné, ale stále sú mylné. Zdroj chyby nie je spôsobený len formou argumentu, ako je to v prípade formálnych omylov, ale môže byť spôsobený aj ich obsahom a kontextom. Tieto omyly, napriek tomu, že sú nesprávne, sa zvyčajne javia ako správne, a preto môžu ľudí zvestiť k ich prijatiu a použitiu. A týmto typom omylov chceme venovať určitú pozornosť.

Existuje mnoho príkladov omylov a môžeme uviesť niekoľko najznámejších, aby sme im mohli lepšie porozumieť:

- Omyl ad hominem: Útok na osobu namiesto riešenia hádky. Príklad: "Nemôžem uveriť, že si beriete k srdcu jej rady, čo si oblieť. Ona sama sa vždy tak zle oblieka."
- Omyl odvolávania sa na autoritu: Použitie osoby autority ako dôkazu, a nie správneho a platného zdôvodnenia a dôkazu. Príklad: "Celebrita povedala, že by sme mali hlasovať za tohto kandidáta, tak by sme mali."
- Omyl falošnej dilemy: Uvádzanie iba dvoch možností, keď existuje viac možností. Príklad: "Buď si s nami, alebo proti nám."
- Omyl klzkého svahu: Predpoklad, že jedna udalosť povedie k reťazovej reakcii negatívnych udalostí bez dostatočných dôkazov. Príklad: „Ak povolíme manželstvá osôb rovnakého pohlavia, čoskoro umožníme ľuďom sobášiť sa so zvieratami.“
- Omyl slameného panáka: Nesprávne prezentovanie argumentu súpera/ky s cieľom uľahčiť útok. Príklad: "Myslím si, že by sme mali viac investovať do obnoviteľnej energie." "Takže chceš povedať, že by sme mali úplne prestať používať fosílna palivá a vrátiť sa k životu v jaskyniach?"
- Omyl kruhového uvažovania: Použitie záveru ako jednej z premís v argumente. Príklad: "Biblia je pravdivá, pretože to tak hovorí aj Biblia."
- Omyl nesprávnej príčiny: Predpoklad, že len preto, že jedna udalosť nasledovala po druhej, prvá udalosť musela spôsobiť druhú. Príklad: "Jedol som kuracie mäso predtým, ako som ochorel, takže z kuracieho mäsa mi muselo byť zle."

³ (napríklad z výrokov a) Ak v teste z matematiky dostanete dobrú známku, rodičia vám kúpia darček; a b) Dostal si zlú známku z matematiky... jeden by dospel k záveru c) Nedostal si darček od rodičov... - to je samozrejme chyba, pretože dve premisy a a b určujú iba výsledok

- Omyl módného trendu: Predpoklad, že len preto, že veľa ľudí niečomu verí, musí to byť pravda. Príklad: "Každý kupuje tento produkt, takže musí byť dobrý."
- Omyl červeného sleďa: Uvedenie irelevantných informácií na odvrátenie pozornosti od hlavného problému. Príklad: "Viem, že som si neurobil domácu úlohu, ale môj pes bol včera večer chorý a musel som ho vziať k veterinárovi."
- Omyl odvolávania sa na emócie: Používanie emócií na presvedčanie namiesto zdravého uvažovania. Príklad: "Ak neprispějete na túto charitu, myslíte na všetky úbohé deti, ktoré budú trpieť."

Aký je problém „echo komôr“?

Online svet uľahčil šírenie logických klamov ako kedykoľvek predtým. S množstvom informácií dostupných na internete sa ľudia môžu stretnúť s argumentmi, ktoré sa zdajú byť presvedčivé, ale v skutočnosti sú založené na chybnom uvažovaní. Algoritmy sociálnych médií môžu navyše vytvárať „echo komory“, kde ľudia vidia iba obsah, ktorý posilňuje ich existujúce presvedčenie, čo sťažuje identifikáciu a napadnutie logických omylov.

Online ekosystém, ktorý žije v špecifickej kognitívnej bubline, má tendenciu posilňovať myšlienky a presvedčenia spotrebiteľstva. Webové stránky a platformy chcú spotrebiteľa/ku zaujať a aby sa znova vrátili. Vytvorením prispôbeného prostredia, kde je obsah prispôbený preferenciám a záujmom používateľa/spotrebiteľa, online prostredia zvyšujú šance, že spotrebiteľstvo nájde niečo hodnotné v ich ponukách, čo môže viesť k dlhším reláciám, zvýšeným interakciám a v konečnom dôsledku k vyšším mieram uchovávaní údajov. Je to dôležité najmä pre platformy, ktoré sa spoliehajú na príjmy z reklamy, pretože zvýšená angažovanosť používateľa môže prilákať viac inzerentov/iek.

Inými slovami, dalo by sa povedať, že internou snahou internetu (alebo aspoň niektorých webových stránok a platforiem) nie je priblížiť užívateľa/ku k pravde, ktorá by ho/ju mohla znepriateľiť, ale skôr poskytnúť spotrebiteľovi/ke informácie a zábavu, ktoré ho/ju potešia. – pretože takto prichádzajú peniaze..

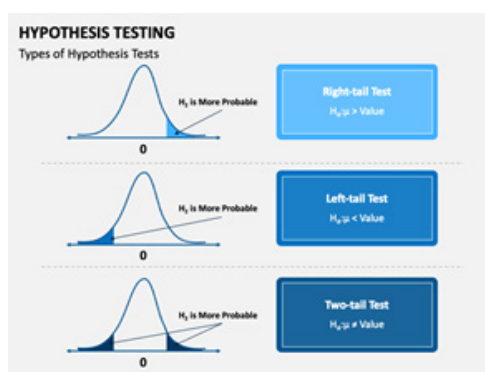
Ako by sme mohli aplikovať porozumenie logickým omylom na problém „echo komôr“?

Pochopením logických omylov sa môžeme stať kritickejšími spotrebiteľmi/kami informácií a lepšie vybavenými na identifikáciu chybných argumentov. Keď sa stretneme s argumentom, môžeme si položiť otázku, či je prezentované uvažovanie správne, alebo či sú prítomné nejaké logické omyly. Vďaka tomu môžeme robiť informovanejšie rozhodnutia a vyhnúť sa tomu, aby sme sa nechali ovplyvniť argumentmi, ktoré nie sú založené na solídnom zdôvodnení. Okrem toho, rozpoznanie a oprava logických omylov v našich vlastných argumentoch nám môže pomôcť zlepšiť naše komunikačné a uvažovacie schopnosti.

Testovanie hypotéz

Čo je to hypotéza a testovacia hypotéza?

Termín hypotéza je etymologicky odvodený zo starogréckeho *hypothesis* alebo z latinského *suppositio* v zmysle domnienka alebo mienka. V literatúre existuje viacero vysvetlení pojmu hypotéza, v zásade si však hypotézu môžeme predstaviť ako tvrdenie, ktoré je návrhom na vysvetlenie javu, avšak tento návrh zatiaľ nie je nijako dokázaný. V sociológii uvažujeme o hypotéze v zmysle empiricky overiteľného tvrdenia, ktoré pripisuje určité vlastnosti nejakej triede prvkov, alebo hovorí o súvislosti dejov alebo o ich dôsledkoch, čím uvádza nejakú pravidelnú zákonitosť, napr. funkčný vzťah medzi premennými. V tomto zmysle často hovoríme o takzvaných nomologických hypotézach, pretože dedukcie z nich slúžia na stanovenie (vedeckých) zákonov. Testovanie hypotéz je potom proces overovania, či je hypotéza pravdivá alebo nepravdivá.

Vyššie uvedené ukazuje, že vedecká hypotéza nie je totožná s bežnou domnienkou. Spravidla formulujeme hypotézu na základe empirického materiálu ako súbor určitých faktov. V snahe vysvetliť predmetné skutočnosti môžeme formulovať rôzne hypotézy. Vyberáme však spomedzi nich, napr. overením, tie, ktoré sú primerané množine faktov. Pri tomto výbere musíme dodržať niektoré základné parametre:

- Sformulovaná hypotéza nemôže byť v rozpore s faktami, ktoré vysvetľuje.
- Spomedzi viacerých hypotéz vysvetľujúcich ten istý jav uprednostňujeme hypotézu, ktorá vysvetľuje maximum faktov.
- Pri korelovaných javoch minimalizujeme počet vysvetľujúcich hypotéz.
- Pri overovaní rešpektujeme pravdepodobnostný charakter implikácií hypotézy.
- Hypotézy, ktoré si navzájom odporujú, nemôžu byť súčasne pravdivé.

Jednou z notoricky známych filozofických hypotéz je **takzvaná nebulárna hypotéza** – dôležitý pokus o vysvetlenie vesmíru neteologickou cestou. Ide o predstavu o možnom vzniku a vývoji vesmíru z prvotnej hmloviny. Túto myšlienku pôvodne rozvinul René Descartes a neskôr ju paralelne s Laplaceom systematicky rozpracoval Immanuel Kant. V sociológii je jednou z najznámejších hypotéz **Sapir-Whorfova hypotéza**, ktorá predpokladá, že jazyk ovplyvňuje spôsob, akým chápeme materiálnu a sociálnu realitu. Táto hypotéza sa označuje aj ako **hypotéza jazykového relativizmu**. Jednou z najznámejších hypotéz v oblasti sociologického výskumu je **takzvaná kontaktná hypotéza**, podľa ktorej individuálna diskriminácia a predsudky voči príslušníkom menšinovej skupiny postupne vymiznú, ak budú mať príslušníci oboch skupín medzi sebou priamy osobný kontakt.

Problémy testovania hypotéz v kontexte digitálneho sveta

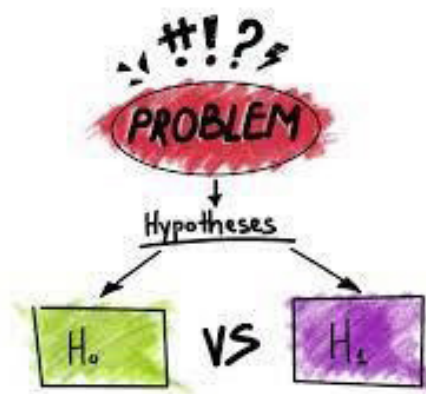
Prvým problémom pre nás môže byť, že rozlišujeme niekoľko typov hypotéz. O takzvanej **heuristickej hypotéze môžeme hovoriť** ako o neoverenej domnienke o určitých súvislostiach, ktorej funkciou je stimulovať ďalšie procesy skúmania. Ďalším typom hypotézy je **štatistická hypotéza**, inými slovami **pravdepodobnostná hypotéza**. Ide o vedecké tvrdenie o kontexte udalosti alebo jej dôsledkov, ktoré sa za všeobecne daných podmienok nevyskytujú v každom prípade, ale len s určitou pravdepodobnosťou. Dôležité typy hypotéz sú **prípustná hypotéza**, **výskumná hypotéza**, **nulová hypotéza** a **alternatívna hypotéza**, ktoré si vysvetlíme neskôr v tejto časti.

- **Prípustná hypotéza** – každá hypotéza, ktorá nie je v rozpore s faktami, ktoré vysvetľuje
- **Výskumná hypotéza** – vyhlásenie o určitých črtách, javoch alebo premenných odvodených z testovateľnej teórie.
- **Nulová hypotéza** – testovaná hypotéza stanovená na základe výsledkov. Zvyčajne ide o hypotézu, ktorej parameter je nulový – tj hypotéza, že medzi dvoma súbormi, vlastnosťami atď. nie sú rozdiely. Vo všeobecnosti však môže ísť o akúkoľvek presnú hypotézu, ktorú chceme zamietnuť. Spravidla je formulovaný s výslovným zámerom odmietnuť ju a tvorí metodologicky dôležitý prvý krok v rozhodovacom procese. Označujeme ho ako H_0 a ak je zamietnutá, môžeme prijať alternatívnu hypotézu.
- **Alternatívna hypotéza** - operatívne vyhlásenie o výskumnej hypotéze. Je to ktorákoľvek z prípustných hypotéz odlišná od nulovej hypotézy. Jej platnosť sa testuje štatistickým testom významnosti nulovej hypotézy – ak test zamietne platnosť H_0 , môžeme akceptovať alternatívnu hypotézu H_1

Teraz, keď sme si aspoň stručne a jednoducho objasnili problematiku, čo je a čo nie je hypotéza, prejdime k problematike testovania hypotéz. Pod pojmom test/testovanie sa vo všeobecnosti rozumie určitý systematický postup buď na získanie, zistenie alebo overenie údajov alebo javov podľa konkrétneho účelu, zamerania a cieľa. Všetky testy by mali spĺňať niekoľko základných kritérií, ktoré môžu byť samy o sebe problematické: objektivita, validita (schopnosť výskumného nástroja zistiť, čo mal zistiť), spoľahlivosť (presnosť a spoľahlivosť výskumného nástroja), štandardizácia, citlivosť, porovnateľnosť, hospodárnosť v zmysle malej časovej a pracovnej náročnosti, užitočnosť, dokumentácia.

Testovanie hypotéz je, ako sme už spomenuli, proces overovania, či je hypotéza pravdivá alebo nepravdivá. O platnosti hypotézy však bolo možné s úplnou istotou rozhodnúť len preskúmaním celej základnej populácie. Keďže vo väčšine prípadov je takýto výskum nepraktický alebo dokonca nemožný, o pravdivosti hypotézy sa rozhoduje na základe vzorky alebo vzorky, ktorej konštrukcia môže byť rovnako problematická. Na jej výstavbu však existuje množstvo zabehnutých postupov, ktoré tu nemáme priestor rozoberať

Základný postup testovania hypotéz je:

- formulácia nulovej hypotézy
- formulácia alternatívnej hypotézy
- určenie hladiny významnosti
- výpočet testovacej štatistiky
- rozhodnúť, či hypotézu prijať alebo nie

Pri testovaní hypotézy sa môžu vyskytnúť dva typy chýb:

- Chyba typu I: odmietnutie nulovej hypotézy, aj keď je v skutočnosti pravdivá.
- Chyba typu II: prijatie nulovej hypotézy, aj keď v skutočnosti neplatí.

5 misconceptions about Hypothesis & correct understandings.

Abnar Knowledge: <https://www.youtube.com/c/AbnarKnowledge>

Môže sa zdať, že testovanie hypotéz nám v digitálnom svete nepomôže. Ale nemohli sme sa viac myliť. Digitálne prostredie je novým typom prostredia, ktorému sa prispôbujeme. Snažíme sa mu porozumieť a nie vždy sa nám to darí. Testovanie hypotéz je efektívnym nástrojom na vysvetlenie vzájomnej prepojenosti aj zdanlivo nesúvisiacich javov. Mnohé z problémov, ktorým dnes čelíme, sú zatiaľ nevysvetlené, ale jasne spojené s digitálnym svetom. Podcenili sme napríklad silu sociálnych sietí pri posilňovaní hnutí alebo aktivít volajúcich po sociálnej zmene, ako tomu bolo napr. pri udalostiach Arabskej jari; podcenili sme aj to, aké výrazne náročnejšie bude ich aktívne používanie založené na poznaní pre súčasnú generáciu 60-nikov a aké to bude mať dôsledky z hľadiska polarizácie spoločnosti. Ak im však chceme primerane porozumieť, ak ich chceme uspokojivo vysvetliť – testovanie hypotéz je účinný nástroj, ktorý môžeme použiť. Jeho základnou prednosťou je jeho platnosť a spoľahlivosť, vďaka čomu sú jeho závery podstatne dôveryhodnejšie ako naše obyčajné domnienky, ktoré sa v digitálnom svete často vydávajú za hotové „pravdy“. To však nevyhnutne neznamená, že sa teraz musíme stať vedcami/kyňami a všetko takto testovať. Mali by sme však vedieť, že ak niečo prešlo solídnym testovaním, je pravdepodobnejšie, že to bude pravdivé vysvetlenie ako tvrdenie, ktoré nie je podložené žiadnym spoľahlivým testovaním.

Ako nám testovanie hypotéz môže pomôcť vyriešiť problémy digitálneho sveta?

Volne parafrázujúc Karla R. Poppera by sme mohli povedať, že celý ľudský život, od počiatkov civilizačných výtvarných až po súčasnosť, možno vnímať ako neustálu snahu o riešenie problémov s cieľom zabezpečiť si lepšie životné podmienky. Popper hovorí o metóde pokus-omyl, ktorá stála za mnohými kľúčovými objavmi ľudstva. Dnes sme sa však dostali tak ďaleko ako ľudstvo, že dodržiavanie metódy pokus-omyl by pre nás mohlo mať fatálne následky. Predstavte si napríklad jeho uplatnenie pri vývoji jadrových zbraní alebo v biomedicínskom výskume ako takom. Strašidelné, však?

Testovanie hypotéz nám však umožňuje vysvetliť javy, udalosti alebo súvislosti medzi nimi vedecky presným, overeným a bezpečným spôsobom. Na takom základe môžeme ako ľudstvo rozširovať svoje vedomosti a tak čoraz viac rozumieť svetu okolo nás, vrátane digitálneho sveta a nás samých.

Ako relatívne nové prostredie je digitálny svet stále nedostatočne preskúmaný. Možno rozumieme algoritmom, ktoré ho formujú, ale nie sú dostatočným vysvetlením toho, ako toto prostredie funguje pri formovaní ľudskej identity, formovaní sociálnych hnutí, vytváraní nových typov kriminality, zhoršovaní alebo zlepšovaní psychického stavu svojich používateľov a pod.

Vidíme, že digitálne prostredie vo svojom konečnom dôsledku transformuje nedigitálny svet. Má potenciál zásadne zmeniť náš každodenný život. Naše individuálne pokusy pochopiť jeho úskalnia sú nedostatočné a často sú zdrojom fatálnych chýb. Našťastie v tom nie sme sami a máme účinný nástroj na zmapovanie a vysvetlenie fungovania javov aj tohto nového a zložitého sveta vedecky rigoróznym spôsobom – výsledkom testovania vedeckých hypotéz môžeme dôverovať.

Paradoxy

Čo sú to paradoxy?

Paradox je tvrdenie alebo situácia, ktorá sa zdá byť protirečivá alebo absurdná, no môže obsahovať pravdu alebo logiku, ktorá nie je hneď zrejmá. To znamená, že logický základ môže byť alebo sa môže zdať opodstatnený alebo dokonca pravdivý, a predsa nás riešenie predpokladov privádza do nemožného stavu, keď záver musí byť pravdivý a zároveň nepravdivý. Z tohto dôvodu paradoxy často spochybňujú naše predpoklady a nútia nás myslieť novými spôsobmi a premýšľať o celom našom systéme chápania.

Keďže táto definícia je skutočne veľmi ťažko pochopiteľná, bude oveľa jednoduchšie vysvetliť paradoxy na niekoľkých príkladoch.

Paradox klamárov):

Tento paradox zahŕňa tvrdenie, ktoré si protirečí. Napríklad výrok "Táto veta je nepravdivá." Ak je tvrdenie pravdivé, potom musí byť nepravdivé, pretože to tak hovorí. Takže to je rozpor, preto tvrdenie nemôže byť pravdivé a musí byť nepravdivé. Ale ak je to nepravda, potom musí byť pravdou opak toho, čo uvádza. Keďže je to nepravdivé, musí to byť pravda. Čo je opäť protirečenie. Nemôže to byť pravda a nemôže to byť nepravda, ale musí to byť jedno alebo druhé – a to je ten paradox.

Paradox starého otca:

Tento paradox teraz odkazuje skôr na situáciu ako na vyhlásenie a zahŕňa cestovanie v čase. Ak by ste cestovali v čase a bránili by ste vlastnému starému otcovi stretnúť sa s vašou babičkou, nikdy by ste sa nenarodili. Ale ak by ste sa nikdy nenarodili, potom by ste nemohli cestovať späť v čase, aby ste zabránili stretnutiu vašich starých rodičov.

Neočakávaný paradox odvisnutia:

Toto je pomerne zábavná logická hádanka a zahŕňa väžňa/väzenkyne, ktorý je odsúdený/á na smrť. Väžňovi/kyni povedia, že bude obesený/á v jeden deň v týždni medzi pondelkom a piatkom, ale obesenie bude prekvapením. Väzeň/kyňa zdôvodňuje, že obesenie nemôže byť v piatok, pretože ak sa tak nestalo do štvrtka, budú ho očakávať v piatok. Ale ak sa obesenie nemôže stať v piatok, tak sa to nemôže stať ani vo štvrtok, pretože obesenie by sa potom očakávalo v stredu. Podľa tejto logiky sa obesenie nemôže stať v ktorýkoľvek deň v týždni, čo vytvára paradox.

Čo je to „skreslenie istotou“ či „ilúzia riešiteľnosti“?

V 20. storočí skúmali a popisovali niektorí kognitívni psychológovia (vrátane Amosa Tverského, Gerda Gigerenzera a Jonathana Barona), ktorý sa označuje ako „ilúzia riešiteľnosti“ alebo „skreslenie istotou“. Ide o kognitívnu zaujatosť, kde jednotlivci majú tendenciu veriť, že riešenie problému existuje, aj keď nemusí byť ľahko dostupné alebo priamočiare. Táto zaujatosť často vedie ľudí k tomu, aby hľadali jednoduché alebo rýchle riešenia, a to aj v zložitých situáciách, ktoré si môžu vyžadovať jemnejšie prístupy.

Ilúzia riešiteľnosti môže vzniknúť z rôznych faktorov, vrátane ľudskej túžby po istote a uzavretosti, uprednostňovania jednoduchosti pred zložitou a tendencie prehliadať alebo podceňovať prekážky a výzvy. Ľudia môžu podceňovať náročnosť alebo zložitosť problému a preceňovať svoju vlastnú schopnosť vyriešiť ho.

Táto zaujatosť sa pozoruje v rôznych oblastiach, vrátane riešenia osobných problémov, rozhodovania a hľadania jednoduchých odpovedí v spoločenských alebo globálnych problémoch. Môže ovplyvniť správanie tým, že vedie jednotlivcov k tomu, aby ignorovali dôkazy alebo alternatívne perspektívy, ktoré spochybňujú ich vieru v jednoduché riešenie.

A keďže zaujatosť existuje v našej offline existencii, môže byť ešte výraznejšia v online prostredí z dôvodu niekoľkých faktorov:

- Informačné preťaženie: Internet poskytuje prístup k obrovskému množstvu informácií, ktoré môžu byť ohromujúce. Keď sú jednotlivci konfrontovaní s množstvom informácií, môžu hľadať rýchle a jednoduché odpovede na zjednodušenie zložitých problémov. To môže viesť k preferencii istoty a tendencii prehliadať nuansy alebo protichodné dôkazy.
- Echo komory a filtračné bubliny: Online platformy často používajú algoritmy na prispôbenie obsahu a odporúčaní na základe preferencií používateľov a správania v minulosti. To môže viesť k tomu, že jednotlivci sú primárne vystavení informáciám, ktoré sú v súlade s ich existujúcimi presvedčeniami a záujmami. Echo komory a filtračné bubliny môžu posilniť už existujúce predsudky, obmedziť vystavenie rôznym perspektívam a zosilniť zaujatosť istoty vytvorením prostredia, ktoré potvrdzuje a posilňuje existujúce presvedčenia.
- Sociálne médiá a rýchlo šírený obsah: Platformy sociálnych médií sú navrhnuté tak, aby podporovali rýchle a široké zdieľanie obsahu. To môže viesť k šíreniu zjednodušených alebo prehnaných informácií, ktoré môžu uspokojiť túžbu ľudí po rýchlych a istých odpovediach. Dôraz na rýchlo šírený obsah a nadpisy clickbaitov môže ešte viac posilniť zaujatosť istoty podporovaním zjednodušených príbehov alebo riešení zložitých problémov.

Ako nám pochopenie paradoxov môže pomôcť vysporiadať sa so skreslením istotou?

V online svete môžu byť paradoxy ľahko nepochopené alebo príliš zjednodušené. Mémy a vírusový obsah často predstavujú zložité problémy alebo myšlienky ako jednoduché, protichodné vyhlásenia, ktoré možno ľahko zdieľať a šíriť.

Paradoxy môžu byť užitočným nástrojom reflexie a kritického myslenia. Skúmaním paradoxov môžeme spochybniť naše predpoklady a rozšíriť naše perspektívy. Paradoxy môžeme použiť aj na skúmanie a spochybnovanie našich vlastných presvedčení a hodnôt, uvedomujúc si, že naše chápanie sveta je často formované protichodnými myšlienkami a skúsenosťami. Pochopenie paradoxov nám navyše môže pomôcť oceniť zložitosť sveta a dôležitosť hľadania rôznych perspektív a nápadov.

V nezápadnej tradícii by sme mohli nájsť náprotivok pre reflexiu paradoxov v zen-budhistickej praxi štúdia kóanov. Koan je paradoxné alebo záhadné vyhlásenie alebo otázka, ktorá sa používa na vyvolanie vhľadu a uvedomenia. Je to nástroj používaný na prekročenie koncepčného myslenia a intelektuálneho porozumenia, čo vedie k priamej skúsenosti a osvieteniu. Praktizujúci zenu, vrátane mníchov, mníšok a laikov, sa zapájajú do štúdia a kontemplácie koanov ako súčasť svojej duchovnej praxe.

Ak môžeme predpokladať, že vyjadríme zmysel kóanov, mohli by sme povedať, že sú navrhnuté tak, aby spochybnili samotnú podstatu nášho chápania a samotnej reality, vzpierajú sa logickej analýze a vedú k nekonceptnému chápaniu.

Niektoré príklady koanov, o ktorých by sme mohli uvažovať, sú:

- "Aký je zvuk tleskania jednej ruky?"
- "Ako vyzerala tvoja tvár pred narodením tvojich rodičov?"
- "Aká je farba vetra?"
- "Aký je zvuk kameňa potápajúceho sa vo vode?"

Paradoxy aj kóany nás môžu naučiť, že nie všetko je jednoduché a priamočiare, ba dokonca ani nemá riešenie, nie jednoduché a prosté. Môžeme sa naučiť prijať neistotu na určitú úroveň a naučiť sa neviazať sa príliš na niektoré pevné názory.

Skepticizmus

Čo je skepsa?

*“Chráň sa pred klamstvom:
je ten, kto klame, a je ten, kto je oklamáný.”
- Sextus Empiricus*

Skepticizmus je spochybňujúci postoj alebo pochybnosť voči tvrdeniam o vedomostiach, ktoré sa považujú za obyčajnú vieru alebo dogmu. Napríklad, ak je osoba skeptická voči tvrdeniam niektorej inštitúcie alebo jednotlivca, potom pochybuje, že tieto tvrdenia sú presné a jeho postoj je často motivovaný dojmom, že dostupné dôkazy nepostačujú na podporu tvrdenia. Pochybuje, že zdroj je dôveryhodný a myslí si, že je manipulovaný. Formálne je skepticizmus témou záujmu vo filozofii, najmä epistemológii a pochybnosti možno aplikovať na akúkoľvek tému, ako je politika, náboženstvo alebo pseudoveda. René Descartes svojou skeptickou metódou predstavuje prelom v modernej filozofii. Dokonca pochyboval o svojej vlastnej existencii, pretože je ťažké mať o čomkoľvek neoblomný dôkaz. Nakoniec prišiel na to, že ak myslí, tak je. Je myšliacou racionálnou bytosťou a preto je jeho existencia reálna. Aby bol človek skutočným skeptikom, musí sa spoliehať na svoj rozum, a to je jeho racio a zdravý rozum. Je rozdiel medzi radikálnym skepticizmom a zdravým skepticizmom. Radikálny skeptik odmieta veriť čomukoľvek, ako nejaký zlý démon konštruuje svet a klame ho, a zdravý skeptik pristupuje k presvedčeniam opatrne alebo s náležitou starostlivosťou tým, že neverí všetkému príliš rýchlo.

Problém falošných správ, pseudovedy a manipulácie na internete

Falošné správy (fake news) sú nepravdivé alebo zavádzajúce informácie prezentované ako pravda. Falošné správy majú často za cieľ poškodiť dobré meno osoby alebo subjektu, ako aj oklamať verejnosť a zmanipulovať ich konanie. Ak je manipulácia podrobná a konzistentná, stáva sa propagandou. Pseudoveda pozostáva z výrokov, presvedčení alebo praktík, ktoré tvrdia, že sú vedecké aj faktické, ale sú nezlučiteľné s vedeckou metódou.

Moderné technické výtobytky a rozvoj internetu, najmä sociálnych médií, viedli k rozšíreniu mediálnej manipulácie, takže skepsa sa stala dôležitou filozofickou metódou či nástrojom, pomocou ktorého môžu ľudia spochybňovať realitu a prijímať alebo odmietať to, čo sa im ponúka. Neznamená to, že musíme byť nedôverčiví alebo podozrievaví voči absolútne všetkému a byť radikálni skeptici, ale rozhodne by sme nemali všetko brať ako samozrejmosť a nechať iných, aby sa rozhodli. Ovplyvňovaním názoru sa ovplyvňuje aj konanie jednotlivca, preto je veľmi dôležité, komu dovoľíme, aby nás viedol. Vždy je potrebné pozrieť sa na druhú stranu mince, aby ste si urobili ucelený obraz a riadili sa zdravým rozumom. Tiež je veľmi

dôležité byť skeptický voči sebe a voči už zavedeným normám a názorom a ísť vždy hlbšie do problémov, ktorým čelíme. Prečo je niekto, kto je skeptik na internete, v porovnaní s ostatnými v určitej výhode? Je to preto, že v dnešnej dobe existuje množstvo inštitúcií či organizácií, ktoré zámerne propagujú dezinformácie, pseudovedecké vysvetlenia a manipulatívnu prax všeobecne voči všetkým druhom publika za účelom materiálneho alebo ideologického (politického) zisku. Teória plochej Zeme a mnohé ďalšie konšpiračné teórie sú teraz skutočne populárne, pretože sloboda prejavu a globalizácia prostredníctvom moderných médií sa vymyká kontrole zdravého rozumu.

Ako nám môže skepticizmus pomôcť pri riešení modernej éry dezinformácií a smrti zdravého rozumu?

V súčasnosti mnohé neziskové organizácie ako je The Skeptics Society venujú svoju prácu podpore vedeckého skepticizmu a bránia šíreniu pseudovedy, povier a iracionálnych presvedčení. Samozrejme, môžete byť rovnako jednoducho zmanipulovaní vládou alebo nejakým iným náhodným jednotlivcom alebo organizáciou na internete, ale ide o to, aby ste boli racionálnym individuum, ktoré myslí samé za seba, a práve skeptická metóda je spôsob, ako to dosiahnuť. Požiadajte o lepšiu argumentáciu a vysvetlenie a pokúste sa filozoficky rozvinúť koncepty, teórie a názory, ktoré sú dostupné v digitálnom svete. Vždy hľadajte iné uhly pohľadu a používajte logiku, aby ste si vysvetlili, prečo je niečo také, aké to je. Aj keď je niekedy ťažké niečomu porozumieť, vždy sa môžete spoľahnúť na svoj zdravý rozum a v digitálnom svete zostať rozumný/á. Napríklad, ak čítate článok alebo komunikujete s niekým, kto agresívne diskredituje alternatívne zdroje alebo verí nejakej alternatíve, je možné, že ste manipulovaný. Byť septikom v takejto situácii vám môže pomôcť odolať a konať slobodnejšie. Nikto by nemal byť radikálny skeptik/čka, ale veľa každodennej komunikácie, nehovoriac o médiách, je manipulatívnu praxou, ktorá môže poškodiť vaše racionálne fungovanie a presvedčiť vás, aby ste urobili niečo, čo je proti vášmu presvedčeniu.

Analýza

Čo je analýza?

Slovo analýza pochádza z gréčtiny a jeho pôvodný význam je „uvoľniť“. Aj keď sa význam slov v priebehu histórie zvyčajne mení, aj v súčasnosti môžeme pri úvahách o analýze a analýze niečoho vidieť metaforu niečoho voľnejšieho. Analýza sa často interpretuje presne ako rozdelenie niečoho na časti, ako rozmotanie niečoho a zameranie sa skôr na čiastkové prvky ako na celok. Analýza je potom v protiklade k syntéze, ktorá robí opak – dáva časti dohromady.

Túto koncepciu rozkladu niečoho, napríklad konceptov, možno podľa Michaela Beaneyho (2014) nazvať dekompozičnou koncepciou analýzy. Ako však autor uvádza, existujú aj iné koncepcie analýzy. „V starogréckom myslení sa „analýza“ týkala predovšetkým procesu návratu k prvým princípom, pomocou ktorých by sa potom dalo niečo dokázať. Túto koncepciu možno nazvať regresívnou koncepciou analýzy. Beaney (2014) tvrdí, že analýza môže mať aj transformatívny alebo interpretačný rozmer. Analýza vo filozofii je často spojená s logikou – „Na druhej strane, v diele Fregeho a Russella, skôr ako mohol prebehnúť proces rozkladu, museli byť analyzované výroky najprv preložené do ich „správnej“ logickej podoby.“ Napriek spomenutým trom prístupom k analýze ich nemožno chápať ako zhodné, pretože v praxi analýzy ich často kombinujeme. „Aby sme niečo analyzovali, možno to budeme musieť najprv nejakým spôsobom interpretovať, preložiť počiatočné vyhlásenie, povedzme, do privilegovaného jazyka logiky, matematiky alebo vedy, predtým, ako sformulujeme príslušné prvky a štruktúry, a to všetko v službe identifikácie základných princípov, pomocou ktorých to vysvetliť“. (Beaney, 2014)

Analýza sa do určitej miery využíva prakticky v každom výskume, či už vo vede alebo humanitných vedách, umení atď., ale aj mimo akademickej obce. Môžeme vidieť analýzu zloženia tela v športe, analýzu krvi v medicíne, analýzu textov v literatúre atď. Vo filozofii niektorí argumentujú rozdielom medzi analytickou a kontinentálnou filozofiou, kde prvá používa viac metódy logickej analýzy (pozri Baldwin, 1998). To však neznamená, že by sa tá druhá analýza ako takej vyhýbala, navyše ostré rozlišovanie medzi týmito dvoma oblasťami filozofie sa javí ako problematické vzhľadom na skutočnosť, že mnohí autori/ky metódy kombinujú, a tak im možno pripísať charakteristiky oboch prístupov.

Problém dezinformácií a dezinformácií online

Online sféra nám ponúka cenný zdroj informácií o prakticky akejkoľvek záležitosti. Existujú však rôzne informačné zdroje, niektoré sú spoľahlivejšie ako iné. Je možné vidieť aj falošné fotografie alebo videá podporujúce falošné informácie.

Ako nám môže pochopenie analýzy pomôcť vysporiadať sa s dezinformáciami a dezinformáciami v digitálnej sfére

Využitie analýzy online môže spočívať v rozdelení tvrdení a napríklad správ atď. na menšie časti a kontrolu ich platnosti. Môže ísť o konceptuálnu analýzu, ktorá analyzuje, čo slová v danom kontexte znamenajú a či sa používajú na manipuláciu a kto má z takejto prezentácie a šírenia informácie úžitok a ako sa dá s informáciami manipulovať. Napríklad pri precvičovaní nášho kritického myslenia sa môžeme zamerať na manipulatívne slová nesúce emocionálne správy a pokúšajúce sa manipulovať napríklad strachom. V tejto súvislosti môžeme spomenúť, že podľa výskumov okolo 80 % antivakcinačných webových stránok používa na manipuláciu skôr strach ako solídne dôkazy (pozri napr. Kata, 2010). Môžeme tiež analyzovať obrázky alebo videá a dať ich do kontextu. Veľa hoaxov je vytvorených amatérskymi grafickými dizajnermi/kami, takže po dôkladnom prezretí je celkom ľahké zistiť, že obrázky sú upravené tak, aby prezentovali iné posolstvo, ktoré lepšie podporuje manipulatívne nápady. Môžeme si tiež overiť prezentované informácie z rôznych zdrojov a zamerať sa viac na vedecké dôkazy alebo racionálne vysvetlenie. Môžeme použiť aj ďalšie nástroje uvedené v tejto kapitole.

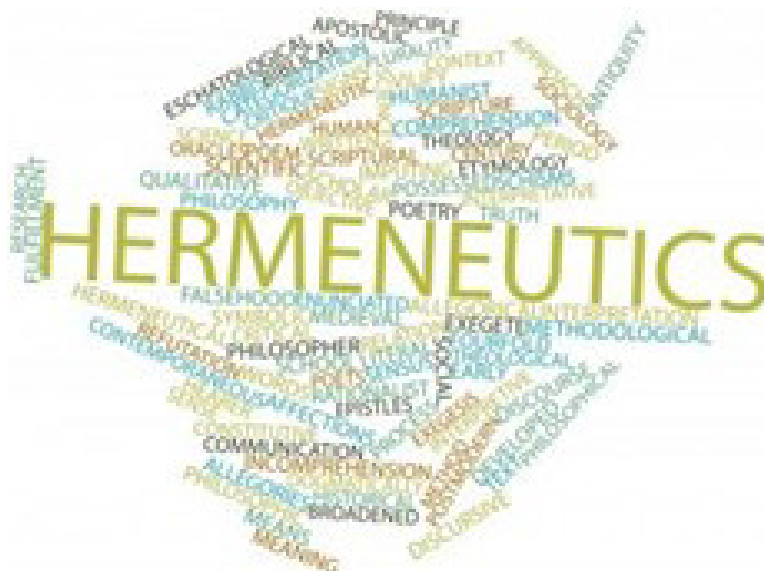
K analýze vo všeobecnosti je možné spomenúť, že v online sfére je potenciál analýzy komunikácie online ako takej, veľká diskusia sa vedie aj o analýze veľkých dát (big data) ako i dát ako takých a využití informácií. Filozoficko-etický problém je napríklad to, či by sme mali dovoliť obchodným spoločnostiam alebo iným zainteresovaným stranám zbierať údaje o jednotlivcoch a ich online správaní, preferenciách, sociálnych kontaktoch atď. a využívať ich na marketing a podobne.

Hermeneutický kruh

Čo je hermeneutika a hermeneutický kruh?

Hermeneutický kruh je často používaný ako štandardný argument zástancov autonómie pre humanitné vedy. Zástancovia alternatívnej metodológie platnej pre humanitné vedy prezentujú hermeneutický kruh ako ontologický problém alebo ako špecifický metodologický problém v humanitných a spoločenských vedách (Mantzavinos 2009). Na začiatok je vhodné definovať pojem hermeneutika. Pojem hermeneutika je etymologicky odvodený od gréckeho pojmu hermeneutiké alebo hermeneuein ako objasniť, vysvetliť, vyložiť, preložiť. Pôvodne tento pojem označoval umenie interpretovať najmä staroveké texty, ale napríklad aj mýty či veštby. Počiatky hermeneutiky v tomto zmysle možno hľadať u stoikov. Vo svojom súčasnom zmysle je hermeneutika jednou z filozofických metód, ktoré koncipujú poznanie ako špecificky otvorené a reflexívne chápanie, čím sa vymedzuje vo vzťahu k metódam, ktoré kladú dôraz na vysvetľovanie a opis. Počiatky tohto prístupu možno vidieť u nemeckého filozofa a teológa F. D. E. Schleiermachera, ktorý prišiel s tézou, že text možno správne interpretovať iba pochopením celého životného kontextu, v ktorom bol vytvorený. Tým sa dostávame k pojmu hermeneutický kruh, ktorý vo svojom diele rozvinul H. G. Gadamer. Zmyslom textu je pre neho spoločné dielo toho, kto ho zanechal a toho, kto s ním pracuje. Každá takáto interpretácia je však formovaná predsudkami a podmienkami, v ktorých sa odohráva. Inými slovami – neexistuje porozumenie, ktoré by bolo zbavené všetkých predpokladov a ktoré by mohlo dosiahnuť takzvanú „čistú“ pravdu.

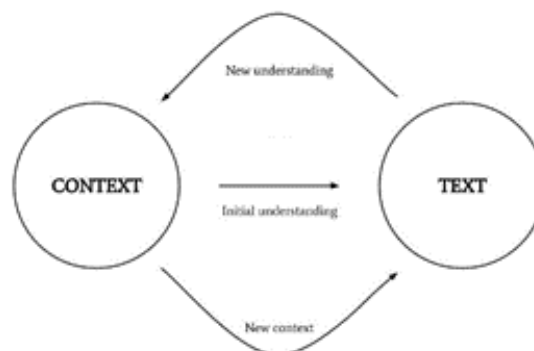

Hermeneutický kruh nám teda hovorí, že každý poznatok môže byť porozumený iba z celkového kontextu, ktorý je zase možné pochopiť iba pochopením iných poznatkov. To znamená, že všetko naše poznanie spočíva v akomsi predporozumení. Hermeneutický kruh má minimálne tri stupne: 1. predporozumenie, s ktorým interpret/ka pristupuje k interpretovanému javu, 2. hermeneutický zážitok, ktorý tomuto predporozumeniu nezodpovedá, 3. opravený harmonogram, s ktorým sa môžeme vrátiť k prvému kroku. Z uvedeného je zrejmé, že v konečnom dôsledku je hermeneutický kruh zdrojom viacerých zásadných ťažkostí.

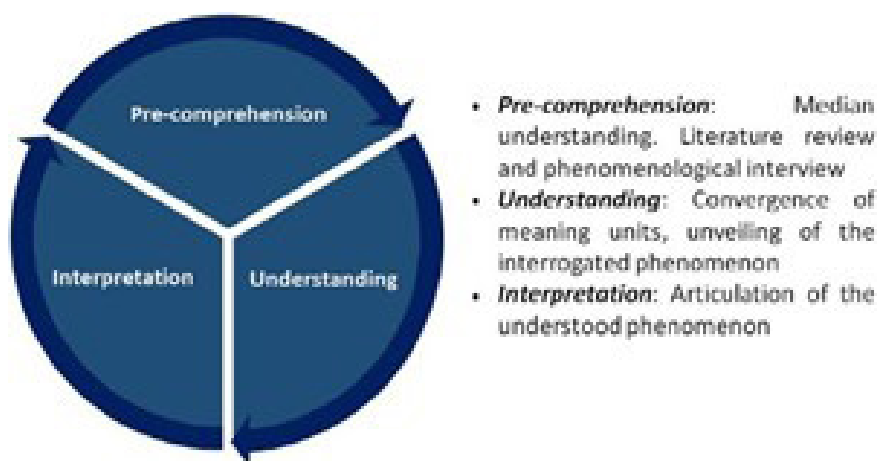
Problémy hermeneutického kruhu?

Zásadným problémom hermeneutického kruhu je, že sa z neho, podľa jeho zástancov/kyň, nedá vymaniť. Môžeme sa však pokúsiť si ho uvedomiť a zmierniť tak jeho následky. Aby sme pochopili, aké ťažkosti so sebou hermeneutický kruh prináša aj v digitálnom prostredí, môže pomôcť rekapitulácia možných významov pojmu hermeneutika. Možno to považovať za umenie interpretovať význam z textov; proces, ktorým môžeme zistiť hľadisko, ktoré podmieňuje postoj hovoriaceho k predmetu rozhovoru; náuka o predpokladoch a fenomenológii porozumenia; teória zdôvodnenia procesu porozumenia; filozofická metóda chápania ľudského bytia a bytia v sebe ako základu všetkého poznania; a potom konkrétne hermeneutický kruh ako metóda porozumenia.

Ak sa bližšie pozrieme na metódu hermeneutického kruhu, môžeme vidieť, že jej dôsledkom okrem iného je, že naše chápanie spoločnosti sa pohybuje v kruhu. Inými slovami – môžeme pochopiť len určitý výsek toho, čo sa deje v spoločnosti, napríklad časť politického procesu, ak pochopíme sociálny celok, a naopak, celok pochopíme len vtedy, ak pochopíme časť (Mantzavinos, 2009). Podobne pochopiť digitálny svet ako celok je teda možné len vtedy, ak pochopíme nejakú jeho časť, čo nie je možné bez pochopenia celku, do ktorého časť patrí. Naše chápanie digitálneho sveta sa tak neustále pohybuje v kruhoch, to však neznamená, že nenapreduje. Je však potrebné uvedomiť si vzájomnú prepojenosť týchto dvoch krokov a nezabúdať na kľúčovú úlohu našej osobnej hermeneutickej histórie v chápaní našich osobných predsudkov a tradície, ktorá formuje naše chápanie.

Zdá sa, že metóda hermeneutického kruhu môže značne pomôcť v našom úsilí porozumieť digitálnemu svetu. Môže nám účinne pomôcť pochopiť, prečo je populácia používateľov/iek sociálnych sietí tak polarizovaná, prečo máme problém porozumieť tomu, ako digitálny svet funguje a ovplyvňuje skutočný svet okolo nás, a tiež nám môže poskytnúť odpoveď na otázku, prečo rôzni ľudia vnímajú a interpretujú rovnaké informácie zásadne odlišným spôsobom.

Ako nám môže hermeneutický kruh pomôcť vyriešiť problémy digitálneho sveta?

Ako hovorí Kagan, ľudia sú jediným druhom, ktorý môže fungovať v dvoch realitách – schémach (vnímanie materiálnych vecí) a slovách, ktoré sú neoddeliteľné od našich životov v snahe pochopiť svet okolo nás (2016). Snaha porozumieť svetu okolo nás je nám ako ľudstvu prirodzená. V dôsledku súčasného technologického pokroku sa náš svet trochu skomplikoval. Digitálny svet nás stavia pred novú a špecifickú výzvu. Vidíme, že bolo naivné predpokladať, že sme ako ľudstvo na to pripravení. Hermeneutický kruh nám ukazuje, že pri snahe pochopiť digitálny svet musíme reflektovať aj svoje predsudky, s ktorými k nemu pristupujeme. Naratív, ktorý spoluurčuje náš vzťah k moderným technológiám, je v súčasnosti možno najzreteľnejší v oblasti UI (Coeckelbergh, 2023), ale identifikujeme ho aj v našom vzťahu k digitálnemu svetu a jeho komponentom. Moderná technológia ako hrozba, moderná technológia ako príležitosť, moderná technológia ako triumf rozumu, moderná technológia ako tajomstvo, to sú základné rámce, v ktorých sa formuje náš vzťah k svetu, v ktorom tieto technológie zohrávajú čoraz dôležitejšiu úlohu. To, z akého prostredia pochádzame, kto sme, aké hodnoty zastávame, má významný vplyv na to, ako interpretujeme konkrétne informácie v digitálnom prostredí. Ak chceme lepšie porozumieť digitálnemu svetu, musíme uznať, že to, ako v ňom reagujeme na jednotlivé podnety, vypovedá možno viac o nás samých a dobe, v ktorej žijeme, ako o samotnom digitálnom prostredí. Ak si to uvedomíme, dokážeme lepšie porozumieť sebe a zároveň sa snažíme porozumieť digitálnemu svetu. Nemali by sme však strácať zo zreteľa zložitosť digitálneho sveta, ktorý znemožňuje vytrhnúť veci z „kontextu“ bez toho, aby sme zišli z cesty chápania samotných „vecí“.

ČASŤ 3

Filozofické nástroje

Prípady, kontrastné prípady a myšlienkové experimenty

Čo sú to prípady, kontrastné prípady a myšlienkové experimenty

Používanie prípadov, či už skutočných alebo vymyslených, je vo filozofii veľmi časté. Sú tiež veľmi užitočné vo vzdelávaní; učiteľ/ka môže predstaviť prípad, zvyčajne vo forme dilemy, a študentstvo je potom požiadané, aby ho analyzovalo a zaujalo perspektívu osoby, ktorá má túto dilemu údajne predviesť. Vo svojej podstate sa predpokladajú dva ciele. Po prvé, týmto spôsobom môže študentstvo ľahšie preklenúť priepasť medzi teóriou a praxou v tom zmysle, že si môže vyskúšať rôzne prístupy k situácii a zistiť, ktorý z nich je vhodnejší, s predpokladom, že bude schopné napodobniť alebo stavať na nich pri ďalších prípadoch, ktoré môžu nastať v reálnom živote. Po druhé, takéto použitie prípadov zvyšuje angažovanosť a dáva študentstvu príležitosť viac sa do prípadu vložiť. Používanie prípadov umožňuje podporovať a kultivovať úvahy, ktoré sú citlivé na kontext a súvisia so skúsenosťami. Martha Nussbaum to pekne zhrňa, keď hovorí, že dobrá filozofia nás často prinúti reprezentovať situácie z kritickej praktickej perspektívy, ktorá nám umožňuje vidieť vzťahy, ktoré nám v každodennom myslení unikali. To nám umožňuje ísť za hranice našich hlboko zakorenených presvedčení. Prípady sa môžu líšiť v zložitosti. Kontrastný prípad je metóda, ktorá zahŕňa predstavu alternatívnych, ale podobných scenárov alebo podmienok na porovnanie a konfrontovanie rôznych výsledkov alebo princípov. Používajú sa na zdôraznenie významu konkrétnych faktorov alebo premenných skúmaním toho, čo by sa stalo, keby boli zmenené alebo odstránené.

Myšlienkové experimenty možno chápať ako vymyslené scenáre alebo prípady s určitou úrovňou zložitosti a novosti. Zvyčajne sú navrhnuté a používané na vyvolanie našich reakcií alebo intuícií, napr. pokiaľ ide o naše používanie kľúčových pojmov, podporu alebo odmietnutie daného argumentu alebo konkrétnej teórie, všeobecného princípu, hypotézy alebo predpokladu, alebo aby nám ponúkli nový pohľad, objasnenie alebo pohľad na daný problém alebo prípad. Sú tiež užitočné na odhalenie konkrétnych implicitných predpokladov v našich uvažovaných názoroch, ktoré nám inak zvyčajne unikajú. Robert Nozick navrhol nasledujúci myšlienkový experiment The Experience Machine (Zážitkový stroj). Predstavte si, že vedci/kyne vynašli stroj, ktorý nám môže poskytnúť akúkoľvek požadovanú alebo príjemnú skúsenosť, ktorú chceme. Vstúpime do stroja a stroj v nás dokáže vyvolať pôžitok z krásnej pláže, predvedenia nádherného kúska klasickej hudby, vyriešenia slávnej matematickej úlohy atď. Tieto zážitky nie sú nijako odlišiteľné od tých „pravých“, ktoré by sme mohli mať mimo stroja. Teraz si predstavte, že sa vám ponúkne vstup do tohto stroja a vyberiete si zážitok, aký si prajete. Prijali by ste ponuku alebo by ste si vybrali skutočný život? Nozick predpokladal, že väčšina ľudí odpovie, že by si stroj nevybrali a že to je argumentom proti hedonizmu. Ceníme si nielen skúsenosti, ale aj spôsob ich dosiahnutia; chceme robiť určité veci, a nielen mať s nimi skúsenosť. Stroj tiež bráni našej autonómii a pocitu skutočného života.

Problém súkromia a dohľadu

Aspekty súkromia a dohľadu sú v digitálnom svete veľmi dôležité a týkajú sa napätia medzi výhodami technológie a potenciálnymi škodami a porušením individuálnych práv na súkromie. To zahŕňa masový dohľad, keďže korporácie a iné subjekty prostredníctvom technologických prevratov získavajú schopnosti zhromažďovať a analyzovať obrovské množstvo údajov o jednotlivcoch (napr. ich umiestnenie, online aktivity, komunikačné údaje). To sa dá využiť na takzvané profilovanie, kde sa potom z týchto osobných údajov vytvárajú podrobné profily jednotlivcov vrátane ich záujmov, preferencií, správania a dokonca aj intímnych aspektov ich života.

Carissa Véliz otvára svoju knihu o otázkach súkromia v digitálnom veku nasledujúcim odsekom.

“Sledujú nás. Vedia, že píšem tieto slová. Vedia, že ich čítate. Vlády a stovky korporácií špehujú vás, mňa a všetkých, ktorých poznáme. Každú minútu každého dňa. Sledujú a zaznamenávajú všetko, čo môžu: našu polohu, našu komunikáciu, vyhľadávanie na internete, naše biometrické informácie, naše sociálne vzťahy, naše nákupy a oveľa viac. Chcú vedieť, kto sme, čo si myslíme, kde ubližujeme. Chcú predvídať a ovplyvňovať naše správanie. Majú príliš veľkú moc. Ich sila pramení od nás, od vás, z vašich údajov. Je čas prevziať kontrolu. Znovuzískanie súkromia je jediný spôsob, ako môžeme opäť získať kontrolu nad našimi životmi a našimi spoločnosťami.” (Veliz 2020, 6)

Okrem iného spomína skutočnosť, že ak si kúpite inteligentnú televíziu a urobíte z nej súčasť domácej WiFi siete, tento televízor pravdepodobne využíva technológiu nazývanú „automatické rozpoznávanie obsahu“ (ACR) a dokáže sa pripojiť a vymieňať si dáta s ďalšími viac ako 700 rôznych internetových adries pri zapnutí len na 15 minút.

Ako nám môžu prípady, kontrastné prípady a myšlienkové experimenty pomôcť pri riešení problémov dohľadu a súkromia?

Zatiaľ čo použitie (kontrastných) prípadov a myšlienkových experimentov môže byť relevantné pre takmer každý aspekt digitálneho sveta, táto časť sa zameriava najmä na otázky dohľadu a súkromia. Myšlienkové experimenty nám môžu pomôcť preskúmať a analyzovať zložité problémy a dôsledky jedinečné pre tieto kontexty. Napríklad myšlienkové experimenty nám môžu pomôcť pochopiť dôsledky rozsiahleho sledovania a narúšania súkromia v digitálnom veku. Zvážte nasledujúci myšlienkový experiment. Zrazu sa prebudíte v spoločnosti, v ktorej je každý aspekt ľudského života neustále monitorovaný a zaznamenávaný. A k týmto záznamom má prístup množstvo ľudí. Považujete takúto situáciu za morálne neprijateľnú? Čo by bolo potrebné zmeniť v tomto opísanom scenári, aby bol prijateľný? Čo ak by výhody takejto spoločnosti spočívali v tom, že by umožnila zabrániť každému teroristickému útoku a zachrániť mnoho životov? Bol by to rozdiel? Líši sa opísaný prípad od skutočného stavu vecí? Ktoré aspekty svojho života považujete v súvislosti so súkromím za najdôležitejšie? Uvažujme o podobných modeloch spoločností, ako sú napr. opísané v Huxleyho *Brave New World* (Odvážny nový svet) alebo Zamyatinovom *We (My)*. Aké sú najdôležitejšie aspekty, ktoré vynikajú v týchto dvoch románoch?

Vo všeobecnosti sa pri premýšľaní alebo diskusii o prípade alebo myšlienkovom experimente môžete riadiť nasledujúcimi otázkami. Aké sú (morálne) relevantné znaky prípadu? Ktorá z týchto vlastností je najdôležitejšia? Sú medzi týmito vlastnosťami nejaké rozpory? Ako by sa mal konflikt vyriešiť? Existujú nejaké podobné alebo analogické prípady na porovnanie? Ako morálne hodnotíme tieto ďalšie prípady? To všetko vám môže pomôcť reagovať na skutočné prípady a podľa toho ich vyhodnotiť..

Aforizmus a irónia

Čo je aforizmus a čo irónia?

Aforizmus je stručné, lakonické alebo zapamätateľné vyjadrenie všeobecnej pravdy alebo princípu. Môže to byť staré príslovie, ktoré predstavuje nejaký príklad života. Môže byť filozofický alebo motivačný a môže zhrnúť nejakú univerzálnu pravdu alebo poznanie. Tu je niekoľko príkladov od známych filozofov:

Život možno pochopiť len spätne; ale treba ho žiť dopredu. - Soren Kierkegaard

Celý problém sveta je v tom, že blázni a fanatici sú si vždy tak istí a múdrejší ľudia tak plní pochybností. - Bertrand Russell

Hranice môjho jazyka znamenajú hranice môjho sveta. - Ludwig Wittgenstein

V poslednej Wittgenstein prezentuje svoje chápanie jazyka a sveta. Zhrňa význam komunikácie a reprezentácie reality a môže byť spúšťačom k hlbšiemu pochopeniu spôsobu, akým si vytvárame obraz sveta, ktorý nás obklopuje.

Irónia je filozofický nástroj, v ktorom je vyjadrenie vlastného významu opačné alebo sarkastické a provokatívne. Použitím jazyka, ktorý zvyčajne znamená opak, môže mať irónia veľký vplyv na publikum. Irónia je typická pre humorný či dôrazný efekt, ale aj ako nástroj na hlbšie pochopenie témy a opustenie tradičných či povrchných predstáv o svete. Ak by bol napríklad chladný, daždivý sivý deň, mohli by ste povedať: „Aký je to krásny deň!“ a byť vtipní, ale môžete tiež ironizovať niečí názor a povzbudiť ho, aby pochopil svoj pohľad a svoje chyby.

Problém univerzálnej pravdy a určitého poznania?

Sokrates používal iróniu ako dialektický nástroj na skúmanie pravdy. Svoje študentstvo nútil „zrodiť“ pravdu pomocou filozofického myslenia. So zmätkom ich povzbudil, aby sa viac zaoberali ich voľnými argumentmi a zistili, že ich presvedčenie je falošné alebo chýba. Urobil to preto, aby jeho študentstvo pochopilo ako málo skutočne vedia o svete a aké sú vedomosti krehké. Výsledky ich filozofického cvičenia narúšajú mylné predstavy a stereotypy. Ľudia môžu mať celý život mylnú predstavu o niečom, čo nie je pravda. Niekedy je ťažké si byť niečím istý, existuje rozdiel medzi názorom a pravdou a vždy sa musíme orientovať na pravdu a skutočný význam za všetkým. Univerzálne pravdy sú niektoré fakty, ktoré sú všeobecne akceptované a nemôžu sa v priebehu času ani za žiadnych okolností meniť. Isté poznanie je niečo, o čom všetci veríme, že je pravdivé a na čom staviame všetky ostatné presvedčenia o svete. Všeobecné fakty o realite sú kľúčové pre ďalšie pochopenie sveta okolo nás. V súčasnosti je naša realita

digitálna a náš svet sa odráža na internete. Sociálne médiá môžu byť veľkou arénou pre stret mnohých rôznych názorov, čo nie je vôbec zlé, ale je to aj miesto dezinformácií. Najväčší problém, ktorému dnes čelíme, je, čomu máme veriť a ako si byť istý niečím, čomu čelíme online, a aforizmy a irónia nám môžu pomôcť vyrovnať sa s nedorozumeniami a vyzvať nás, aby sme uvažovali filozoficky a inšpirovať k tomu aj ostatných.

Ako môže irónia a aforizmy viesť k lepšej argumentácii a lepšiemu pochopeniu našej reality?

Niektoré z najstarších filozofických textov z tradícií na celom svete používali aforistický štýl, pretože aforizmus môže vytvoriť náročné a provokatívne filozofické vyhlásenie, ktoré spochybňuje našu myseľ a núti nás premýšľať hlbšie. Povaha aforizmu je nedogmatická a otvára cvičisko výkladov a diskusií na akúkoľvek tému. Aforizmy nám môžu ponúknuť hypotézu, z ktorej vyvodzujeme závery alebo ktorouj pochybujeme o svete, ktorý nás obklopuje. Ironizáciou niekoho názoru alebo niektorých povrchných presvedčení môžeme vyzvať svojich priateľov/ky a dokonca aj seba samých na vyšší rád myslenia a na rozvoj našej logickej argumentácie. Irónia vyzýva ľudí, aby hľadali skrytý význam a skutočne pochopili konceptualitu našej reality. Preto irónia vyžaduje interpretáciu, vedie nás k tomu, aby sme verili a uznávali za pravdivé nie to, čo je vyjadrené, ale to, čo je myslené. Existuje malý počet faktov o našej realite, ktorými si môžeme byť stopercentne istí a je dôležité vedieť, či sa môžeme spoľahnúť na niečo, s čím sa stretávame na internete alebo v reálnom živote. To neznamená, že žijeme vo falošnom svete alebo že musíme ironizovať každý druh názoru či výroku, ale musíme sa navzájom povzbudzovať k hlbšiemu pochopeniu sveta, aby sme sa mohli správne rozhodovať a podľa toho konať. Ďalším spôsobom, ako môžeme použiť iróniu a zmeniť svoje digitálne prostredie, je odhaľovanie rozporov a pokrytectva nášho online správania. Napríklad často tvrdíme, že si ceníme súkromie a bezpečnosť, no zároveň dobrovoľne zdieľame naše osobné informácie na platformách sociálnych médií. Použitím irónie pouk, aby sme poukázali na tieto rozpory môžeme povzbudiť ľudí, aby premýšľali o svojom správaní a prehodnotili svoje hodnoty a priority.

Aporia

Čo je aporia?

Aporia je filozofická hádanka alebo pochybnosť bez jasnej odpovede. Ak sú pochybnosti alebo neistota skutočné, môže to signalizovať skutočnú dilemu a povzbudiť publikum, aby premýšľalo o rôznych možnostiach riešenia. Často zahŕňa nejaký druh logického rozporu, ktorý je prekážkou porozumenia. Môže byť vytvorená ako vyhlásenie alebo ako otázka. V rétorike je to verbálne vyjadrenie skutočnej neistoty o nejakej téme a používa sa ako nástroj medzilidskej komunikácie. Na druhej strane, keď rečníci/ky len predstierajú, že sú neistí, môžu pomocou apórií upútať pozornosť poslucháčov a zapojiť ich do eliminácie pochybností sami. Hlavným účelom apórie je zapojiť publikum (jednotlivca) do myšlienkových procesov, ktoré chce rečník/čka osloviť. Rečník/čka by mohol/a predstierať, že niečo samozrejmé nevie, alebo niečo hlúpo spochybňovať a vyprovokovať poslucháčov/ky, aby sa zamysleli nad tým, čo sa hovorí.

*Príklad apórie: Koľko ciest musí človek prejsť, kým ho nazvete človekom? (Bob Dylan, *Blowing in the Wind*)*

Súčasný problém online obťažovania

Palestínčania sú ako krokodíly; čím viac im dáte mäsa, tým chcú viac.

- Ehud Barak, predseda vlády Izraela, 28. augusta 2000.

Jedným z konkrétnych problémov, ktorým ľudia čelia v digitálnom prostredí, je problém online obťažovania a nenávistných prejavov, ale nenávistné prejavy tu boli vždy. Online obťažovanie môže mať mnoho podôb, vrátane kyberšikany, trollingu a cieleného obťažovania na základe rasy, pohlavia, náboženstva alebo iných charakteristík osoby. Anonymita a vzdialenosť internetu môžu povzbudiť ľudí, aby hovorili veci, ktoré by osobne nikdy nepovedali, a to môže viesť k toxickému online prostrediu, kde sa jednotlivci cítia ohrození alebo nebezpeční. Nenávistné prejavy môžu byť všadeprítomné aj v online priestoroch, pričom jednotlivci využívajú anonymitu internetu na šírenie škodlivého a hanlivého jazyka. Vplyv online obťažovania a nenávistných prejavov môže byť významný. Cieľoví jednotlivci môžu pociťovať stres, úzkosť, depresiu a iné problémy duševného zdravia. To sa môže preniesť aj do ich offline životov, čo ovplyvní ich vzťahy a ich schopnosť fungovať v práci alebo v škole. V niektorých prípadoch môže online obťažovanie a nenávistné prejavy viesť aj k fyzickému ublíženiu. Vlády a online platformy sa pokúsili vyriešiť tento problém implementáciou zákonov a politík na zákaz nenávistných prejavov a online obťažovania. Presadzovanie však môže byť ťažké a mnohí jednotlivci sa naďalej zapájajú do tohto správania. Niektorí navyše tvrdia, že tieto opatrenia môžu porušovať slobodu prejavu a právo vyjadrovať kontroverzné názory. Otázkou teda je, ako môže jeden rétorický a filozofický nástroj povzbudiť mladých ľudí, aby zmenili svoje správanie, aby boli otvorejší voči ostatným a vybudovali si ústretovú a spolupracujúcu online komunitu.

Ako môže aporia pomôcť s online obťažovaním a povzbudiť nás, aby sme prijali rôzne perspektívy?

Zo spisov jeho študenta Platóna môžeme povedať, že Sokrates veľmi rád využíval apóriu vo svojich filozofických činnostiach. Aporia spôsobuje neistotu a núti publikum objaviť istotu prostredníctvom rečnickeho aktu. Hlavným cieľom je umožniť poslucháčom analyzovať situáciu, do ktorej sa zapájajú, a vyniesť určitý úsudok. Tu je jedna slávna filozofická apória, ktorá je postavená ako paradox:

Menónov paradox: V Platónovom dialógu „Menón“ Sokrates a Menón diskutujú o povahe poznania. Sokrates sa pýta Menóna, či sa vedomosti dajú naučiť, no dospejú k paradoxu, keď si uvedomia, že ak niečo viete, nemusíte sa to učiť, a ak to neviete, pri učení to nespoznáte. To vedie k stavu apórie, keď si nie sú istí, či sa vedomosti môžu učiť alebo nie.

Aj v hre Hamlet od Williama Shakespeara môžeme nájsť skvelý príklad apórie v slávnej vete „byť či nebyť, to je otázka“. Paradoxy a pochybnosti písané ako apória môžu podnietiť hlboké a konštruktívne myslenie o niečom a môžu viesť k zmene našich presvedčení a zlých predpokladov o niekom. Jedným zo spôsobov, ako by apória mohla pomôcť pri riešení tohto problému, je spochybnenie predpokladov, ktoré sú základom online obťažovania a nenávistných prejavov. Aporia povzbudzuje jednotlivcov, aby spochybňovali svoje vlastné presvedčenia a predpoklady a aby zvažili alternatívne perspektívy a názory. Jednotlivci si tak môžu uvedomiť, že ich činy a slová sú škodlivé a že prispievajú k toxickému online prostrediu.

Predstavte si napríklad osobu, ktorá sa často zapája do online obťažovania a nenávistných prejavov zameraných na jednotlivcov určitej rasy. Ak sa niekto dostane do konfliktu s obťažovateľom tým, že jeho správanie ironizuje apóriou, obťažovateľ sa môže hanbiť alebo svoje správanie prehodnotiť. Prostredníctvom apórie alebo niektorých ironických paradoxov môže táto osoba prísť na to, že jej činy nie sú založené na logickom zdôvodnení alebo dôkazoch, ale skôr na hlboko zakorenenej zaujatosti či predsudku, ktorý ju robí hlúpou. Môžu tiež vidieť, aké škody spôsobujú ich slová a činy jednotlivcom a online komunite ako celku, alebo sa môžu cítiť ako zosmiešňovaní. Aporia môže byť účinným nástrojom na vyvolanie diskusie a debaty o konkrétnom probléme (rasa, pohlavie, sociálne postavenie atď.). Vyjadrením pochybností alebo zmätku môže podnietiť ostatných, aby zdieľali svoje vlastné myšlienky a nápady, čo vedie k väčšej spolupráci a inkluzívnosti v online komunite. Môže sa použiť aj na vyjadrenie zložitosti problému a rôznych perspektív, ktoré okolo neho existujú. To môže ľuďom pomôcť pochopiť a vcítiť sa do iných, ktorí môžu mať odlišné skúsenosti alebo názory, čo vedie ku konštruktívnejším a súcitnejším interakciám online.

Analógia

Čo je analógia?

Vo všeobecnosti pod analógiou rozumieme príbuznosť alebo presnejšie podobnosť. Termín analógia je odvodený z gréckeho *ana logon* ako správny pomer alebo korešpondencia vzťahov alebo z latinského *proportio*. S pojmom analógia sa asi najčastejšie stretávame v metodológii vedy, prípadne v teórii modelovania, v sémantike či logike. V súčasnosti však tento koncept využíva aj teória symbolov alebo epistemológia tematizujúca teórie poznania založené na podobnosti alebo porovnávaní.

Vo všeobecnosti rozlišujeme dva druhy analógie:

1. Formálna analógia založená na zhode medzi prvkami modelu a prvkami modelovaného systému.
2. Materiálová analógia, ktorá tiež predpokladá materiálnu podobnosť medzi modelovaným systémom a jeho kópiou.

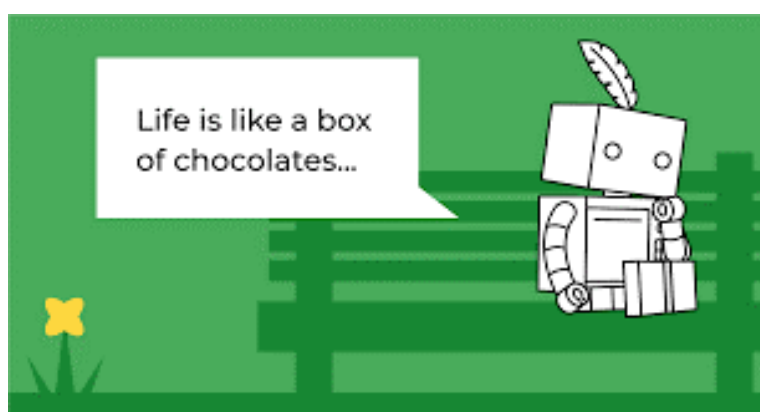
Oba typy analógií predpokladajú štrukturálnu podobnosť medzi modelovaným systémom a modelom, ale pracujú aj s rozdielmi medzi nimi.

Analogické uvažovanie spolu s induktívnym a deduktívnym uvažovaním tvoria základné formy uvažovania. Zatiaľ čo induktívne a deduktívne uvažovanie zostáva v oblasti už známeho poznania, analogické uvažovanie presahuje už existujúce poznatky a práve jeho heuristická kvalita z neho robí neoddeliteľnú súčasť vedeckého objavovania. V analogickom myslení vychádzame z existujúcich poznatkov podobne ako induktívne myslenie, ale kým induktívne myslenie smeruje k všeobecnému záveru, analogické uvažovanie smeruje k rozpoznaní nového prvku (Jurásová 2012). Kognitívna psychológia tiež intenzívne pracuje s analógiou a analyzuje potenciál analógie pri riešení problémov.

Barsalou (1992) uvádza nasledujúci príklad analogického riešenia problémov:

“...niekto, kto v komplexe nejaký čas pracoval, by vám mohol jednoducho vysvetliť, že rozloženie je analogické s hviezdicou. Po vypočutí tejto analógie by ste mohli preniesť poznatky o hviezdici do kancelárskeho komplexu. Preto by ste vedeli, že hviezdica má kruhové telo s piatimi nohami, ktoré z neho radiálne a symetricky vyčnievajú, by viedlo k presvedčeniu, že kancelársky komplex obsahuje stredové kruhové telo s piatimi skosenými budovami, ktoré sa z neho radiálne symetricky rozprestierajú.” (str. 110)

Z uvedeného je zrejmé, že všetci, nielen vedci/kyne, sa s analógiou stretávame alebo s ňou pracujeme každý deň. Rovnako ako vedci/kyne musia byť opatrní pri uvažovaní o dvoch systémoch ako o analogických, musíme byť opatrní aj my. Predpokladajme, že sme v minulosti zažili niekoľko rozchodov kvôli partnerovej nevere. Na základe týchto skúseností sme vytvorili akýsi „katalóg“ červených vlajok. Začali sme nový vzťah a partner/ka sa rýchlo ospravedlnil/a, že sa necíti dobre a ak sme sa nehnevali, navrhol/a preložiť večeru na iný deň. Uvedomili sme si, že toto je jeden z varovných signálov. Stačí však jeden ukazovateľ na to, aby sme tento vzťah považovali za analogický s predchádzajúcimi a podľa toho konali? Zjavne nie.

Problém falošnej analógie

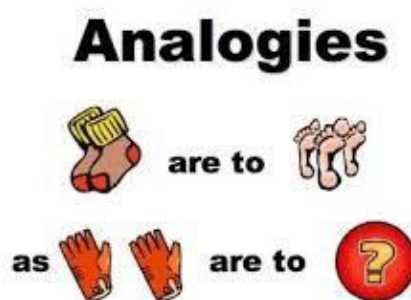
Ako sme videli, analógie môžu byť veľmi užitočné pri riešení problémov. Tak ako však majú svoje výhody, majú aj svoje úskalía, na ktoré netreba zabúdať. Analógie vám môžu pomôcť získať predchádzajúce znalosti, stimulovať kreativitu, zjednodušiť zložitosť, efektívne komunikovať a nájsť spojenia alebo vzorce. Na druhej strane však analógie môžu byť zavádzajúce, nepresné, neúplné alebo neobjektívne, ako sme sa snažili ukázať v predchádzajúcom príklade s partnerskými vzťahmi. Preto je potrebné dbať na to, aby analógie, ktoré používame, boli overené, prispôbené alebo spresnené tak, aby zodpovedali problému a jeho kontextu. V opačnom prípade, namiesto toho, aby nám pomohla buď nájsť riešenie problému alebo objaviť niečo nové, nás analógia môže zviest z omylu.

Často môžeme naraziť alebo prepadnúť takzvanému falošnému prirovnaniu. Falošná analógia je argument založený na zavádzajúcom, povrchnom alebo nepravdepodobnom porovnaní. Tiež známy ako chybná analógia, slabá analógia, falošné porovnanie, metafora ako argument a analogický omyl. Analogický omyl pozostáva z predpokladu, že veci, ktoré sú podobné v jednom ohľade, musia byť podobné aj v iných. Porovnáva teda na základe toho, čo je známe, a predpokladá, že neznáme časti sú tiež podobné (Pirie 2015). Analógie sa tak stávajú falošnými alebo chybnými, ak sú preexponované, nepresvedčivé (Nordquist 2023) alebo extrémne trivializujúce až zavádzajúce, ako napríklad tvrdenie, že „očkovať sa je ako byť nútený nosiť žltú hviezdu“.

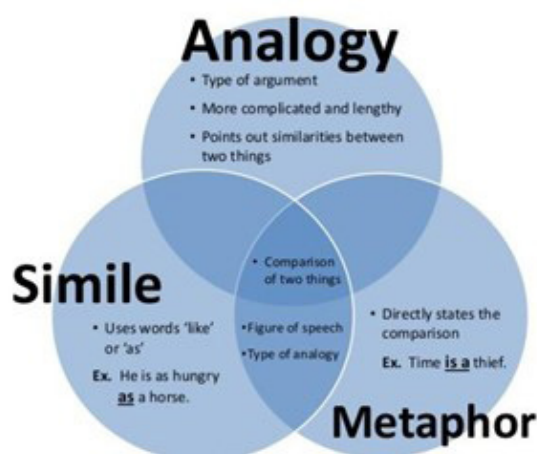
Ďalším príkladom môžu byť výroky ako „Vo vzťahu k počítačovému vírusu a biologickému vírusu je hacker/ka to isté ako lekár/ka. Tak ako lekár/ka dokáže vyliečiť chorobu človeka, hacker/ka dokáže vyliečiť počítačový vírus.“ V tomto príklade falošná analógia spočíva v prirovnaní hackera/ky k lekárovi/ke na základe predpokladu, že obaja/obe môžu niečo „vyliečiť“. Zatiaľ čo existuje povrchná podobnosť v myšlienke liečenia, analógia prehlíada zásadné rozdiely. Lekár/ka má lekárske vzdelanie a etické úvahy pri liečbe chorôb, zatiaľ čo hacker/ka sa môže zapojiť do nepovolených aktivít a potenciálne nezákonných akcií.

Ako nám môže analógia pomôcť vyriešiť problémy digitálneho sveta?

Viacrát sme spomenuli, že digitálny svet je vysoko komplexný systém, ktorý ešte stále nepoznáme vo všetkých jeho aspektoch. Technická stránka vecí je jedna vec, no digitálny svet ako fenomén, ktorý nepochybne významným spôsobom transformuje svet ľudí a našu spoločnosť, je vec druhá. Vzhľadom na to to môže byť a je pre nás ťažké pochopiť. Ale práve tu nám môže pomôcť dobrá analógia. Vo všeobecnosti sa môžeme stretnúť s niekoľkými ustálenými analógiami, ktorých cieľom je uľahčiť nám pochopenie zložitého systému: „Cloud computing je ako knižnica, nie kníhkupectvo. Je to jednoduchý spôsob, ako získať prístup ku každej knihe na planéte bez toho, aby ste ich museli všetky vlastniť.“ Alebo „Blockchain je ako obrovský bankový trezor s rolkami bezpečnostných schránok. Každá bezpečnostná schránka má presklené čelo, aby každý videl obsah schránky. Keď niekto otvorí novú bezpečnostnú schránku, dostane kľúč, ktorý je pre schránku jedinečný. Vytvorením kópie kľúča nedochádza k duplikácii obsahu škatule. Mať kľúč neznamená, že vlastníte škatuľu, len obsah v nej.“ (Chin 2018).

Špecifickým typom analógie je metafora. Pracujeme s ňou aj pri našom úsilí porozumieť napríklad internetu. Ústrednou metaforou, s ktorou v tomto smere pracujeme, je oblak ako globálny systém „s veľkou silou a potenciálom, ktorý si zachováva auru niečoho transcendentného, niečoho, čo je takmer nemožné pochopiť“. (Bridle, 2021, s. 18) Táto metafora však nie je najvýstižnejšia: "Oblak nie je niečo abstraktné, amorfné, ba ani neviditeľné; stačí vedieť, kam sa pozeráť. Nie je to magické miesto za hranicami sedem hôr v utopickom kráľovstve, ktoré je vytvorené z vodnej pary a rádiových vln. Ide o fyzickú infraštruktúru pozostávajúcu z telefónnych káblov na dne oceánu a obrovských skladov s počítačmi naskladanými až po strop, ktoré spotrebúvajú obrovské množstvo vody a energie a majú svoj vlastný štát a zákonnú jurisdikciu". (Bridle, 2021, s. 19) Vidíme teda, že neadekvátna metafora môže viesť k chybnému mysleniu o technológii a prehliadaniu určitých kľúčových aspektov, čo v konečnom dôsledku výrazne skresľuje naše myslenie..

Ak však prirovnanie pochopíme správne, môže nám pomôcť pochopiť zložité javy alebo udalosti. Dobre sformulovaná analógia nám môže pomôcť objaviť a formulovať nové poznatky a môže nám pomôcť aj v každodenných rozhodovacích procesoch. Nezabúdajme však porovnávať veci, ktoré sú porovnateľné. Samozrejme, porovnávame dve rôzne veci, takže sa budú v niektorých smeroch očividne líšiť, ale ich kľúčové podobnosti by mali byť zrejmé a zastúpené v niekoľkých črtách

Ockhamova britva

Čo je Ockhamova britva?

William z Ockhamu je známy mysliteľ stredoveku (koniec 13.-14. storočia). Je známy najmä myšlienkou ekonómie myslenia – Ockhamovou britvou (niekedy aj Occamovou britvou). Hoci sa tento výraz používa až od 19. storočia najmä vďaka matematikovi Williamovi Rowanovi Hamiltonovi. (Kaye, 2023)

Takzvaná Ockhamova britva (OB) sa často interpretuje ako rada, aby sa entity nerozmnožovali nad rámec nevyhnutnosti a pomerne často súvisí s princípmi súčasnej vedy. Zároveň je zaujímavé, že fyzik Stephen Hawking v knihe Stručná história času pripisuje svoj objav kvantovej mechaniky aj Ockhamovej britve. (Kaye, 2023)

Jednoducho povedané, Ockhamova britva je rada, ako uprednostniť vysvetlenie určitej udalosti, ktoré je založené na menšom množstve predpokladov ako súhlasného vysvetlenia alebo vysvetlení. Napríklad, ak máme vysvetliť určité denné udalosti, nepotrebujeme používať extra nadprirodzené sily alebo entity, keď ich vieme vysvetliť jednoducho. Napríklad zmeškáte autobus a dá sa to jednoducho vysvetliť tým, že ste prišli na zastávku neskoro a nie preto, že vás niekto začaroval a cestu vám skrížila čierna mačka. Môže sa zdať, že je to v súlade aj so zdravým rozumom.

Niektorí kriticky uvažujúci čitateľ/ka si však môžu položiť otázku, či princíp jednoduchosti môže skutočne zaručiť pravdu. Samozrejme, môžeme nájsť príklady, kedy môže byť zložitejšie vysvetlenie bližšie k pravde. Predstavte si napríklad, že vaše auto je pokazené. „Na vašom aute môže byť pokazený plynomer alebo prázdna nádrž môže byť len jednou z viacerých vecí, ktoré na aute nie sú v poriadku. V odpovedi na túto námietku by sa dalo poukázať na to, že princíp jednoduchosti nám nehovorí, ktorá teória je pravdivá, ale len ktorá teória je pravdivejšia. Navyše, ak existuje nejaký iný znak poškodenia, ako napríklad blikajúci ukazovateľ oleja, potom je potrebné vysvetliť ďalšiu skutočnosť, ktorá zasluhuje ďalšiu hypotézu.“ (Kyle, 2023)

Zábavným faktom je, že Ockham sám v skutočnosti nebol taký extrémne radikálny, ako sa niekedy interpretuje, pri popieraní existencie určitých entít, ktoré sú nadbytočné, v najlepšom prípade nám „dovoľuje zdržať sa ich predpokladania, ak neexistujú známe presvedčivé dôvody, prečo tak urobiť“. (Spade, 2019)

Takzvaná Ockhamova britva sa vo filozofii používa na odstránenie určitých metafyzických teórií, najmä tých, ktoré môžu zahŕňať nadbytočné vysvetlenia. Napríklad materialisti môžu použiť britvu proti dualistom vo filozofii mysle, pretože tvrdia, že existuje nadbytočná ontologická kategória, ktorá nie je potrebná na jej vysvetlenie. Podobne „nominalisti v prípade abstraktných

objektov môžu použiť OB proti svojim platonistickým oponentom, čím ich prinúti zaviazat sa k nespočetne rozsiahlej oblasti abstraktných matematických entít“.

Ako uvádza Spade: „Zdá sa, že cieľom apelovania na jednoduchosť v takýchto kontextoch je skôr presun dôkazného bremena a menej úplné vyvrátenie menej jednoduchej teórie.“ (Spade, 2019)

Čo môže byť zaujímavé, vzhľadom na vyššie uvedené použitie OB, je opäť samotný Ockham, ktorý sa prikláňa k tvrdeniu, že „jediná skutočne potrebná entita je Boh; všetko ostatné, celé stvorenie, je radikálne podmienené skrz naskrz. Ockham skrátka neakceptuje princíp dostatočného rozumu.“ (Spade, 2019) Otvorenou otázkou však zostáva, či nie je zbytočná aj idea Boha.

Ako už bolo spomenuté vyššie, popularita OB pretrváva aj v 20. storočí a má čo ponúknuť aj v súčasnosti. Za zmienku stojí napríklad Karl Popper, ktorý vysvetľuje prospešnosť myšlienky jednoduchosti a tvrdí, že nemusí stáť na príťažlivosti pre prax či estetiku. Ponúka myšlienku falzifikovateľnosti a tvrdí, že uprednostňujeme jednoduchšie teórie pred zložitejšími, „pretože ich empirický obsah je väčší; a pretože sú lepšie testovateľné“. (Swinburne, 1997) Zhrnutím Popperovej myšlienky sa dá povedať, že „jednoduchá teória sa vzťahuje na viac prípadov ako zložitejšia, a preto je ľahšie falzifikovateľná. Je to opäť porovnanie jednoduchej teórie so zložitejšou teóriou, kde obe vysvetľujú údaje rovnako dobre“. (Spade, 2019)

Ak to zhrnieme tak, ako sme mohli vidieť Ockhamova britva, v jej jednoduchej podobe, chápanej ako hľadanie racionálnej jednoduchosti pri vysvetľovaní udalostí, napriek jej rôznorodosti interpretácie, má svoj potenciál pre súčasnú spoločnosť.

Problém konšpiračných teórií a hoaxov v digitálnej sfére

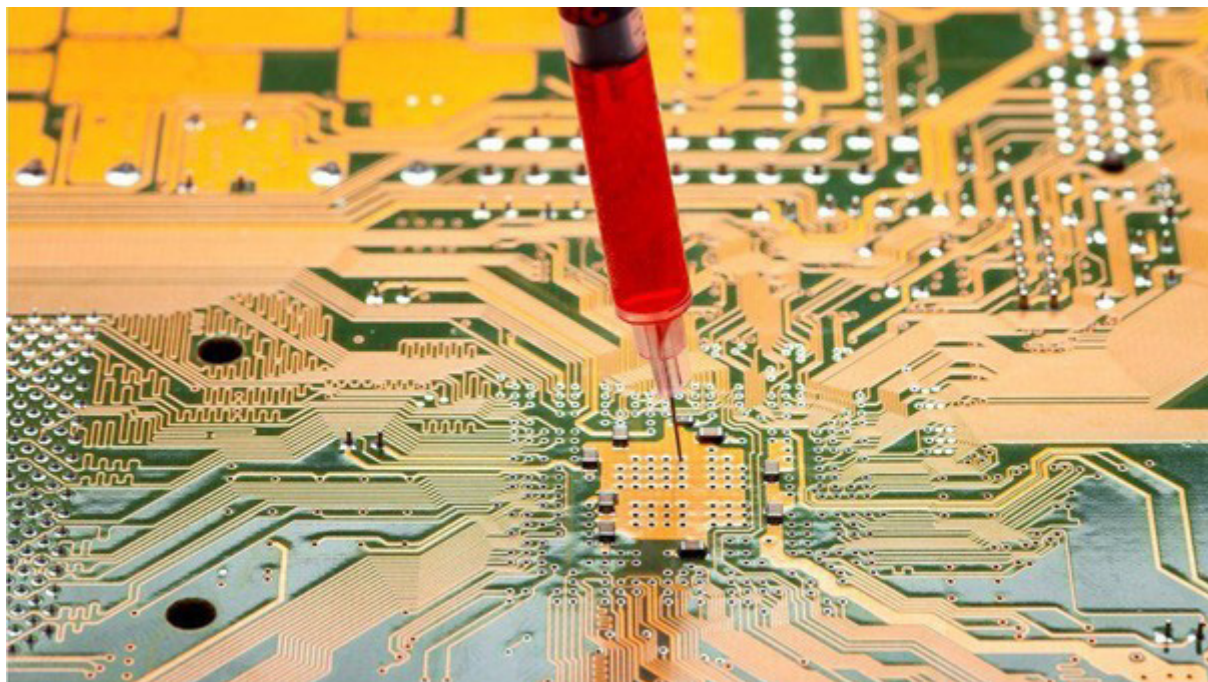
Digitálne prostredie nám ponúka potenciál takmer neobmedzeného zdieľania rôznych nápadov. Môžeme sa stretnúť s mnohými príkladmi zložitých konšpiračných teórií a kreatívnych podvodov, ako je dávanie mikročipov ľuďom prostredníctvom vakcín, aby mohli byť sledovaní a kontrolovaní organizované miliardármi, ako sú Bill Gates a George Soros atď. Tiež teória plochej Zeme, ktorá sa opiera o rôzne nápady ako je guľatnosť Zeme falšovaná vládami a to, ako Zem skutočne vyzerá plocho a možno ju dokonca držia veľké stvorenia, alebo obrovský oceán okolo. Tiež rôzne teórie chemtrails, ktoré z lietadiel robia zdroj jedu prenášaného na občanov, aby boli úmyselne chorí a ľahko manipulovateľní vládami a bohatými.

Ako nám pochopenie Ockhamovej britvy môže pomôcť vysporiadať sa s konšpiračnými teóriami a hoaxmi v digitálnej sfére?

V digitálnej sfére vidíme potenciál Ockhamovej britvy v hľadaní jednoduchých riešení bez zbytočných dodatkov k vysvetleniam, kde je možné tieto problémy vnímať so zbytočnými prvkami pridávanými do vysvetľovania napríklad v online diskusiách, fórach atď.

Myšlienka dávať ľuďom mikročipy prostredníctvom vakcín, aby mohli byť monitorovaní a kontrolovaní miliardármi ako Soros a Bill Gates namiesto jednoduchšieho vysvetľovania očkovania pre medicínske výhody, je jedným z nápadov, ku ktorému je možné pristupovať s Ockhamovou britvou, ktorá by bola za druhé z týchto dvoch vysvetlení. Podobne by teória plochej Zeme mohla byť zrušená aj pomocou OB, ktorá by mohla povedať, že jednoduchšie vysvetlenie guľatosti Zeme na základe fyziky sa zdá byť vierohodnejšie ako príbeh, ktorý pridáva slony, vládne lži atď. Tiež jednoduchým vysvetlením voči chemtrails je, že motory lietadiel produkujú exhaláty.

Je však zaujímavé spomenúť, že napríklad Ockhamova žiletka má svoje uplatnenie aj v iných aspektoch digitálneho sveta: „Pri vývoji softvéru pravidlo najmenšej sily tvrdí, že správny programovací jazyk je ten, ktorý je najjednoduchší a aj riešenie cieleného softvérového problému.“ Ktoré ilustrujú ďalšie použitia modifikovanej OB v digitálnej sfére. (Wikipedia – Occamova žiletka, 2023)

Povesti o očkovaní odhalené: mikročipy, „zmenená DNA“ a ďalšie – BBC News

Vysvetlenie a typy vysvetlení

Aké je vysvetlenie a aké typy vysvetlení poznáme?

Vysvetlenie je konštatovanie podstatných okolností alebo príčin niečoho, čo pre nás nie je dostatočne jasné alebo zrozumiteľné. Vysvetľovanie teda robí javy alebo veci pre nás jasnejšími, zrozumiteľnejšími. Je to jeden z našich základných spôsobov spoznávania sveta. Poznáme rôzne druhy vysvetlení ako vedecké vysvetlenie, deduktívno - nomologické vysvetlenie, genetické vysvetlenie, historické vysvetlenie, induktívne alebo pravdepodobnostné vysvetlenie, pragmatické vysvetlenie.

Vedecké vysvetľovanie je nevyhnutným prostriedkom na napredovanie vedeckého poznania. Prostredníctvom vedeckého vysvetľovania systematizujeme vedecké poznatky. Inými slovami, keď niečo vysvetľujeme vedecky, priradujeme to, čo je vysvetlené (explanandum), k tomu, čím vysvetľujeme (explanans). Ukazujeme tak, že explanandum postupuje podľa niektorých všeobecných zákonitostí. Ak poznáme tieto počiatočné podmienky, potom hľadáme vhodné teórie alebo všeobecné zákonitosti k nášmu výkladu, či už známemu alebo novo formulovanému. Za základnú formu vedeckého vysvetlenia považujeme deduktívne nomologické vysvetlenie. V ňom je vzťah medzi explanans a explanandum logickou dedukciou. Z výkladov obsahujúcich všeobecné zákony napr. $Z_1, Z_2, Z_3...Z_n$ a špecifické podmienky $a_1, a_2...a_n$ dostaneme logickou dedukciou výklad E . Takéto explanandum je logicky odvoditeľné z premisy explanans. Premisy explanans obsahujú všeobecné zákonitosti, aspoň niektoré premisy majú empirický obsah, vety v explanans sú vecne správne. Všetky tieto podmienky sa súhrnne nazývajú podmienky primeranosti explananda. Hempel a Oppenheim uvádzajú príklad, keď chceme vysvetliť prečo sa zdá, že časť vesla, ktorá je ponorená vo vode, sa láme smerom nahor vo vzťahu k jeho časti nad hladinou. Premisy argumentu na vysvetlenie tohto javu budú zahŕňať tak tvrdenia o zákone lomu svetla a zákon, že voda je opticky hustejšie médium ako vzduch, ako aj tvrdenia o skutočnosti, že veslo je plochý kus dreva a že niektorá časť z toho je ponorená

vo vode. Otázka, prečo k javu došlo, je teda otázkou, podľa akých zákonitostí a v dôsledku uvedomenia si akých podmienok k javu došlo (Jastrzemska 2004).

Ďalším typom vedeckého vysvetlenia je genetické vysvetlenie (nie v biologickom zmysle). Pri tomto type vysvetlenia tvorí explanandum posledný článok v rade jednotlivých vysvetlení. Môže mať kauzálnu-genetickú formu alebo štatisticko-genetickú formu. Špecifickým prípadom je historické vysvetlenie ako sme spomínali v úvode. Pri tomto type vysvetlenia explanans aspoň jedného predchádzajúceho člena ešte vyžadujú dodatočné informácie, ktoré však nemusia byť predmetom samotného vysvetlenia. Príkladom môže byť pokus vysvetliť napríklad v súčasnosti globálne narastajúci stupeň polarizácie spoločnosti z pozície napríklad sociologického výskumu. Aby sme to objasnili, budeme potrebovať aj informácie, ktoré ako také nie sú predmetom nášho skúmania.

Spomenuli sme aj pragmatické vysvetlenie. Pri tomto type vysvetlenia sa určité pojmy a tvrdenia relativizujú na určitý druh osôb, ktoré sa od seba líšia v určitých aspektoch, ako je vzdelanie. Tento typ vysvetľovania má predovšetkým didaktický význam. Z tohto hľadiska je minimálnou podmienkou tohto vysvetlenia zrozumiteľnosť, ale aj v tomto prípade predpokladáme, že vysvetľovatelia uvádzajú aspoň jednu dostatočnú podmienku na vysvetlenie. Tento typ vysvetľovania využívajú vo svojej pedagogickej praxi učitelia/ky, autori/ky učebníc, ale aj všetci rodičia odpovedajúci na večnú detskú otázku „Prečo?“.

Ďalším typom vysvetlenia je takzvané pravdepodobnostné alebo induktívne alebo štatistické vysvetlenie. Pri tomto type vysvetlenia je explanandum odvodené od explanans len s určitým stupňom pravdepodobnosti. Podľa toho, ako uvažujeme o pravdepodobnosti, potom rozlišujeme štatistické vysvetlenia – v ktorých sa pravdepodobnosť interpretuje ako relatívna frekvencia: ak udalosť typu B má určitú pravdepodobnosť rovnajúcu sa p za podmienok C, a ak udalosť d je typu C, potom udalosť d je typu B s pravdepodobnosťou p . Ďalším typom pravdepodobnostného vysvetlenia je induktívne vysvetlenie.

Pravdepodobnosť je v nej interpretovaná ako kvantitatívny logický vzťah medzi určitými vetami, ktorých sila je vyjadrená takzvaným stupňom potvrdenia alebo overenia. Hypotéza je teda pravdepodobná na základe nejakého empirického pozorovania. Napríklad, ak sme doteraz vždy v jesennom období pozorovali iba labute na neďalekej susednej rieke, je pravdepodobné, že vták, ktorého tam túto jeseň vidím, je pravdepodobne do istej miery v súlade s predchádzajúcimi empirickými zisteniami labuť.

Problémy s vysvetlením

Vysvetľovanie a jeho rôzne formy sú v konečnom dôsledku dôležitou pomôckou pre našu adaptáciu na svet okolo nás. Pomáhajú nám robiť správne zovšeobecnenia, ktoré konsolidujú poznatky do princípov a teórií, alebo nám pomáhajú vytvárať nové teórie. Ako sme však už videli v predchádzajúcej časti o vysvetľovaní a jeho rôznych druhoch, podať dobré vysvetlenie nie je úplne jednoduché. Stačí, ak nedodržíme takzvané podmienky primeranosti vysvetlenia a naše úsilie vyjde nazmar. Ale nielen márnosť, ale práve naopak, môžeme sa dopustiť chyby, ktorá, ak nie je vedeckou komunitou dostatočne spätne podložená, môže spôsobiť vážne skreslenie výskumu na túto tému.

Pozrime sa teraz v krátkosti na to, čo by sme mali mať na pamäti pri pokuse o dobré vysvetlenie javu, udalosti alebo skutočnosti, napríklad z pozície učiteľa/ky:

- Dobré vysvetlenie je testovateľné alebo vyvrátiteľné. Môžete spraviť experiment v reálnom svete a zistiť, či je pravdivé alebo nie.
- Nájdite podstatu svojej správy – a dbajte na jednoduchosť.
- Konkretizujte.
- Použite analógie.
- Použite príklady.
- Rozprávajte príbehy.
- Dbajte na dôveryhodnosť – správne obsah prispôbte (Burns 2018).

Digitálny svet je pre nás v mnohých svojich aspektoch neprebádaným územím. Lepšie povedané, vieme vysvetliť jeho technické parametre a technické parametre jeho použitia, ale nedokážeme vysvetliť všetky jeho súvislosti a jeho vplyvy na ľudský svet. Nevieme presne, ako digitálny svet ovplyvňuje proces vytvárania identity svojich používateľov/iek, nevieme presne, prečo sú ľudia naklonení veriť všetkému, čo nájdú online, nevieme, prečo je online svet pre niektorých príťažlivejší než offline žitá realita. Možno nie všetky spomenuté veci dostatočne vysvetlíme, no namiesto toho je dôležitejšie im porozumieť.

Ako nám môže vysvetlenie a jeho rôzne typy pomôcť vyriešiť problémy digitálneho sveta?

V tomto smere považujeme za dôležité dva aspekty. Po prvé, je nevyhnutné, aby bol akýkoľvek pokrok vo vedeckom poznaní digitálneho sveta založený na prísnych vedeckých vysvetleniach, ktoré spĺňajú podmienky primeraného vysvetlenia. Je samozrejmé, že rôzne javy vysvetľujeme prostredníctvom rôznych druhov vysvetlení na základe ich primeranosti a použiteľnosti. Po druhé, ako učitelia/ky, rodičia alebo ako ľudia, na ktorých sa deti po celom svete obracajú so svojimi zvedavými otázkami, by sme mali pamätať na to, že žiadna z ich otázok by nemala zostať nezodpovedaná, ale bez odpovede primeranej veku pýtajúceho sa. Naším cieľom je, aby vysvetlenie toho, na čo sa nás pýtajú, bolo „pravdivé“ a zároveň zrozumiteľné tomu, komu je vysvetlenie určené. S týmto vedomím by sme mali postupovať podľa niekoľkých jednoduchých krokov, ktoré sme spomenuli v predchádzajúcej časti tejto kapitoly – byť jasný a jednoznačný, užitočne používať prirovnania a príklady, snažiť sa vytvoriť priestor na overenie našich vysvetlení v praxi atď. pri vysvetľovaní rizikám zverejňovania súkromných fotografií a údajov na sociálnych sieťach stredoškolačkom/čkam ich nezahlcujeme technickými detailmi, ale obraciame sa na presvedčivé príklady z praxe a pod. Uvedomenie si, že vysvetlenie je výsledkom dlhého reťazca poctivej a náročnej vedeckej práce a musí spĺňať niekoľko základných podmienok je dôležitým krokom k pochopeniu toho, ako spoznáваме svet okolo nás. Na tomto základe uvidíme, že veda a vedecké poznatky sú zatiaľ najlepším spôsobom, ako spoznáваме svet a vesmír, a tiež nám pomáha byť napríklad lepšími učiteľmi/kami.

Humeova vidlica

Čo je Humeova vidlica?

Humeova vidlica je filozofický koncept, ktorý zaviedol škótsky filozof David Hume a ktorý tvrdí, že všetky poznatky možno rozdeliť do dvoch kategórií: vzťahy ideí a faktické skutočnosti. Vzťahy ideí sú nevyhnutné pravdy, ktoré možno poznať iba prostredníctvom rozumu, zatiaľ čo faktické skutočnosti sú podmienené pravdy, ktoré možno poznať iba prostredníctvom skúsenosti.

Hume rozvinul tento princíp vo svojom diele „An Inquiry Concerning Human Understanding“, ktoré vyšlo v roku 1748. V tomto diele sa Hume zaoberal pochopením podstaty a limitov ľudského poznania.

Vzťahy ideí sú a priori alebo samozrejmé pravdy, ktoré sú známe iba rozumu, ako sú matematické pravdy. Pre vzťahy myšlienok Hume uvádza príklady, ako sú matematické pravdy, ako je tvrdenie, že $2+2=4$, alebo Pytagorova veta. Tieto sú samozrejmé a nevyžadujú si žiadne empirické dôkazy na preukázanie.

Faktické skutočnosti sú na druhej strane založené na empirických dôkazoch a skúsenostiach a nemusia byť nevyhnutne pravdivé alebo nevyhnutné. K faktickej skutočnosti Hume poskytuje príklady ako slnko vychádzajúce ráno alebo voda vriaca pri 100 stupňoch Celzia. Toto sú fakty, ktoré sa učíme prostredníctvom našich zmyslov a skúseností, a nie sú nevyhnutne pravdivé alebo nevyhnutné. Hume tiež zdôrazňuje, že faktické skutočnosti nemožno nikdy poznať s absolútnou istotou, pretože naše znalosti o nich sú založené na minulých skúsenostiach a indukcii, ktoré nám nemôžu poskytnúť neomylné poznanie.

Hume tiež používa príklad príčiny a následku na ilustráciu svojej myšlienky. Aj keď môžeme pozorovať, že jedna udalosť zrejme nasleduje po druhej, nemôžeme s istotou povedať, že prvá udalosť spôsobila druhú, pretože vzťah medzi príčinou a následkom nie je samozrejmý a nemožno ho poznať iba rozumom. Skôr sa musíme spoliehať na naše minulé skúsenosti a induktívne uvažovanie, aby sme urobili závery o kauzálnych vzťahoch.

Kým faktické skutočnosti sa dajú prepojiť s induktívnym uvažovaním, možno povedať, že ideové vzťahy sa opierajú o deduktívne uvažovanie. Je to preto, že deduktívne uvažovanie vychádza zo všeobecných princípov alebo predpokladov a vyvodzuje závery založené na týchto princípoch alebo predpokladoch, zatiaľ čo induktívne uvažovanie vychádza z konkrétnych pozorovaní a vyvodzuje všeobecné závery založené na týchto pozorovaniach.

Humeova vidlica je dôležitá, pretože naznačuje, že existujú hranice toho, čo môžeme poznať len na základe rozumu a skúseností. Nastoluje tiež dôležité otázky o povahe poznania a vzťahu medzi rozumom a skúsenosťou

Čo je zaujatosť na základe vlastného príbehu?

V online svete môže byť ťažké rozlíšiť medzi vzťahmi myšlienok a faktickými skutočnosťami. Internet je plný informácií, no nie všetky sú presné a spoľahlivé. Algoritmy sociálnych médií môžu navyše vytvárať „filtrované bubliny“, v ktorých ľudia vidia a zapájajú sa iba do obsahu, ktorý posilňuje ich existujúce presvedčenie, čo sťažuje rozpoznávanie a zapájanie sa do nových nápadov a perspektív.

Existuje špecifická kognitívna zaujatosť, ktorá nás vedie k zovšeobecňovaniu našej vlastnej osobnej skúsenosti, ktorá je svojou povahou úplne induktívna a v Humovej terminológii faktom, do zdravého a pevného vzťahu myšlienok, údajne podporených deduktívnym uvažovaním. Tento jav možno opísať ako „zaujatosť na základe vlastného príbehu“ alebo „zaujatosť na základe osobných skúseností“. Vzťahuje sa na tendenciu jednotlivcov zovšeobecňovať svoje osobné skúsenosti na širšiu populáciu alebo situácie, často bez ohľadu na obmedzenia alebo predsudky, ktoré sú vlastné ich vlastným skúsenostiam

K zaujatosti na základe vlastného príbehu prispieva niekoľko faktorov:

- Výraznosť a emocionálny dopad: Osobné zážitky, ktoré sú živé, nezabudnuteľné alebo emocionálne nabité, majú tendenciu mať väčší vplyv na úsudky a vnímanie jednotlivcov. Tieto skúsenosti môžu spôsobiť skreslenie tým, že informácie budú prístupnejšie a vplyvnejšie v rozhodovacích procesoch.
- Heuristika dostupnosti: Heuristika dostupnosti je mentálna skratka, kde sa ľudia spoliehajú na ľahko dostupné príklady alebo prípady, ktoré im napadnú pri rozhodovaní alebo hodnotení. Keď sa osobné skúsenosti ľahko vybavajú alebo sú ľahko dostupné, jednotlivci ich môžu použiť ako základ na vytváranie zovšeobecnení.
- Obmedzená veľkosť vzorky a skreslenie vlastného výberu: Osobné skúsenosti sú často založené na obmedzenej veľkosti vzorky, pretože jednotlivci môžu priamo zažiť iba zlomok sveta. Okrem toho majú ľudia tendenciu zapájať sa do zaujatosti pri sebvýbere a vyhľadávať skúsenosti, ktoré sú v súlade s ich existujúcimi presvedčeniami alebo preferenciami (podobné potvrdzujúcemu predsudku). To ďalej zužuje rozsah skúseností, ktorým sú jednotlivci vystavení, čo vedie k zaujatým zovšeobecneniam.

Ako nám môže pochopenie Humeovej vidlice pomôcť filtrovať dostupné informácie (online)?

Humeova vidlica nám môže pomôcť kriticky premýšľať o zdrojoch našich vedomostí a presvedčení. Rozpoznaním rozdielu medzi vzťahmi ideí a faktickými skutočnosťami môžeme zhodnotiť tvrdenia, s ktorými sa stretávame, a určiť, či sú založené len na rozume, alebo či vyžadujú empirický dôkaz. Okrem toho nám Humeova vidlica môže pomôcť zhodnotiť obmedzenia našich vlastných vedomostí a rozpoznať dôležitosť otvorenia sa novým skúsenostiam a perspektívam, aby sme rozšírili naše chápanie sveta.

Skutočne dobrý prehľad o tom, čo je deduktívne uvažovanie a nepodlieha štandardom empirického zdôvodňovania, a čo je na druhej strane induktívne uvažovanie a vyžaduje si inú úroveň skúmania, nám môže pomôcť rýchlo odhaliť niektoré konkrétne logické omyly.

Ak by sme sa stretli s niektorými ľuďmi, ktorí neoblomne tvrdia, že s úplnou istotou majú pravdu v nejakých veciach, možno by sme si pripomenuli výrok slávneho francúzskeho osvietenárskeho autora Voltaira, ktorý napísal: „Pochybnosť nie je príjemný stav, *ale istota je absurdná.*“ Aj keď trochu poeticky povedané, hlavná myšlienka je, že istota je v našom každodennom živote skutočne veľmi zriedkavá. Čokoľvek zažívame (a je to podľa Huma faktickou skutočnosťou), má určité obmedzenia a musíme si tieto obmedzenia vziať k srdcu. Nie je to absolútne a mali by sme to uznať. Vždy by sme si mali nechať priestor na pochybnosti a možno to uzavrieť s americkým filozofom z prvej polovice 20. storočia Georgom Ilesom: „**Pochybnosť je začiatok, nie koniec múdrosti.**“

Kritika a dekonštrukcia

Kritika a dekonštrukcia sú dve odlišné, ale súvisiace intelektuálne praktiky, ktoré sa bežne vyskytujú v oblastiach ako filozofia, literárna teória a humanitné vedy. Toto sú dva pojmy, ktoré sa zvyčajne spájajú a pozrime sa, čo znamenajú. Kritika je hodnotiaci a analytický proces používaný na posúdenie silných a slabých stránok konkrétnej myšlienky, práce, teórie alebo praxe. Často zahŕňa skúmanie základných predpokladov, argumentov, dôkazov a dôsledkov skúmaného predmetu.

Kritika a kritické myslenie sú základné zručnosti, ktoré zahŕňajú analýzu, hodnotenie a vytváranie úsudkov o rôznych nápadoch, argumentoch alebo informáciách. Zohrávajú kľúčovú úlohu v akademickom, profesionálnom a osobnom kontexte.

Čo je to kritika a čo je dekonštrukcia? A čo s tým má spoločné kritické myslenie?

Kritické myslenie a kritika sú veľmi podobné, existujú však rozdiely. Kritické myslenie je široký kognitívny proces, ktorý zahŕňa analýzu, hodnotenie a syntetizovanie informácií a nápadov, aby bolo možné robiť odôvodnené a informované úsudky alebo rozhodnutia. Zameriava sa na rozvoj zručností, ako je logické uvažovanie, riešenie problémov a efektívna komunikácia. Kritika je na druhej strane špecifická činnosť alebo proces v rámci kritického myslenia. Zahŕňa podrobné a systematické skúmanie a hodnotenie konkrétneho diela, myšlienky, argumentu alebo umeleckého diela. Cieľom kritiky je často identifikovať silné a slabé stránky a poskytnúť konštruktívnu spätnú väzbu. Kritické myslenie je všeobecná kognitívna zručnosť, ktorú možno aplikovať na rôzne aspekty života, vrátane rozhodovania, riešenia problémov a analýzy informácií z rôznych zdrojov. Kritika je viac zameraná a zvyčajne zahŕňa hodnotenie konkrétneho objektu alebo konceptu, ako je výskumná práca, literárne dielo, maľba, prejav alebo argument. Ide o špecializovanejšiu formu kritického myslenia. Tretím pojmom vo vzťahu ku kritike a kritickému mysleniu je dekonštrukcia.

Dekonštrukcia je špecifická metóda analýzy spojená s postmodernou filozofiou a literárnou teóriou, ktorú vyvinul najmä Jacques Derrida. Zameriava sa na odhaľovanie skrytých predpokladov a rozporov v textoch, diskurze alebo myšlienkových systémoch. Dekonštrukcia spochybňuje binárne opozície a hierarchické štruktúry, ktoré často podporujú jazyk a koncepty. Snaží sa destabilizovať tieto ustálené významy. Tento prístup často zahŕňa identifikáciu a skúmanie „rozdielov“ a „neprítomností“ v texte, pričom zdôrazňuje nestálosť významu. Dekonštrukcia je známa svojou skepsou voči myšlienke jedinej, pevnej a autoritatívnej interpretácie textu alebo konceptu. Namiesto toho zdôrazňuje rôznorodosť viacerých možných interpretácií.

Je kritika a dekonštrukcia problémom alebo riešením v digitálnom svete?

Kritika a dekonštrukcia môžu byť v digitálnom svete problémom aj riešením v závislosti od toho, ako sa používajú a od kontextu, v ktorom sú aplikované.

Kritika a dekonštrukcia ako problém v digitálnom svete

Prílišná kritika bez konštruktívnej spätnej väzby môže byť v digitálnom svete škodlivá. Môže to byť príliš negatívna kritika, pretože môže demotivovať tvorcov, potláčať inovácie a vytvárať nepriateľské online prostredie. Dekonštrukcia môže byť vytrhnutá z kontextu. Dovedená do extrémov môže dekonštrukcia viesť k nesprávnej interpretácii obsahu alebo myšlienok. Môže to viesť k šíreniu dezinformácií alebo nedorozumení. Kritika a dekonštrukcia môžu niekedy posilniť existujúce predsudky a ozveny v digitálnych komunitách, kde sa ľudia zaoberajú iba myšlienkami, ktoré zodpovedajú ich existujúcim presvedčeniam. Bohužiaľ, v niektorých prípadoch môže kritika a dekonštrukcia prerásť do online obťažovania, kde sú jednotlivci alebo skupiny terčom urážlivých komentárov, vyhrážok alebo doxxingu.

Kritika a dekonštrukcia ako riešenie v digitálnom svete

Na druhej strane môže byť kritika a dekonštrukcia riešením alebo cestou k riešeniu. Kritika zohráva kľúčovú úlohu pri udržiavaní kvality digitálneho obsahu. Povzbudzuje tvorcov obsahu, aby sa usilovali o dokonalosť a pomáha spotrebiteľom robiť informované rozhodnutia. Povzbudzovanie kritiky a dekonštrukcie môže jednotlivcom umožniť, aby boli vnímavejšími spotrebiteľmi/kami digitálnych informácií. Dokážu lepšie identifikovať dezinformácie a zaujatosť. Nieкто sa môže stať informovaným digitálnym občanom/kou pomocou kritiky a dekonštrukcie. Konštruktívna kritika a dekonštrukcia môžu tiež viesť k inovácii identifikáciou slabých stránok alebo oblastí na zlepšenie digitálnych produktov a služieb. V digitálnom svete môže kritika a dekonštrukcia držať mocných jednotlivcov, organizácie alebo platformy zodpovedné za svoje činy, rozhodnutia a politiky. Dekonštrukcia môže byť tiež cenným nástrojom na analýzu kultúrnych, sociálnych a politických dôsledkov digitálneho obsahu a platforiem. Kľúčom k vyváženiu kritiky a dekonštrukcie v digitálnom svete je podporovať kultúru zodpovednej a konštruktívnej angažovanosti. Konštruktívna spätná väzba je veľmi dôležitá. Podporujte kritiku, ktorá poskytuje konkrétnu spätnú väzbu, ktorá sa dá uplatniť, a nie len kritiku. Musíme tiež podporovať digitálnu mediálnu gramotnosť (možno je to len kritické myslenie o obsahu digitálnych médií?), aby sme pomohli jednotlivcom kriticky hodnotiť obsah a rozlišovať medzi spoľahlivými a nespoľahlivými zdrojmi.

Princíp zhovievavosti

Aký je princíp zhovievavosti?

V oblasti filozofie, komunikácie a kritického myslenia hrá zásada zhovievavosti zásadnú úlohu. Tento princíp, hoci je jednoduchý vo svojej koncepcii, má hlboké dôsledky v tom, ako interagujeme s nápadmi, argumentmi a názormi iných. V tejto kapitole sa ponoríme do toho, čo princíp zhovievavosti je, prečo je nevyhnutný a prečo je dôležité ho aplikovať na online prostredie.

Princíp zhovievavosti je filozofický návod, ktorý povzbudzuje jednotlivcov, aby interpretovali výroky a argumenty iných v ich najrozumnejšej a najsilnejšej forme. Zahŕňa to poskytnutie výhody z pochybností rečníkovi/ke za predpokladu, že je racionálny/a a koherentný/á vo svojom myslení, a snažiť sa porozumieť ich vyhláseniam v čo najpriaznivejšom svetle predtým, ako ich analyzujete alebo kritizujete. Podporuje to spravodlivý a konštruktívny dialóg a pomáha predchádzať nedorozumeniam alebo skresleniu toho, čo sa ostatní snažia povedať.

Príkladom môže byť, že v diskusii v triede jeden/na študent/ka povie: "Myslím si, že umelá inteligencia je nebezpečná." Nezhovievavá interpretácia výroku a odpovede by mohla byť: "Takže chceš zastaviť všetok pokrok v UI a vrátiť sa k primitívnej technológii?" Na druhej strane, zhovievavá by mohla byť: »Vnímaš určité riziká vo vývoji UI. Môžeš vysvetliť, aké aspekty považuješ za nebezpečné alebo aké ochranné opatrenia by podľa teba mohli byť potrebné?" Ďalším príkladom môže byť diskusia v komentároch na sociálnych sieťach. Komentár, v ktorom sa uvádza: „Neverím v diéty, u mňa nefungujú“, možno interpretovať nezhovievavým spôsobom ako: „Takže si myslíš, že každý by mal jesť, čo chce, bez ohľadu na zdravie?“. Dal by sa však použiť aj princíp zhovievavosti a podľa toho interpretovať výrok a odpovedať: »Zistili ste, že tradičné diétne metódy pre vás neboli účinné. Aké sú vaše skúsenosti a čo si myslíte, že by mohol byť lepší prístup pre osobné zdravie?". V každom z týchto príkladov sa zhovievavý výklad vyhýba unáhleným záverom alebo prílišnému zjednodušeniu pohľadu rečníka/čky. Namiesto toho sa snaží porozumieť výroku jemnejším, racionálnejším a empatickejším spôsobom, čo často vedie k zmysluplnejšiemu a úctivejšiemu dialógu.

Problémy digitálnej sféry a aplikácia princípu zhovievavosti

Princíp zhovievavosti je dôležitý najmä vo vzťahu k:

1. Vyhybaniu sa nedorozumeniu

Ľudia majú často rôzne zázemie, názory a spôsoby vyjadrovania sa. Princíp zhovievavosti nám pomáha preklenúť tieto priepasti tým, že sa budeme snažiť pochopiť, čo niekto skutočne myslí, namiesto toho, aby sme robili unáhlené závery alebo im pripisovali iracionálny alebo chybný postoj.

2. Podpore konštruktívneho dialógu

Tým, že sa snažíme plne pochopiť názory druhých, vytvárame atmosféru rešpektu a otvorenosti. To umožňuje plodnejšie diskusie, v ktorých možno nápady hlbšie preskúmať a nie uviaznuť v antagonistických debatách.

3. Podpore kritického myslenia

Keď si nájdeme čas na pochopenie argumentu v jeho najsilnejšej forme, sme lepšie pripravení ho kriticky zhodnotiť. To vedie k premyslenejším a presnejším záverom.

Uplatňovanie princípu zhovievavosti zahŕňa niekoľko krokov, ako napríklad:

1. Aktívne počúvanie

Venujte veľkú pozornosť tomu, čo hovorí druhá osoba. Pokúste sa pochopiť kontext, ich perspektívu a podstatu ich argumentu..

2. Kladenie objasňujúcich otázok

Ak niečo nie je jasné, položte otázky, aby ste to lepšie pochopili. To pomáha zaistiť, že sa zaoberáte skutočným argumentom, nie jeho nesprávne pochopenou verziou..

3. Vyhybanie sa omylom slameného panáka⁴

Snažte sa reprezentovať argumenty iných tak, ako ich zamýšľajú, nie v slabšej alebo skreslenej forme, ktorú je ľahké vyvrátiť..

4. Uvažovanie o vlastných predsudkoch

Uvedomte si, že váš pohľad a predsudky môžu ovplyvniť to, ako interpretujete argumenty iných. Uvedomenie si toho vám môže pomôcť pristupovať k nápadom iných otvorenejšie a úprimnejšie.

---

⁴ Ďalšie vysvetlenie nájdete v kapitole Logické klamy.

Prečo je princíp zhovievavosti dôležitým nástrojom pre participáciu v online prostredí?

V digitálnom veku, kde sa online komunikácia stala prevládajúcou formou interakcie, zohráva zásada zhovievavosti zásadnú úlohu. Online prostrediam, ako sú platformy sociálnych médií, fóra a sekcie komentárov, často chýbajú nuansy komunikácie tvárou v tvár, ako je tón hlasu a výrazy tváre. To môže viesť k nedorozumeniam a nesprávnym interpretáciám.

Uplatňovanie princípu zhovievavosti v online prostredí znamená snahu porozumieť komentárom a príspevkom iných v ich najracionálnejšej a najkoherentnejšej forme. Napríklad, ak niekto tweetne kritiku politických opatrení, namiesto toho, aby reagoval útokom na celkovú politickú príslušnosť danej osoby, zhovievavá odpoveď by si vyžiadala objasnenie alebo by poskytla premyslený protiargument týkajúci sa konkrétnych politických opatrení.

V digitálnom veku, kde dochádza k rýchlej výmene informácií a osobné vzťahy môžu byť slabšie, význam princípu zhovievavosti narastá. Slúži ako nástroj na podporu konštruktívnejších dialógov a na preklopenie priepasti medzi rôznymi názormi. Tento prístup pomáha zmierniť polarizáciu a nepriateľstvo, ktoré môžu ľahko prevládnuť online, a podporuje kultúru empatie, rešpektu a intelektuálnej prísnosti.

Navyše, s nárastom globálnej konektivity sme vystavení rôznorodej škále perspektív a kultúr. Princíp zhovievavosti nám umožňuje efektívnejšie sa orientovať v tejto rozmanitosti a podporuje medzikultúrne porozumenie a spoluprácu.

Prijatie princípu zhovievavosti online vedie v konečnom dôsledku k premyslenejšiemu a produktívnejšiemu digitálnemu diskurzu, ktorý je užšie zosúladený s ideálom internetu ako miesta zmysluplného spojenia, vzdelávania a rastu. Umožňuje nám to zapojiť sa do zložitosti, oceniť nuansy a pestovať úctivejšiu a intelektuálne stimulujúcu online komunitu.

Dvoma dôležitými zásadami by mohlo byť vždy predpokladať racionalitu druhých a premyslene reagovať. K vyjadreniam druhej osoby pristupujte s predpokladom, že má pre svoje názory logické dôvody. Nerobte hneď unáhlené závery a nepredpokladajte, že sú nerozumné. Keď odpoviete, urobte to spôsobom, ktorý odráža presné pochopenie pozície druhej osoby. Zaoberajte sa skutočnými bodmi, ktoré vyjadrujú, namiesto toho, aby ste na nich osobne útočili alebo reagovali na nesprávne vykreslenú verziu ich názoru.

Objektívne vs. subjektívne

Čo je objektívne a subjektívne?

Objektívne odkazuje na niečo, čo existuje nezávisle od individuálnych názorov alebo perspektív a je overiteľné prostredníctvom dôkazov alebo údajov. Subjektívne sa týka niečoho, čo je ovplyvnené individuálnymi názormi, perspektívami alebo emóciami a nemusí byť overiteľné rovnakým spôsobom ako objektívne fakty.⁵

Aby sme prakticky vysvetlili objektívny a subjektívny pár, môžeme sa pozrieť späť na Tumblr v roku 2015, keď používateľka menom Cecilia Bleasdale zverejnil fotografiu, ktorá sa neskôr stala virálnou ako „The Dress“. Situácia sa odohrala online ako živá a silne rozšírená debata o farbe šiat. Niektorí ľudia videli šaty ako modré a čierne, zatiaľ čo iní ich videli ako biele a zlaté.

Situácia vyvolala masívnu online diskusiu, kde ľudia vehementne obhajovali svoje vnímanie šiat a tvrdili, že ostatní sa objektívne mýlia. V skutočnosti boli oba vnemy subjektívne a založené na individuálnych rozdieloch vo vnímaní a interpretácii farieb. Naše vnímanie farieb je vždy subjektívne, zatiaľ čo vlnová dĺžka svetla vyžarovaného alebo odrazeného objektom je objektívna. „Červená“ je teda subjektívne vnímanie (u každého jednotlivca odlišné) objektívneho javu objektu objektívne odrážajúceho svetlo o vlnovej dĺžke 700 nanometrov.⁶

---

⁵Toto bude naozaj dlhá poznámka pod čiarou. Asi by to mala byť kapitola sama o sebe. Potom by sme však v tejto kuchárskej knihe mali asi priveľa kapitol. V skutočnosti pravdepodobne nemáte záujem čítať túto poznámku pod čiarou. Naozaj je dlhá. A dosť odborná. Ale – ak sa niekedy zúčastníte kvízu alebo budete hrať hru Trivia s priateľmi/kami, môže to byť užitočné. Alebo ak sa naozaj zaujímate o filozofiu (v takom prípade je pre vás táto poznámka pod čiarou východiskovým bodom). Ak teda naozaj chceme veci skomplikovať, môžeme povedať, že existujú rôzne odvetvia filozofie, ktoré sa zaoberajú objektívnym a subjektívnym. Odvetvie, ktoré by sa zaoberalo objektívnym, by sa v aristotelovských časoch nazývalo fyzika a neskôr prírodná filozofia a do istej miery aj metafyzika (toto nie je neskorší názov pre fyziku, je to niečo iné ... fyzika aj metafyzika sa zaoberajú objektívnym ... do istej miery). Metafyzika je odvetvie filozofie, ktoré skúma základnú povahu reality, existencie a bytia. Ponára sa do otázok o povahe reality, existencii abstraktných pojmov, povahe vedomia a vzťahu medzi mysľou a hmotou. Metafyzika začína z pohľadu fyziky a objektívna, ale môže sa rozšíriť aj na niektoré aspekty subjektívna, pretože skúma základnú povahu reality ako celku, dokonca aj z hľadiska vnímania. Na tento subjektívny prvok vnímania sa však snaží pozerieť z pohľadu tretej osoby – objektívneho pohľadu. Odvetvie filozofie, ktoré sa zaoberá predovšetkým subjektívnym z pohľadu prvej osoby, sa nazýva fenomenológia. Fenomenológia je filozofický prístup, ktorý sa zameriava na subjektívnu skúsenosť a štruktúru vedomia. Snaží sa opísať a pochopiť javy tak, ako sa objavujú v našej vedomej skúsenosti, pričom kladie dôraz na perspektívu prvej osoby. Fenomenológia skúma subjektívne skúsenosti, zámery a spôsoby, akými vnímame a interpretujeme svet.

⁶Mimochodom, rozsah vlnových dĺžok typicky spojený s červenou farbou je približne 620 až 750 nanometrov (nm). A áno, snažíme sa o rekord v poznámkach pod čiarou pre jednu kapitolu.

Táto situácia poukazuje na dôležitosť rozpoznanie rozdielu medzi objektívnymi faktami a subjektívnymi skúsenosťami a na to, aké ľahké môže byť pre naše vlastné predsudky a vnímanie formovať naše chápanie sveta okolo nás.⁷

Tu je niekoľko ďalších príkladov, kde máme na jednej strane subjektívny deskriptor a na druhej strane objektívny:

- Chuť: Chuť je subjektívny zážitok, ktorý sa môže líšiť od človeka k človeku. Existujú však objektívne faktory, ktoré určujú chuť jedla, napríklad jeho chemické zloženie a receptory na našom jazyku, ktoré detegujú rôzne chute.
- Krása: Krása sa často považuje za krásu v očiach pozorovateľa/ky a to, čo jedna osoba považuje za krásne, nemusí byť rovnaké ako to, čo považuje za krásne niekto iný. Existujú však objektívne aspekty krásy, ako sú symetria a proporcie, ktoré sa ukázali ako univerzálne príťažlivé v rôznych kultúrach.
- Emócie: Emócie sú subjektívne zážitky, ktoré sa môžu veľmi líšiť od človeka k človeku. Existujú však objektívne fyziologické a neurologické faktory, ktoré sú základom emócií, ako sú zmeny srdcovej frekvencie, hladiny hormónov a mozgová aktivita.

Názor alebo skutočnosť alebo možno dokonca alternatívna skutočnosť?

V online svete môže byť ťažké rozlíšiť medzi objektívnymi a subjektívnymi informáciami. Sociálne médiá a online fóra sú často plné názorov a osobných anekdot prezentovaných ako fakty, takže je náročné rozoznať, čo je založené na objektívnych dôkazoch. Okrem toho internet umožnil šírenie mizinformácií a dezinformácií, ktoré môžu ďalej stierať hranice medzi objektívnymi a subjektívnymi informáciami.

Existujú prípady, keď možno názor považovať za skutočnosť v konkrétnom zmysle. Môžeme hovoriť o subjektívnych faktoch. V určitých prípadoch možno názor považovať za „subjektívny fakt“. To znamená, že hoci samotný názor nemusí byť univerzálne pravdivý alebo objektívny, predstavuje skutočné presvedčenie alebo subjektívnu skúsenosť jednotlivca. Napríklad, ak niekto povie: „Cítim chlad,“ je to subjektívny fakt, pretože to predstavuje jeho osobné vnímanie a skúsenosť s teplotou.

---

⁷ Ak chcete ďalší virálny príklad objektívneho/subjektívneho pojmu, môžeme vám poskytnúť aj zvukovú verziu »The Dress«. V roku 2018 používateľ menom RolandCamry zverejnil klip na Reddit. Zvukové sústo rýchlo dostalo názov »Laurel or Yanny«. Sluchová ilúzia Laurel alebo Yanny je príkladom toho, ako môžu naše vnímanie zvuku ovplyvniť rôzne faktory, ako je frekvenčný rozsah zvuku a individuálne rozdiely v schopnosti počutia. Ilúzia zahŕňa krátky zvukový klip hlasu, ktorý hovorí slovo, ktoré niektorí ľudia počujú ako „Laurel“ a iní ako „Yanny“. Dôvod, prečo ľudia počujú rôzne slová v tom istom zvukovom klípe, je spôsobený rozdielmi vo frekvenčnom rozsahu zvuku. Pôvodný zvukový klip v skutočnosti obsahuje zvuky „Laurel“ aj „Yanny“, ale frekvenčný rozsah klípu je taký, že mozgy niektorých ľudí zachytia zvuky s nižšou frekvenciou a počujú „Laurel“, zatiaľ čo iní zachytia zvuky s vyššou frekvenciou. frekvenčné zvuky a počut „Yanny“.

Okrem toho môžeme hovoriť o sociálnych alebo kultúrnych faktoch. Niektoré názory možno považovať aj za „sociálne fakty“ alebo „kultúrne fakty“, keď odrážajú prevládajúce postoje, presvedčenia alebo normy v rámci určitej skupiny alebo spoločnosti. Tieto názory sa považujú za fakty v tom zmysle, že existujú ako súčasť zdieľanej kolektívnej reality alebo kultúrneho rámca. Napríklad výrok „Pizza je obľúbené jedlo“ vyjadruje prevládajúce názory v rámci určitých spoločností alebo kultúr.

Väčšina názorov sú však len názory a mali by sa za také považovať a podľa toho s nimi aj zaobchádzať. Existujú názory, interpretácie, ktoré sa naozaj veľmi snažia prezentovať sa ako objektívne fakty.⁸ Dokonca na to existuje výraz – „alternatívne fakty“. Tento výraz si získal pozornosť v roku 2017, keď ho použil predstaviteľ Bieleho domu na označenie odlišného výkladu veľkosti davu na prezidentskej inaugurácii Donalda Trumpa.

„Alternatívne fakty“ sa týkajú prezentácie informácií alebo tvrdení, ktoré môžu byť v rozpore s objektívnymi, overiteľnými faktami alebo dôkazmi. Termín „alternatívne fakty“ vyvolal polemiku a kritiku, pretože naznačoval, že rôzne verzie reality môžu koexistovať, čo podkopáva myšlienku spoločného chápania pravdy založenej na empirických dôkazoch. Kritici tvrdili, že takéto používanie môže prispieť k dezinformáciám a podkopať dôležitosť objektívnych faktov vo verejnom diskurze.

Je dôležité poznamenať, že na určité záležitosti môžu existovať skutočné rozdiely v názoroch, interpretáciách alebo perspektívach. Keď sa však na opis tvrdení, ktoré sú v rozpore so zaužívanými a preukázateľnými dôkazmi, použijú „alternatívne fakty“, môže to vyvolať obavy z manipulácie s informáciami a narúšania spoločného základu pre porozumenie.

---

⁸ Dokonca existuje výraz, ktorý popisuje ambíciu subjektívneho názoru pokúsiť sa prezentovať sa ako fakt. „Pravdivosť“ (truthiness) je termín, ktorý vytvoril americký komik Stephen Colbert vo svojej televíznej relácii „The Colbert Report“. Vztahuje sa na kvalitu myšlienky alebo vyhlásenia, ktoré sa zdá byť pravdivé alebo správne, aj keď im chýbajú faktické dôkazy alebo objektívna podpora. Opisuje skôr subjektívny zmysel pre pravdu ako spoliehanie sa na overiteľné fakty alebo dôkazy. Colbert použil termín „pravdivosť“ ako satirickú kritiku spôsobu, akým sa jednotlivci a mediálne zdroje pri tvrdeniach alebo argumentoch často spoliehajú na intuitívne pocity, emócie alebo osobné presvedčenie, a nie na objektívne fakty. Zdôrazňuje, že ľudia môžu byť ovplyvnení príťažlivými príbehmi alebo informáciami, ktoré sú v súlade s ich predpojatými predstavami, aj keď tieto myšlienky nemusia byť založené na skutočných dôkazoch. „Pravdivosť“ sa často používa na poukázanie na nebezpečenstvo spoliehania sa výlučne na subjektívne pocity alebo intuitívne úsudky bez zohľadnenia objektívnych faktov a dôkazov. Zdôrazňuje dôležitosť kritického myslenia, overovania faktov a hľadania overiteľných informácií, aby sa dospelo k presnejším a informovanejším záverom. Pojem „pravdivosť“ vyhlásila Americká dialektová spoločnosť v roku 2005 za slovo roka.

Ako môžeme využiť chápanie objektívneho a subjektívneho na filtrovanie názorov a faktov?

Pochopenie rozdielu medzi objektívnymi a subjektívnymi informáciami nám môže pomôcť byť kritickejšími spotrebiteľmi/kami online obsahu. Rozpoznaním, kedy sú informácie subjektívne alebo založené na osobných názoroch, ich môžeme hodnotiť s primeraným skepticizmom a hľadať ďalšie zdroje na overenie uvádzaných tvrdení. Pochopenie dôležitosti objektívnych dôkazov nám navyše môže pomôcť robiť informovanejšie rozhodnutia a vyhnúť sa tomu, aby sme sa nechali ovplyvniť emocionálnymi apelmi alebo neoficiálnymi dôkazmi. Použitím vyváženého prístupu k vyhodnocovaniu informácií sa môžeme lepšie orientovať v zložitosti online sveta a prijímať informovanejšie rozhodnutia.

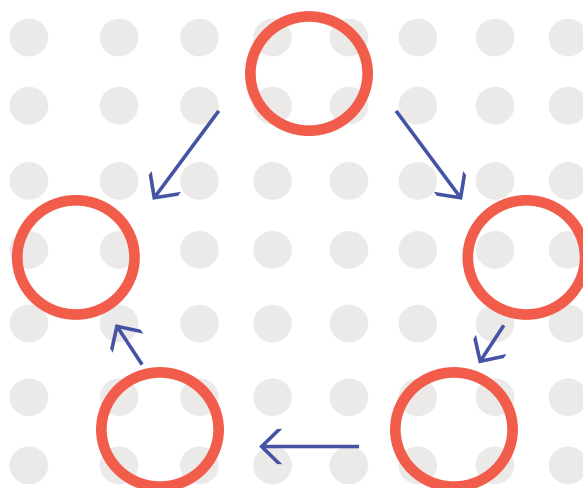
Toto je obzvlášť dôležité v dnešnej dobe, ktorá sa niekedy označuje ako obdobie „post-faktov“ alebo „post-pravdy“. Tento výraz sa vzťahuje na spoločenskú a politickú klímu, v ktorej sú objektívne fakty vnímané ako menej vplyvné pri formovaní verejnej mienky v porovnaní s apelmi na emócie, osobné presvedčenia a subjektívne interpretácie. Navrhuje odklon od spoliehania sa na overiteľné dôkazy a objektívne pravdy vo verejnom diskurze a rozhodovaní.

Tento výraz sa v posledných rokoch dostal do popredia, najmä v kontexte politických diskusií a nárastu dezinformácií a „falošných správ“ na platformách sociálnych médií. Zdôrazňuje obavy, že fakty a dôkazy sú znehodnocované alebo zatienené príbehmi, ktoré sa odvolávajú na emócie, predsudky alebo ideologické programy.

Bludný a cnostný kruh

Čo je to bludný kruh?

Bludný kruh sa zvyčajne chápe ako logický omyl, ktorý využíva kruhové uvažovanie, čo znamená, že už priamo predpokladá to, čo sa ešte len musí stanoviť. Veľmi jednoduchou formou naň možno poukázať nasledujúcim príkladom, keď niekto povie: „Pretože neklamem, to znamená, že hovorím pravdu.“ Jednoduché tvrdenie, že niekto neklame, ako základ pre tvrdenie, že niekto hovorí pravdu, sa dopúšťa takého omylu, keďže iba opakujeme jedno a to isté tvrdenie. Ďalším príkladom môže byť nasledujúca zdanlivá argumentácia: „Vieme, že Boh existuje, pretože to hovorí Biblia. Všetko napísané v Biblii musí byť pravda, pretože to napísal Boh a Boh nikdy neklame.“ Takéto typy mylných argumentov sa označujú aj ako otázne alebo predpokladajúce záver (lat. *petitio principii*). Ako formu zlého uvažovania ho vyzdvihoval už staroveký grécky filozof Aristoteles.

Kruhové uvažovanie alebo bludný kruh je prepracovanejšou formou tohto omylu, ku ktorému dochádza, keď rečník/ka začne so záverom, ktorý ešte nie je stanovený, a zmieša ho do inak platnej argumentácie. Ak to prehladneme, človeku to často prejde. Opäť veľmi jednoduchý príklad by bol: „Duša je jednoduchá, pretože je nesmrteľná, a musí byť nesmrteľná, pretože je jednoduchá.“ Kruhovosť je však často ťažšie odhaliť, pretože by sa dala skryť dlhšou argumentáciou alebo klamlivým používaním jazyka. Podobne možno povedať o vysvetleniach; vysvetlenie je kruhové, ak je neinformatívne, t.j. keď to, čo používa na vysvetlenie, je nejasnejšie ako to, čo zdanlivo vysvetľuje (napr. keď by sme chceli vysvetliť, prečo je povrch Zeme plochý, ako je nakreslený na mape, vyvolaním veľmi nejasnej teórie plochej Zeme, ktorá predpokladá celosvetové vedecké sprisahanie, oceány sú obklopené ľadovými stenami, gravitácia funguje spôsobom, ktorý je v rozpore s našou najlepšou vedou atď.). Na druhej strane, uvažovanie by mohlo vykazovať aj cnostný kruh, keď sa napríklad niečo odôvodňuje alebo vysvetľuje na základe všeobecnejšej teórie; týmto spôsobom sa vytvorí akási sieť vzájomne logicky závislých výrokov tak, že pravdivosť akéhokoľvek konkrétneho výroku je logicky odvoditeľná z pravdivosti iných výrokov v systéme. Takéto vysvetlenia môžu byť informatívne a často sú veľmi produktívne.

Problém konšpiračných teórií, epistemických bublín a echo komôr

Jedným z príkladov, keď je uvažovanie v začarovanom kruhu všadeprítomné, je v mnohých formách konšpiračných teórií a podobných javov. Nájdeme napríklad príklady ako je tento: „Viem, že globálne otepľovanie nie je skutočné, pretože Európska environmentálna agentúra a NASA sú klamári. Vieme, že NASA a Európska environmentálna agentúra sú klamári, pretože tvrdia, že globálne otepľovanie je skutočné.“ Je však dôležité dodať, že nie všetky takéto skeptické názory sú vždy neopodstatnené a že v mnohých prípadoch môžu niektoré digitálne prostredia konšpiračných teórií občas naraziť na pravdu. Ďalším príkladom takéhoto digitálneho prostredia sú webové stránky, ktoré obhajujú názor, že biblický príbeh o stvorení je doslovnou pravdou, že svet bol stvorený za šesť dní a má zhruba 10 000 rokov. Takéto teórie často využívajú to, čo sme označili ako kruhové vysvetlenia, teda vysvetlenia, ktoré sú nejasnejšie ako údaje, ktoré vysvetľujú, napr. Boh umiestnil kosti dinosaurov do sedimentov za účelom testovania viery ľudí. Zem sa javí oveľa staršia, keďže bola takto stvorená, na rozdiel od toho, aby bola skutočne stará. (Všimnite si, že druhé vysvetlenie je jednoduchšie ako prvé a z tohto pohľadu musí byť uprednostňované. Porovnajte časť o Ockhamovej britve k tomuto filozofickému nástroju.) Treba tiež poznamenať, že takéto stránky často výslovne vylučujú iné názory, napr. nasledujúca kvalifikácia v spodnej časti webovej stránky:

“Všetci účastníci a prispievatelia sú otvorení vyjadriť rôzne osobné názory, pokiaľ predložený obsah spĺňa a/alebo podporuje podmienky uvedené nižšie. Všetci účastníci a prispievatelia musia:

1. Prijať Ježiša Krista ako svojho Spasiteľa.
2. Veriť, že Svätá Biblia je inšpirované, neomylné Božie Slovo.
3. Veriť v Týždeň stvorenia ako doslovného, 24-hodinového, dní a univerzálneho veku menej ako 10 000 rokov.” (zdroj: <https://thecreationclub.com/>)

Je ľahké poukázať na to, že vyjadrené názory sú teda skutočne veľmi rôznorodé. To môže viesť k javom, ktoré označujeme ako epistemické bubliny (tiež filtračné bubliny) a echo komory. Epistemická bublina je online priestor alebo štruktúra, ktorá zahŕňa iba postoje a názory, ktoré potvrdzujú moje už existujúce presvedčenia, zatiaľ čo (neúmyselne) vylučujú všetky ostatné. Ako člen epistemickej bubliny nie je človek vystavený úplným informáciám, odlišným názorom a protichodným argumentom. Echo komory sú epistemické priestory, kde sa jednotlivé presvedčenia ďalej posilňujú a kde sú protichodné názory zámerne a aktívne vytlačované z tohto priestoru. Keď už sme v zovretí takejto komory, je ťažké sa z nej dostať von (Nguyen 2020). Epistemické bubliny a echo komory môžu tiež systematicky pestovať nedôveru voči všetkému, čo stojí „vonku“.

Ako nám môže premýšľanie o bludných a cnostných kruhoch pomôcť vyrovnať sa s epistemickými bublinami a ozvenami?

Aby sme sa vysporiadali s výzvou epistemických bublín a echo komôr, musíme byť opatrní pri vytváraní názorov alebo presvedčení. Je žiaduce vystaviť sa rôznym alternatívnym pohľadom a vedieť reflektovať, oceniť a vhodne aplikovať informácie. Je tiež dobré, ak človek pestuje zdravé pochybnosti (vzhľadom na obrovské množstvo dezinformácií alebo neúplných informácií), myslí kriticky a analyzuje a chápe názory iných. Súčasťou toho je byť ostražitý voči fenoménu bludných kruhov. Budte opatrní pri zvažovaní myšlienok, názorov alebo teórií a hľadajte ich predpoklady a rozsah informácií, ktoré berú do úvahy. Bludný kruh (forma mylného uvažovania) ide často ruka v ruke s problémom falošných správ a dezinformácií; človek hľadá informácie a zohľadňuje len tie zdroje informácií, ktoré už potvrdzujú, čomu chce veriť (napr. že koronavírus je hoax a že ho dala do pohybu veľká farma, ktorá chcela zarobiť veľké zárobky). Ak sa pozriete len na tie zdroje, ktoré to už predpokladajú, a potom dôjde k záveru, že vírus je podvod, stal sa obeťou tohto omylu (kruhové uvažovanie v širšom zmysle). Na druhej strane, ak sa pozriete na rôzne odlišné a nezávislé zdroje, ktoré všetky poukazujú na rovnaký záver, takéto uvažovanie vykazuje znaky cnostného kruhu, umožňuje vám vytvoriť si ďalšie dobre podložené presvedčenia atď. Podobne človek musí predpokladať zákony logiky na zdôvodnenie; pre takéto zákony neexistuje nezávislý dôkaz. Nie je to však začarovaný kruh a zákony logiky nám okrem iného pomohli vybudovať fantastické množstvo vedomostí o našom svete. A čím viac si pestujete takéto kritické, otvorené a starostlivé skúmanie, tým viac vám tieto návyky mysle pomáhajú orientovať sa vo svete plnom (dez)informácií.

REFERENCIE A ĎALŠIE ZDROJ

Bahovec, Igor. 2016. Evropske identitete, kultura in pogledi na svet in krščanstvo. *Poligrafi* 21(81–82): 27–51.

Baillargeon, N. (2007). *A short course in intellectual self-defense*. New York: Seven Stories Press.

Baldwin, T. 1998. Analytical philosophy. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Taylor and Francis, <https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/analytical-philosophy/v-1>

Bargh, John. 1994. The four horsemen of automaticity: Awareness, intention, efficiency, and control in social cognition. In *Handbook of social cognition* (2nd ed.), R. Wyer, Jr. & T. Srull (eds.), Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., pp 1–40.

Barsalou, L. (1992). *Cognitive Psychology: An Overview for Cognitive Psychologists*. Lawrence Erlbaum Associates. Hillsdale: New Jersey.

Beaney, M. (2014) Analysis (Stanford Encyclopedia of Philosophy) Bodle, R. (2013). THE ETHICS OF ONLINE ANONYMITY OR ZUCKERBERG VS. "MOOT". *Computers and Society*. Vol 43, (1).

Belmas, C., Brownlee, K. (2021). [Civil Disobedience \(Stanford Encyclopedia of Philosophy\)](#)

Blackburn, S. (2016). *The Oxford Dictionary of Philosophy, 3rd ed.* Oxford: Oxford University Press.

Blecha, I. et al. (1998). *Filosofický slovník*, Nakladatelství Olomouc, 1998.

Bluedorn, Nathaniel, and Hans Bluedorn. (2009). *The Fallacy Detective: Thirty-Eight Lessons on How to Recognize Bad Reasoning*. Muscatine: Christian Logic.

Bridle, J. (2021). Temný novovek. *Literárna Bašta*.

Britannica, (2023). [Violence Definition & Meaning | Britannica Dictionary](#)

Britannica, (2023). [Harm Definition & Meaning | Britannica Dictionary](#)

Brownstein, M. (2019). Implicit bias. [Stanford Encyclopedia of Philosophy](#).

Buchanan, A., Motchoulski, A. (2023). [Revolution \(Stanford Encyclopedia of Philosophy\)](#)

- Burns, R. (2018). *6 features of excellent explanations*. Available at: <https://howthenshouldweteach.wordpress.com/2018/03/08/6-features-of-excellent-explanations/> (accessed: 11.7.2023.)
- Cappelen, H., Szabó Gendler, T. and Hawthorne, J. (eds.), (2016). *The Oxford Handbook of Philosophical Methodology*. Oxford: Oxford University Press.
- Clark, M. (2012). *Paradoxes from A to Z*. Hoboken: Taylor and Francis.
- Coates, J. (2004). *The Claims of Common Sense: Moore, Wittgenstein, Keynes and Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cocking, D. and Van den Hoven J. (2018). *Evil online*. Vol. 15. John Wiley & Sons
- Cocking, D. and Van den Hoven J. (2022). Moral Fog and the Appreciation of Value. *Journal of Practical Ethics*. Vol. 9, (2).
- Coeckelbergh, M. (2023). Etika uměle inteligence. *FILOSOFIA*.
- Ćurko, B. „Why do we need critical thinking in the digital age?“, in *Critical thinking in the digital age - proceedings of the International Conference in ST. Stanislav's Institution 10th – 12 th May 2018*. Ljubljana: Zavod S. Stanislava.
- Ćurko, B. (2017). Kritičko mišljenje u nastavi filozofije, logike i etike. *Filozofska istraživanja* Hrvatsko filozofsko društvo.
- Daston, L. and Galison, P. (2010). *Objectivity*. Princeton: Princeton University Press.
- Davidson, D. (1984). „Chapter 13: On the Very Ideal of a Conceptual Scheme“. *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford: Clarendon Press.
- D'Entrèves, M., and Vogel, U. (eds.), (2000). *Public and Private: Legal, Political and Philosophical Perspectives*. London: Routledge.
- Derrida, J. (2013). *Of Grammatology*, Johns Hopkins University Press, 2013
- Dowden, B. (2001). Liar paradox. *Internet Encyclopedia of Philosophy*.

Fazio, R. (1995). Attitudes as object-evaluation associations: Determinants, consequences, and correlates of attitude accessibility, in *Attitude strength: Antecedents and consequences* (Ohio State University series on attitudes and persuasion, Vol. 4)

Fiala, A. (2023). [Pacifism \(Stanford Encyclopedia of Philosophy\)](#)

Folland, A. (2021). The Harm Principle and the Nature of Harm. u *Utilitas*. Available at: [The Harm Principle and the Nature of Harm | Utilitas | Cambridge Core](#)

Frankfurt, Harry. (2005). *On Bullshit*. Princeton: Princeton University Press.

Frowe, H., Parry, J. (2021). [Self-Defense \(Stanford Encyclopedia of Philosophy\)](#)

Gendler Szabo, T. (2002), Thought Experiments, in *Encyclopedia of Cognitive Science*, London: Routledge.

Glüer, K. (2011). „The Principle of Charity“, in *Donald Davidson: A Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Greitemeyer, T. (2019). The contagious impact of playing violent video games on aggression: Longitudinal evidence, in *Aggressive Behavior*. Available at: [The contagious impact of playing violent video games on aggression: Longitudinal evidence - PMC \(nih.gov\)](#)

Hampshire, S. (ur.) (1978). *Public and Private Morality*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hume, D. (2011). *An Enquiry Concerning Human Understanding*. Peterborough: Broadview Press.

Hume, D. (2003). *A Treatise of Human Nature*. New York: Dover Publications.

Humphreys, P. (eds.), (2014). *The Oxford Handbook of Philosophy of Science*. Oxford: Oxford University Press.

Huxley, A. (2006). *Brave New World*. New York: Harper Perennial.

Jastrzemska, Z. (2004). Proč vysvětlení není argument, in *Pro-fil* (vol. 5. No.1.)

Jordan, T. (2019). Does online anonymity undermine the sense of personal responsibility?, in *Media, Culture & Society*, 41 (4).

Joshua J. Mark, „Philosophy“, in *World History Encyclopaedia*. Available at:
<https://www.worldhistory.org/philosophy/> (Accessed: 1. 9. 2023.).

Kagan, J. (2016). *On being human: Why mind matters*. New Haven and London: Yale University Press.

Kata, A. (2010). A postmodern Pandora's box: Anti-vaccination misinformation on the Internet, in *Vaccine* (Vol. 28, Issue 7, str. 1709-1716). Available at:
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264410X09019264>

Kelly, D. (2013). *The Art of Reasoning: An Introduction to Logic and Critical Thinking*. New York City: W. W. Norton & Company.

Kohn, M., Reddy, K. (2023). [Colonialism \(Stanford Encyclopedia of Philosophy\)](#)

Krosnick, J. A. and Petty, R. E. (eds.), (1995). *Attitude strength: Antecedents and consequences*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, Inc. pp. 247–282.

Ledwig, M. (2007). *Common Sense: Its History, Methods, and Applicability*. New York City: Peter Lang.

Locke, J. (1998). *An Essay Concerning Human Understanding*. London: Penguin Classics.

Lucas, G. R., Jr. (2013). Privacy, Anonymity, and Cyber Security. *Amsterdam Law Forum*, 5(2), 107.

Mantzavinos, C. (2012). What kind of problem is the hermeneutic circle?, in *Philosophy of the Social Sciences Philosophical Theory and Scientific Practice*, pp. 299 – 311, Cambridge University Press.

Millican, P. (2001). *Hume's Epistemology*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy

Musgrave, A. (1993). *Common Sense, Science, and Scepticism: A Historical Introduction to the Theory of Knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nastran Ule, M. (1999). *Predsodki in diskriminacije: Izbrane socialno-psihološke študije*. Ljubljana: Znanstveno publicistično središče.

Nguyen, C. Thi. (2020). Echo Chambers and Epistemic Bubbles, in *Episteme* 17(2): 141–161.
<https://doi.org/10.1017/epi.2018.32>

Novella, S. et al. (2018). *The Skeptic's Guide to the Universe: How to Know What's Really Real in a World Increasingly Full of Fake*. New York City: Grand Central Publishing.

Nussbaum, M. C. (2000). "Why Practice Needs Ethical Theory: Particularism, Principle, and Bad Behaviour", in Brad Hooker & Margaret O. Little (eds.), *Moral Particularism*, Oxford: Clarendon Press.

Özkirimly, U. (2000). *Theories of Nationalism – A Critical Introduction*. Hampshire, New York: Palgrave.

Payne, B. and Gawronski, B. (eds.) (2010). A history of implicit social cognition: Where is it coming from? Where is it now? Where is it going?, in *Handbook of implicit social cognition: Measurement, theory, and applications*. New York: Guilford Press, pp. 1–17.

Primoratz, I. (2022). [Terrorism \(Stanford Encyclopedia of Philosophy\)](#)

Rainie, L. et al. (2013). Anonymity, Privacy and Security Online. Washington: Pew research center. Available at:
https://www.academia.edu/9994676/Anonymity_Privacy_and_Security_Online

Richard, P. and Elder, L. (2002). *Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Professional and Personal Life*. New Jersey: Financial Times, Prentice-Hall Press.

Roksandić Vidlička, S. i Mamić, K. (2018). Zlouporaba društvenih mreža u javnom poticanju na nasilje i mržnju i širenju lažnih vijesti: potreba transplantiranja njemačkog Zakona o jačanju provedbe zakona na društvenim mrežama?, in *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, 25 (2), 329-357.

Ružić, N. (2008). Zakonska ograničenja ili sloboda izražavanja na internetu?. *MediAnali*, 2 (4), 101-111.

Swinburne, R. (1997). *Simplicity as Evidence for Truth*. Milwaukee, Wisconsin: Marquette University Press

Véliz, C. (2020). *Privacy Is Power*. London, UK: Penguin (Bantam Press).

Timpe, K. Free will. Internet encyclopedia of philosophy. Available at:
<https://iep.utm.edu/freewill/>

Turčilo L. (2014). *Internet freedom and online hate speech: media policy and the internet in Bosnia-Herzegovina*. Sarajevo: Interviews in Bosnia and Herzegovina.

Vandeveld, P. (2023). *The Ethics of Interpretation: From Charity as a Principle to Love as a Hermeneutic Imperative*. London: Routledge.

West, C. 2022. [Pornography and Censorship \(Stanford Encyclopedia of Philosophy\)](#)

Whisnant, R. 2021. [Feminist Perspectives on Rape \(Stanford Encyclopedia of Philosophy\)](#)

Woollard, F. and Howard-Snyder, F. (2021). [Doing vs. Allowing Harm \(Stanford Encyclopedia of Philosophy\)](#)

Wright, C. (2022). *Truth and Objectivity*. Cambridge: Harvard University Press.

Wright P, J. (2009). *Hume's 'A Treatise of Human Nature': An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Zamyatin, Y. (2021). *We*. New York: Mint Editions

Internetske stranice:

Stanford Encyclopedia of Philosophy (2002). Entry: »Privacy«. May 14, 2002.
<https://plato.stanford.edu/entries/privacy/> (Accessed: 12. 8. 2023).

Stanford Encyclopedia of Philosophy (2013). Entry: »Public Reason«. May 20, 2013.
<https://plato.stanford.edu/entries/public-reason/> (Accessed: 12. 8. 2023).

[Prejudice | behaviour | Britannica](#)

[Cognitive bias | Description & Examples | Britannica](#)

<https://sk.eferrit.com/falosna-analogia-fallacy/>

<https://www.washingtonpost.com/outlook/2021/05/03/historical-analogies-covid-fascism-mccarthyism/>

<https://www.linkedin.com/pulse/power-analogy-technology-hollis-chin/>

<http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/juraskova/jur-001.pdf> ISSN 1801-5336

http://library.cutn.sk/Slovak/?page=internet_use_policy

<https://plato.stanford.edu/entries/liberty-positive-negative/>

[Occam's razor - Wikipedia](#)

[Ockham \(Occam\), William of | Internet Encyclopedia of Philosophy \(utm.edu\)](#)

<https://en.wikipedia.org/wiki/Philosophy>

<https://www.acropolis.org/en/philosophy/>